

T27

JOZEF SCHELLEKENS

T U R N H O U T

DE HOOFDSTAD VAN DE KEMPEN

1949

ALLERT DE LANGE

AMSTERDAM

De tekeningen voor de illustraties zijn gemaakt
door den auteur.

Omslagtekening van W. A. DE WIJN.

INHOUD

	Blz.
Inleiding	7
Karakter	9
Evolutie van het Stadsbeeld door de eeuwen	13
De volkshuisvesting	28
Groei van het stadsgebied	34
Groei van de stad in de hoogte	41
Natuurschoon	49
Monumenten van betekenis	51
<i>St Pieterskerk</i>	
<i>Kasteel</i>	
<i>Stadhuis</i>	
<i>St Eeuwoudskapel</i>	
<i>Begijnhof</i>	
Oude woningen	91
Achttiende Eeuw	102
Negentiende Eeuw	116
Het werk van Pieter Jozef Taeymans	124
Twintigste Eeuw	135
Gedenktekens en godsdienstige beeldjes	144
Besluit	152

INLEIDING

De kleine stad Turnhout heeft geen monumenten die vernoemd worden in de architectuurgeschiedenis. Met een rijk verleden, maar arm aan historische gebouwen, staat het stadje met zijn kleine eigenaardigheden eerder minderwaardig tegenover vele dorpen en gemeenten in de omgeving. Hoogstraten, met een bevolkingscijfer van slechts een tiende van dit van Turnhout, beschikt quantitatief en kwalitatief over meer oude kunstschaten. Herentals met 14.450 inwoners telt binnen zijn „wallen” een aantal kunsthistorische gebouwen van belang en Geel met zijn 21.950 inwoners kan op een rijk kunstpatrimonium wijzen. Nochtans heeft Turnhout een bewogen geschiedenis achter zich.

De grote lijn ervan loopt echter evenwijdig met deze van zoveel andere kleine provinciesteden, waarvan de wemelende achtergrond van voorspoed en ellende steeds dezelfde is. Nochtans, in elke gemeenschap die sinds eeuwen op een kleine plaats worstelt om haar bestaan, schuilt iets geheimzinnigs. Er gaat een aantrekkingskracht vanuit om dieper en dieper te peilen in eigen wezen en aard van haar leven en mensen. Dat peilen zal ons een klaren kijk en een juist beeld geven. Het gaat daarbij niet om kleine wetenswaardigheden uit het verleden op te diepen, nodeloos op te schroeven, zoals dit wel eens gebeurde. Sommigen zullen U zeggen hoeveel stuivers het Turnhouts magistratuur voor een paar eeuwen heeft uitgegeven voor het dempen van een put, of zullen voor U de stamboom uitpluizen van een

dorpspotentaat uit de 18e of de 19e eeuw. Wij echter zullen trachten het verleden te schetsen als een levenskrachtige gemeenschap, even bekommerd om datgene wat komen moet als om datgene wat voorbij is. Daarbij zullen wij ons beperken bij de stad Turnhout. Het zal ons dus niet gegeven zijn de merkwaardigheden van Oud-Turnhout, — een gemeente die historisch met Turnhout vergroeid is, — te behandelen, o.a. de oude priorij van Corsendonk of de mooie landelijke kerk, noch de overheerlijke natuurmonumenten van Corsendonk en de Liere-man.

KARAKTER

Het Turnhoutse volk is een mengeling van stedelingen en dorpelingen, met een overheersing van de laatsten. Turnhout is een brave stad met brave mensen en brave gedachten. Een vreemdeling spreekt wel eens minachtend over de muggenblusers en zelfs over de „christelijke joden”, maar dat is nijd want er wordt ook gezegd dat Turnhout een rijke stad is, dat er veel geld zit, maar daar geloof ik niets van. Het grootste gedeelte van het Turnhoutse volk bestaat nog uit de echte taaie Kempische wroeters, en die vinden wij natuurlijk bij de kleine burgerij en het werkvolk.

Het echte Turnhout vinden we in het Papestraatje, de Vredestraat, de Nieuwstad, het Kruishuis, de Loechtenberg, de Wees-Gegroet, de Tien-Geboden, de Vogelenzang, de Muilenborgsepoort, de Ooievaarsnest en de Rotte muren. Daar zitten nog de mannen van de oude garde die pruimen, flink kunnen speken, met de duiven spelen, smakelijk vloeken en bier-drinken. Die houden van traditie, want zij weten dat hun voorvaderen van voor 250 jaar geleden niet minder dan 30 bierbrouwerijen in de stad kenden op een bevolking van 8000 inwoners.

Zij noemen elkaar met Peer, Jef, Mie, Wis, Sjo, Sooi, Wies, Pol, Jan, Door, en hun karakteristieke toenames: de penge, de schele van 't klaaske, freete Wies, de witten Berens, de rossen esbol, zwart Mieke, Net van den doeffler, de schele Janssens, de kromme Pauwels, Koob van den hond, den dikke malla, de koeter, 't schoeterke, den hoelieklot, verkensteuntje,

den rosse bos, Trees koek, Nelles stoef, Merte pinnekens, de pieper, Merten brem, den tjoekker, Janneken dik.

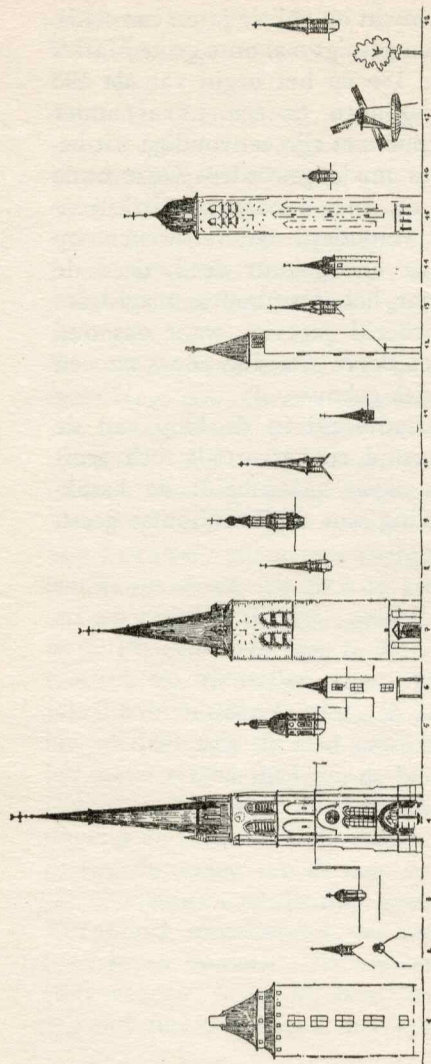
Ook Turnhout heeft zijn „goei borgerij”: Fransgezind geworden sinds de Franse bezetting, en die terecht spreekt over de 19e eeuw als over „den goeien ouwen tijd”. Dit was ook „hun” tijd. Hun glorie kwam vooral tot uiting in „l'Echo de la Campine”, „Société littéraire”, „Société de musique”, „Société Ste Cécile”, en andere gesloten gezelschappen.

De middenstand vormt een belangrijk deel van de bevolking: zeer nijverig en werkzaam, vindt zijn genot in een kleinburgerlijke levenswijze. Het handelsdrijvende deel van de middenstand bestaat uit ervaren kooplui, ietwat beïnvloed door de kruideniersmentaliteit. Elke werkman en middenstander van Turnhout telt in zijn voorgeslacht een wever en een kantwerkster die 10 à 15 kinderen groot brachten en huisden in een „poort” of een „rij”, want in de 19e eeuw had men te Turnhout meer dan 100 poorten en tientallen rijen. Maar het is hoofdzakelijk de middenstand die in de laatste halve eeuw het uitzicht van de stad gewijzigd heeft, en thans het meest actieve deel van de bevolking vormt.

Algemeen gezien is de Turnhoutenaar werkzaam, nijverig en ondernemend. Hij ziet slechts de directe noden, de noden van de dag, en dat heeft wel eens tot vergissingen aanleiding gegeven. Er is ook een Turnhouts spreekwoord dat zegt: „'n mens moet twee keren bouwen”. De naijver en de zucht naar „iets anders” werkt bij hem prikkelend en ondernemend tussen geburen, beroeps- en standgenoten.

Hoe naijver en modezucht op enkele jaren een stadsbeeld kunnen wijzigen getuigt o.a. onze grote Markt. Op het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw kregen de woningen er een totaal ander kleedje. Het Classicisme met zijn eenvoudige wit bepleisterde muren was mode geworden. Onze oude Vlaamse trapgevels en onze renaissance baksteenarchitectuur waren verouderd en verdwenen op enkele jaren. Wat de ene gebuur deed, deed de andere hem na. Maar het Turnhoutse magistratuur had het slechte voorbeeld gegeven, want ons oud stadhuis werd in het begin der 18e eeuw na een brand een strak klassiek gebouw.

Intussen werd ons stadsbeeld in de loop van de eeuwen gedurig gevormd en vervormd; toch geeft het een beeld van eigen geaardheid: de karakteristieke weerspiegeling van de Turnhoutse geest.

Afb. 1. Turnhoutse torens.

1. Kasteel.	10. Begijnhof.
2. O. L. V. van Troost en Arne Claren.	11. St Eeuwoudskapel.
3. De rode schild.	12. Goddelijk kind Jezus.
4. H. Hart.	13. H. Graf.
5. Jezuïeten.	14. „Nuyens uit den toren”.
6. Huis den Toren.	15. O. L. V. middelares.
7. St Pieter.	16. O. L. V. middelares, kruisbeuk.
8. Paters minderbroeders.	17. Molen Oosthoven.
9. St Pieter, kruisbeuk.	18. Kerk Sevendonk.

EVOLUTIE VAN HET STADSBEELD DOOR DE EEUWEN

Turnhout, kleine provinciestad en hoofdstad van de Kempen, gelegen in 't noorden der Provincie Antwerpen, paalt aan de Nederlandse grens, ligt op ongeveer 40 km. van Antwerpen, Diest en Tilburg, heeft een oppervlakte van 5644 hectaren en wordt bewoond door ongeveer 7000 gezinnen. De stad ligt in een uitgestrekt vlak gebied zonder merklijke hoogteverschillen. Ten noorden ongeveer 30 à 35 meter boven de zeespiegel daalt dit getal tot 22 meter aan de Aa, een gemiddeld verschil dus van 10 meter op een afstand van 10 km. De waterafvoer gebeurt in de Aa ¹⁾ die achter de „Liereman” ontspringt en in de Kleine Nethe uitmondt op de grens van Grobbendonk en Vorselaar.

Te midden van een uitgestrekt wild Kempisch land, eertijds bedekt met bossen, heiden, vennen, en moerassen lag — afgesloten van de wereld — een rustig plekje, door enkele landbouwersgezinnen bewoond ²⁾. Dit plekje groeide uit tot een agglomeratie met daarrond nederzettingen die op hun beurt langzaam groeiden tot belangrijke landbouwagglomeraties en later tot dorpen. Het plekje bracht het zelfs tot een stad. Dat gebeurde langzaam en normaal zonder horten of stoten. Het was een levende

¹⁾ Omwille van zijn kronkelende, schilderachtige loop zegt de volksoverlevering dat de Aa door twee blinde ossen was geploegd.

²⁾ De kadastranamen bewijzen zulks: Heizijde, Heihoef, de Meir, de Meirgoren, de Kelderse goren, Corsendonk, Sevendonk, Darisdonk, de Donk, Schoonbroek, enz. . . .

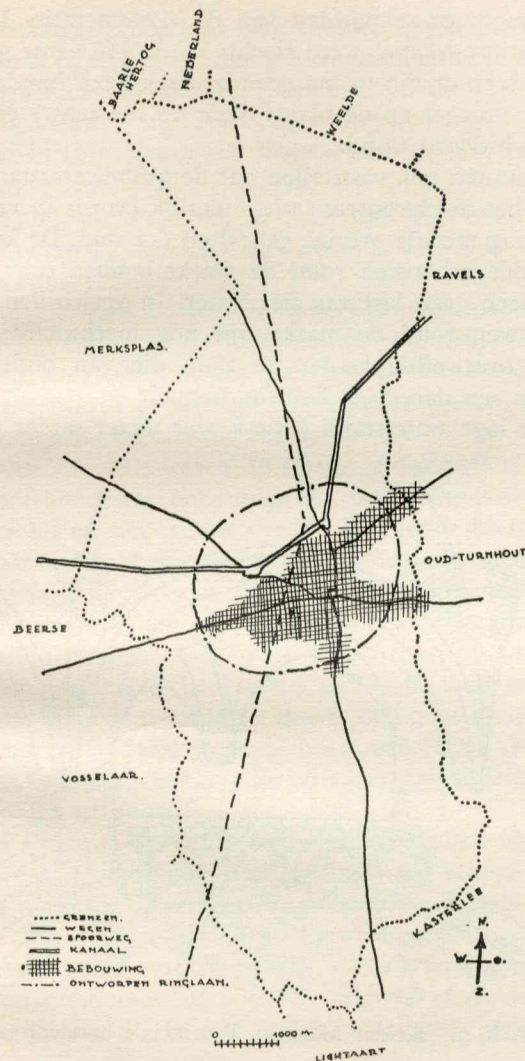
gemeenschap die hoogtepunten kende van bloei en laagtepunten van verval. In het uiterlijk beeld van die stad, — het lichaam van die gemeenschap, — met straten, pleinen, torens, publieke gebouwen en woningen, heeft de geschiedenis tientallen littekens gegrift.

Naar het schijnt was Turnhout in de 5e eeuw reeds een belangrijke gemeenschap, maar het is toch slechts van de 12e en de 13e eeuw dat de stad „geschiedenis” krijgt en wij ons met zekerheid over bepaalde dingen kunnen uitspreken.

Overblijfsels van Romaanse bouwkunst tot de 11e en 12e eeuw zijn er te Turnhout niet te vinden. Het enige romaanse bouwwerk van betekenis in de Kempen overigens is het koor van de abdijkerk te Postel. Sommigen beweren dat „Vrannerijk”, — dat is de streek ten Noorden van de stad aan de St Eeuwoudskapel, — het oudst bewoonde deel is van de streek, en in vroeger tijden het volkrijke deel van de stad was. Een oude overlevering zegt dat de St Eeuwoudskapel ¹⁾, te midden van „Vrannerijk” de oudste parochiekerk is van Turnhout. Er zou daar zelfs een kerkhof gelegen hebben. Het driehoekig pleintje vóór de kapel wordt door enkelen aangezien als het eerste dorpspleintje, in driehoekvorm aangelegd, volgens het systeem van de primitieve dorpsaanleg van onze voorouders. Het zijn slechts beweringen die op weinig steunen.

Het staat echter vast dat rond de 10e eeuw de bestaande Markt of de singel het belangrijkste centrum was van de stad, en dat daarbij dit centrum gelegen

¹⁾ Wordt ook wel eens Sint Theobalduskapel en in de volksmond Sint Eeuwiskapel genoemd.

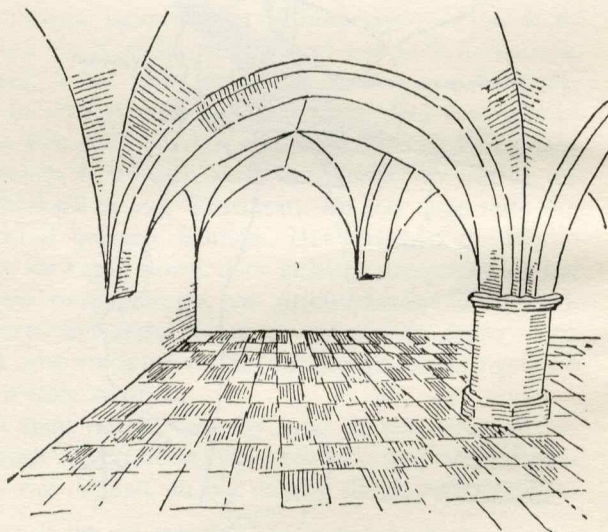

Afb. 2. Grenzen van de stad.

was ongeveer te midden van de agglomeratie. De St Eeuwoudskapel werd slechts in de 14e eeuw gebouwd, en er zijn tot nu geen bewijzen voor handen dat er vroeger op de plaats (vóór de 14e eeuw) een ander bidoord stond.

We kunnen ook vaststellen dat de grondwaterstand rond het marktcentrum uitzonderlijk laag is in vergelijking met de overige gedeelten der stad. De kelders der gebouwen rond de markt hebben over 't algemeen geen last van het water. In verschillende gebouwen rond de markt zijn nog merkwaardige oude overwelfde kelders te zien, die van oudere datum zijn dan de St Eeuwoudskapel.

Is die lage waterstand (drie à vier meter onder de

Afb. 3. Kelder Markt 3, Provinciale burelen.

bestaande grondslag) van invloed geweest voor de eerste nederzetting? De grote lijnen van het huidig stadsplan waren reeds getrokken in de 12e eeuw. Toen was de stad zulk een belangrijke agglomeratie dat in 1212 Hendrik I, Hertog van Brabant en heer van Turnhout, de gemeente tot de rang van stad verhef, en deze stad in 1261 met de burgers van Antwerpen, Brussel, Leuven en Lier een onderling verbond sloot.

In 1300 had Turnhout zijn gekasseide straten en op het einde van de Gasthuisstraat een hospitaal. De stad bleef tot in de 14e eeuw een landbouwagglomeratie waarin de schaapherders en de pottenbakkers belangrijke elementen vormden.

Bossen en klei waren de eerste „grondstoffen” voor onze bedrijven; het rooien der bossen voor de hout-handel en het steken van de klei in de kleiputten voor het bakken van potten, pannen, bakstenen en plaveien of tichels: de klei werd gestoken in de „Leemseinde” en in de „Meirgoren” en nadien gevormd en gebakken in de Potterstraat en rond de Tichelarijstraat. Deze nijverheid is in later eeuwen vervallen, maar bloeit thans opnieuw langs het Kempisch kanaal waar de bakstenen en de dakpannen worden gebakken die zelfs naar vreemde landen worden uitgevoerd.

De schaapsherders zorgden voor een drukke schapenkweek. Het bewerken van de wol der schapen was de oorzaak dat een nieuwe belangrijke nijverheid in de 14e eeuw ontstond en het eerste gilde van de lakenwevers werd opgericht. Van de landbouw was men aldus over de veeteelt naar de nijverheid gegaan. Bij de lakenweverijen ontstond weer een

nieuwe nijverheid: na het slachten der schapen werden deze van hun wol ontdaan en werden de huiden gelooïd in de huidevetterijen.

Het zijn deze nieuwe nijverheden die de stad deden bloeien dank zij het helder beleid van Maria van Gelre in de 14e eeuw. Aan het kasteel werden belangrijke vergrotingen uitgevoerd, in de St Pieterskerk kwam er een Kapittel met twaalf kanunniken en te Corsendonk werd een priorij opgericht. Drie feiten uit de 14e eeuw zeggen voldoende: Sinds 1338 bestaat onze Zaterdagse markt; in 1373 werd een lakenhal onder het stadhuis ingericht; in 1386 bloeiden een schuttersgilde en een toneelmaatschappij „De Heyblomme”.

De St Pieterskerk, het Kasteel, het raadhuis, en de St Eeuwoudskapel waren toen reeds gebouwd, en gaven aan het stadsbeeld zijn panorama waarvan wij de algemene vorm thans nog kunnen nagaan.

In de 15e eeuw was Turnhout niet de belangrijkste plaats uit de omgeving, vermits in 1450 onze stad slechts 6500 inwoners telde en Geel in die tijd op meer dan 8000 inwoners kon bogen.

U zult wellicht vragen: waar zijn de middeleeuwse wallen rond de „stad” Turnhout? De heer van Turnhout zocht wel zijn bescherming door grachten te graven rond zijn kasteel, de bevolking van Turnhout echter heeft nooit de noodzaak gevoeld veel geld uit te geven voor militaire doeleinden.

Keizer Karel had wel een plan beraamd om de stad met muren te omringen en met poorten af te sluiten, maar de Turnhoutenaars lieten aan Keizer Karel weten „dat zij liever de eerste Vrijheid bleven dan de laatste der steden te worden”.

Turnhout was vroeger een prachtig stadje. Omstreeks de tijd dat een derde van de stad door een brand werd platgelegd (1686), werd door Lucas Vosterman van Antwerpen een prachtige gravure gemaakt die een algemeen zicht geeft van de toenmalige aanleg en bebouwing. Het kasteel was toen nog niet ingebouwd door de woningen van de Begijnenstraat en de Warandestraat. Langs de achterzijde van de „burcht” lag de prachtige Warande, waarin nadien in de 19e eeuw, een hele reeks lelijke openbare gebouwen zijn opgericht.

Ook de St Pieterskerk was toen langs de noordzijde niet „bemanteld” door een reeks woningen en gebouwen van de Victor van Halstraat. Straten en gebouwen vormden een mooi stadsbeeld waarin zich een schoon gemeenschapsleven kon ontwikkelen.

Het was toen dat Turnhout met zijn 10.000 inwoners op zijn „schoonst” was, en dat het groen van bomen en plantsoen straten en gebouwen aan elkaar verbond. Te midden van de stad lag de prachtige warande of het park met de schone fonteinen en beelden die Maria van Hongarije er in 1546 deed plaatsen. Die fonteinen werden gevoed met water dat op 4 km. van het Kasteel werd aangevoerd door onderaardse kanalen. De stadskern was bezaaid met bomen: lindebomen omheen de markt, op de Zegeplaats, achter de kerk waar thans de Victor van Halstraat gelegen is, en aan de St Eeuwoudskapel, alle dingen die we verloren zijn, terwijl het bevolkingscijfer verdrievoudigde.

Daareven is gezegd dat in 1686 een grote brand een deel van de stad in as heeft gelegd. Gans de Otterstraat werd vernield en de brand sloeg zelfs over tot

aan de „Loechtenberg”: 330 woningen moesten eraan geloven. Die grote brand vond zijn oorzaak in het feit dat de meeste huizen waren afgedekt met riet en stroo en dit niettegenstaande 221 jaar vroeger (in 1465) een zekere Leon van Rozmital over Turnhout schreef: „De huizen zijn er wel gebouwd en met stenen dakpannen gedekt”.

Het is in 1686, na de brand, dat door de gemeenteverheerheid de eerste belangrijke bouwverordening van kracht werd, welke aan het stadsbeeld een meldenswaardige wijziging zou brengen. Er werd namelijk bevolen dat de woningen moesten worden afgedekt met pannen in plaats van met stroo.

* * *

Dat stadje leefde schoon, rustig en vlijtig, bijna afgezonderd van het grote wereldgebeuren tot in de 18e eeuw, wanneer het „Kasteel” zijn invloed verloor. Een reeks mediocre figuren namen toen de leiding in de stadszaken en langzaam maar zeker zou dit schone aangelegde stadje worden onttakeld en werd in de geschiedenis van onze stad een droevige tijd ingeluid.

Er waren toen ongeveer 8500 mensen die de stad bewoonden en daarvan waren er 3000 behoeftigen die genoten van de Openbare Onderstand. Dat zegt al iets.

In 1755 kenden we de muggenblusserij van de St Pieterskerk die aan de Turnhoutenaars voor altijd de naam van muggenblussers ¹⁾ zou geven. Dat zegt weinig.

¹⁾ Een muggenzwerm zwerfde rond de toren van St Pieter en gaf de indruk een rookwolk te zijn. Hulp werd ingeroepen: Turnhout stond in rep en roer.

In 1778 gaven het Kapittel en het Magistraat van onze stad toelating om een reeks huizen te bouwen aan de noorderkant van het kerkhof (in de Victor van Halstraat) rechtover „den Engel” (hoek van de Victor van Halstraat en de Patersstraat.) Nadien werd er een lelijke school gebouwd en gans de noorderkant van de St Pieterskerk werd aan het zicht onttrokken. Dit zegt meer, want dit voorbeeld werkte aanstekelijk en het Kasteel zou langs vier zijden worden ingebouwd.

Belangrijke werken voor de bloei van de stad werden ondertussen stilgelegd. Zo was er reeds in 1745 begonnen met de aanleg van de belangrijke verkeersweg Turnhout—Antwerpen en slechts 75 jaar nadien zou hij voltooid worden, en dan was het nog op aandringen van Napoleon, die in de weg Antwerpen—Oostmalle—Turnhout—’s Hertogenbosch een militair doel zag, dat de ontworpen werken hervat werden.

Onze Wethouders werden beschuldigd dat zij „scheel” zagen, dat zij niets goeds konden verrichten, dat de ene flater na de andere werd begaan. Er werden hun niet minder dan 207 aantijgingen en verwijten toegestuurd. Misschien hadden de „tijkbazen” daar wel schuld aan, want er waren er in die tijd niet minder dan 239.

In 1768 kwam het kasteel in handen van Juliaan de Pestre, een symbool van de tijdsgeschiedenis, die, na fortuin gemaakt te hebben met het leveren van oorlogsmateriaal in de adelstand verheven werd en het tot graaf wist te brengen. Onze zwakke wethouders vermaakten zich met het uitlokken van politieke twisten en lagen onmiddellijk overhoop met de

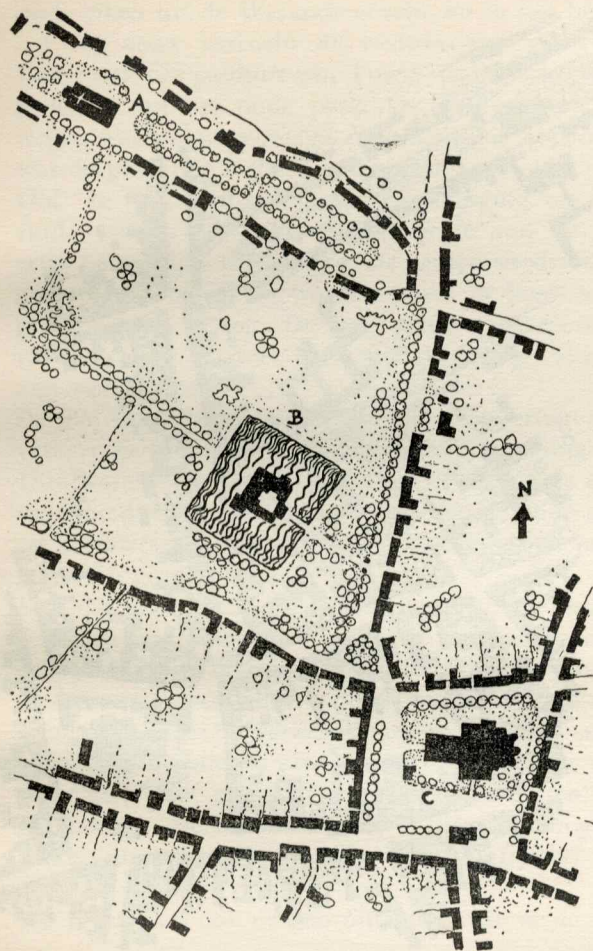
nieuwe „kasteelheer”. Processen rezen uit de grond. Zo moest ons stadsbestuur, nadat het een proces verloren had meer dan 2000 gulden aan zijn „heer” betalen.

In het begin der 18e eeuw werd ons oud merkwaardig stadhuis na een brand herbouwd in een stijl die toen in de mode was. We kunnen het spijtig vinden dat toen niet herbouwd werd volgens het oude plan. Nadien werd in 1757 de St Pieterskerk vergroot; er werden namelijk twee zijbeuken en een magazijn aangebouwd in een droge, arme architectuur. Gelukkig heeft de natuur gezorgd voor enkele mooie bomen en de tijd voor een patine, zodat de vergroting — gezien in het verband met het geheel — niet storend aandoet, maar enige „kunsthistorische” waarde is nooit verkrepen.

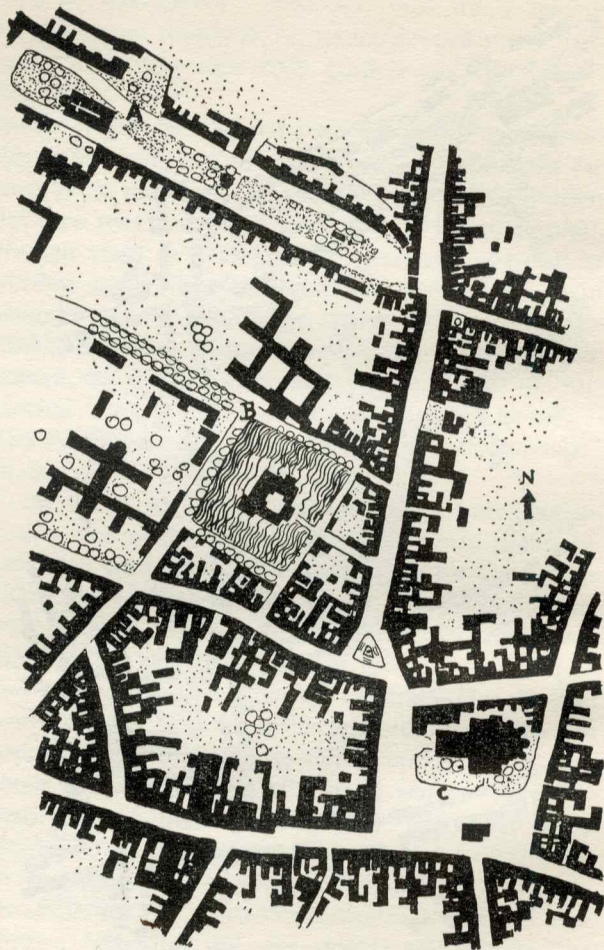
In die tijd werden op de markt en in de voornaamste straten der stad verschillende renaissance gevels afgebroken en in de plaats kwamen bouwwerken die allermint een verbetering waren. Een arme tijd met arme mensen, die ons alleen de „glorie” zou geven van de „slag van Turnhout” in 1789.

Een grote, leidende „hand” ontbrak. Het Kasteel was verlaten. Men miste de leidende geest van een vooruitziend kasteelheer. Onze burcht werd een doods gebouw waaruit alle leven was geweken. De omgeving ervan werd vernield, want het voorpleintje langs de Begijnenstraat en de zuidzijde langs de Warandestraat werden bebouwd met woningen. De „Groenstraat” werd Warandestraat en enkel haar nieuwe benaming zal ons slechts een schoon verleden in herinnering kunnen brengen.

Omstreeks 1820—1825 werden de prachtige eeuwen-

Afb. 4. Centrum van de stad met Begijnhof (A), Kasteel (B) en St Pieter (C) in het midden van de 18e eeuw.

Afb. 5. Hetzelfde centrum 200 jaar later.

oude eiken uit de Warande geveld, en in het begin der 19e eeuw verkocht de weduwe van graaf de Pestre aan het gasthuis van Turnhout het mooiste gedeelte van het oude park. De fontijnen en de wegen werden weggevaagd en enkele jaren nadien was de prachtige lusthof verdwenen ¹⁾.

Ook de Turnhoutse omgeving onderging op het einde van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw belangrijke wijzigingen. De heiden werden ontgonnen om bebost te worden ofwel in landbouwgrond om te zetten. De stad zocht naar „levensruimte” en wilde niet meer van de overige wereld afgezonderd leven.

De 19e eeuw bracht de belangrijke kentering: het verkeer en de industrie namen grote uitbreiding. In 1816 waren 85 % van onze arbeiders nog in de tijknijverheid werkzaam. Na 1830 zouden de oude tijken en lakenweverijen alsmede de huidevetterijen langzaam ten gronde gaan.

In 1872 is het zelfs tot een opstand bij de wevers gekomen doordat de weefmachine in de stad werd gebracht. Als er bij een werkzaam volk een industrie vergaat, is er een andere die opkomt. Wevers verdwenen en papierbewerders kwamen. In de 19e eeuw werd de voornaamste nijverheid in de stad: het vervaardigen van gekleurd papier, speelkaarten en kerkboeken. De firma Brepols, — die thans nog de belangrijkste van de stad is, — werd in 1797 gesticht.

We vermelden ook de kantnijverheid die in de 17e

¹⁾ Zelfs in het begin der 20^e eeuw werd er rijpelijk over nagedacht ons kasteel af te breken.

eeuw te Turnhout haar intrede deed en in de 18e en de 19e eeuw bloeide.

Dat kleine stadje van wevers en kantwerksters zou in de 20e eeuw uitgroeien tot een stad van papier-schilders, boekdrukkers en kaartmakers. De vrijheidsheld Corbeels was de eerste die de papiernijverheid en de boekdrukkerij naar Turnhout bracht. Nadat hij gefusilleerd was, werd het bedrijf voortgezet door zijn weduwe en nadien door zijn leergast Brepols die in het Papenstraatje een kleine fabriek oprichtte voor alle drukwerk, doodsbeldkens, affiches, kerkboeken, registers en „mannekinsbladen”. In 1815 werd begonnen met het marmeren en kleuren van papier en het drukken van speelkaarten. Zo ontstond de grootste drukkerij van de Kempen.

In de 19e en de 20e eeuw zou de firma Brepols nog een belangrijke uitbreiding nemen, waarvan vooral het behangpapier en de boeken wereldgekend zouden worden.

Nieuwe fabrieken van Mesmaekers, Biermans, Glenisson, Van Genechten, La Turnhoutoise, Belgica, Proost, Van Mierlo-Proost, Meses-Goris, zouden opreizen die eveneens hun boeken, gekleurd papier en speelkaarten over de hele wereld zouden verspreiden. In 1850 waren er ongeveer 250 werklieden in dit bedrijf werkzaam, en dit cijfer zou in 1940 aangroeien tot bij de 3000.

Het was in het midden der vorige eeuw dat Turnhout uit zijn slaap werd gewekt en met de overige wereld in verbinding kwam, want: van 1846 tot 1863 werd de vaart gegraven; een spoorweg werd in 1855 aangelegd en de buurtspoorwegen naar Oostmalle, Mol en Merksplas in 1884; deze naar Geel en Pop-

pel in 1905. Verschillende steenwegen werden aangelegd die de stad in verbinding stelden met de grote steden en randgemeenten.

In 1861 kwam er een gasverlichting voor de woningen en in 1904 een gasverlichting in de straten. In 1894 werd het plan voor de aanleg van stoepen, het plaatsen van een drinkwatervoorziening en een riole-ring goedgekeurd.

Gedurende eeuwen bleef de Turnhoutse bevolking stationnair. Van 1430 tot 1750 was zij slechts aangegroeid van 6500 tot 8500 zielen. In 1800 steeg dit cijfer tot 10.130. Maar waar de bevolking vroeger 400 jaren nodig had om haar getal te verdubbelen, zou in de 19e eeuw dit op minder dan 75 jaar verwezenlijkt worden. In 1904 was de bevolking gestegen tot 22.162 inwoners, om in 1948 ongeveer 32.000 te bereiken. En dan hebben we in de 19e eeuw nog Oud-Turnhout verloren.

DE VOLKSHUISVESTING

Toen in de 19e eeuw de bevolking snel aangroeide werd er veel gebouwd. De 19e eeuw kende het ontstaan van de „poorten”. De woningbouw bestemd voor onze volksmensen stond op een zeer laag peil. Een goede volkshuisvesting was ongekend, zowel hier als elders.

De gegoede burgerij met hun twee of drie kinderen, hun meiden en hun knechten woonden in hun grote, luxueuse gebouwen en in de zomermaanden in hun prachtige buitenverblijven, terwijl de volksgezinnen met 10 à 15 kinderen gehuisvest werden in de poorten en nadien in de „rijen”, in de vochtige krotten zonder licht en lucht en waarvan de belangrijkste plaats of de „buur” door de wever moest worden ingenomen.

Laat ons even luisteren naar de „folkloristische” namen van de „poorten” en „rijen”.

In de Otterstraat de Toubaxpoort, de zoutkeet, Veughs' poort of Vuzespoort, het Piepesportje, Penekenspoort of Peinespoort, St Annapoort, Neeskenspoort of Blindenboschpoort, Bekkespoort, Notengangeske.

In de Herentalsstraat: de Witteweverspoort, Muilenborgsepoort, Beschetenstraatje, Poort Merten en Roest, Nonnekenspoort, de Vossenpijp.

In de Gasthuisstraat de Hofpoort, in 't Vianen: de Vogelenzang en Dexespoort, in de Begijnenstraat: Ceulemanspoort.

Op de markt, de poort Van der Heyden en den Kei-

zer. In de Victor van Halstraat: de luizenpoort en de poort nevens Van Oosten.

In 't Papenstraatje: Treeske Keupenspoort, den Ooievaarsnest, den Engelenzang, de Nonnepoort, den Ontvanger zijn poort, en ten slotte de Paterstraat waar niet minder dan 32 poorten geteld werden waaronder: Crollespoort, de Pengenspoort, de Pisser zijn poort, Keuldergenspoort, de Brekken, Jan Maespoort, Slijkpoort, enz. ...

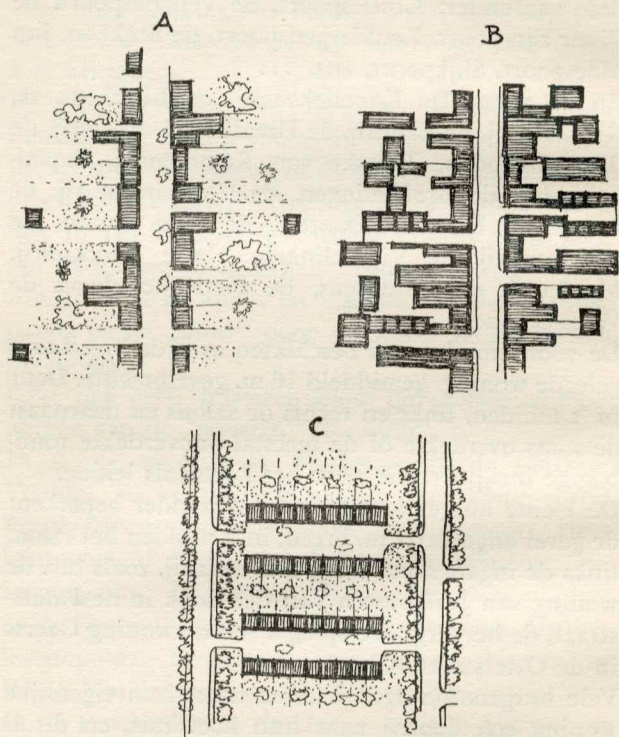
En de rijen: De Kapellekensrij, de Lillokens, de Kromme rij, de Zandrij, de Draaiboom, sakkeries, de Tien Geboden, Treeske van Koeterensrij, Papenbruggerij, de Brokkelingen, de Gedwongen rij, de Lange rij, het Zuiderkasteel, de rotte muren, de Vijfringenrij, de Vijf klinken, Marie Neeckesrij, Meulenrij, de Lindekens, de Piepenhollekens, de Wees-Gegroet.

De voorname burgers beschikten over de breed-aangelegde woning, gemiddeld 16 m. gevelbreedte. Deur in 't midden, links en rechts de salons en daarnaast de soms overdekte of de meestal onoverdekte rondbogige inrijpoort die naar het koetshuis leidde.

De kleine burger moest zich met minder beperken: de gevel ongeveer 7 m. breed, in 't midden het salon, links de ingangsdeur en rechts de inrij, zoals b.v. de woning van Juffrouwen Van der Look in de Patersstraat, de herberg „De Spiegel” en de woning Geerts in de Otterstraat 109.

Vele burgerswoningen hadden naast hun eigenlijke woning een doorrij naar hun koetshuis, en dit is vooral merkwaardig doordat hierin in de 19e eeuw de „poorten” werden gebouwd met de kleine woningen. De vroegere koetspoort werd de toegangs-

poort naar de kleine werkmanswoningen, die in de achterhoven werden gebouwd: zie o.a. de verschillende poorten in de Patersstraat, in de Otterstraat N° 109 (de poort naast het huis Geerts) de Muilenborgsepoort in de Herentalsstraat.

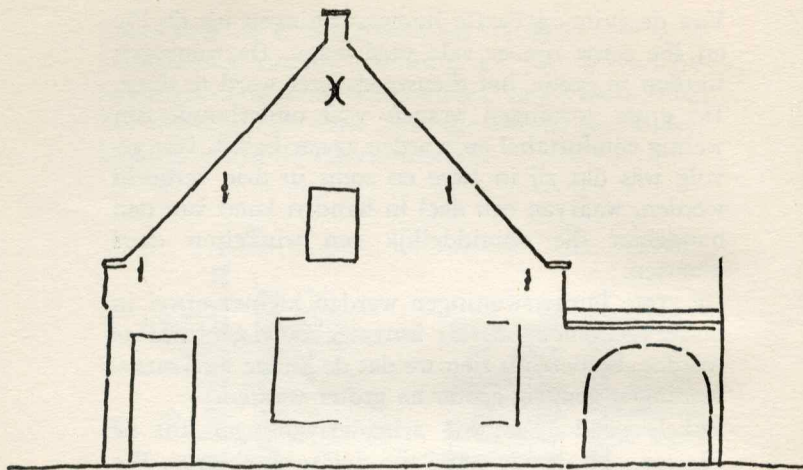
Afb. 6. A. Een deel uit de Patersstraat in de 18e eeuw
B. Hetzelfde deel op het einde van de 19e eeuw. C. Modern aangelegde straten, waarin de woonstraat een andere bestemming heeft dan de verkeersweg.

Van de ruim-opgevatte burgerswoningen uit de 17e en 18e eeuw zijn er vele verdwenen. De woningen werden te groot, het dienstpersoneel werd te duur. De grote woningen vragen veel onderhoud, zijn weinig comfortabel en worden zwaar belast. Het gevolg was dat zij in twee en soms in drie verdeeld werden, waarvan een deel in handen komt van den handelaar die onmiddellijk een winkelpui deed plaatsen.

De grote burgerswoningen werden kleiner ofwel in beslag genomen om als bureelgebouw gebruikt te worden. Anderzijds zien we dat de kleine werkmanswoningen gedurig groter en groter werden.

Enkele goed gebouwde arbeiderswoningen uit de 17e eeuw en de 18e eeuw zijn nog overgebleven. We kunnen daarin twee verschillende typen onderscheiden: het eerste met een gemiddelde gevelbreedte van 4.50 m. en een gevelhoogte van 4 m. vinden we nog in het Papestraatje (N° 46 tot 62) en de Korte Gasthuisstraat (N° 34 tot 42). Het tweede met een gemiddelde gevelbreedte van 3.5 m. en een gevelhoogte van 2.70 m. vinden we nog in de Molenstraat, Draaiboom, Hofpoort en de Apostoliekenstraat. De achtergevel van beide typen was zelden hoger dan 2.5 m.

In de eerste helft van de 19e eeuw stelden de burgers hun oude inrijpoort en hun hoven ter beschikking van de werkende stand. Achter de hoven werden de huisjes of hutten gebouwd. Twee plaatsen achter elkaar met meestal één toegangsdeur die in de poort uitmondde: de poort zo smal mogelijk (het speelterrein der kleine kinderen) en geen achterhof. Een woonkamer (keuken) met ingemetselde alkoof (bed-

Afb. 7. Huis Geerts, Otterstraat 109.

dekoets). Een kickenladder naar de zolder, en dáár, onder de pannen, de stroo slaapmatrassen die in den winter na een sneeuwstorm met een witte laag werden bedekt.

Ook de rijen — alhoewel meestal beschikkende over een hofje, — waren klein aangelegd (einde van het Papenstraatje links, 3.50 m. gevelbreedte en 2.70 m. gevelhoogte. Vooraan links in de Klinkstraat van 3.75 m. gevelbreedte en 3 m. gevelhoogte).

Op het einde van de 19e eeuw is er in deze toestand verbetering gekomen. De werkmanswoningen kregen een ruimte terug zoals in de 17e en begin 18e eeuw (Bentelstraat, Nieuwstad, Kruishuis, Klinkstraat). Een gevelbreedte van 4 à 5 m. en een gevelhoogte van 3.75 m. à 4 m. De voorplaats een verdiepingshoogte van 3 m. ongeveer. De achterplaats (het

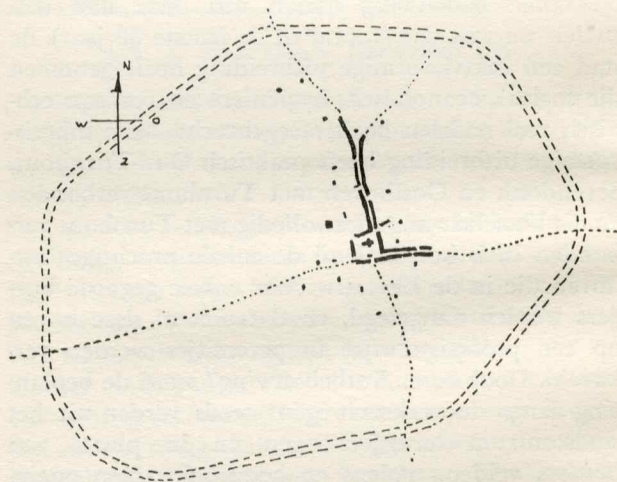
wevershol) een gemiddelde hoogte van 2.20 m. met raampjes in de achtergevel. Een open drinkwaterput die een ganse rij van water moest voorzien, en daarnaast een reeks aaneengebouwde privaten.

Terwijl in de 19e eeuw onze voorouders getracht hebben een bevolking van 20.000 zielen op dezelfde oppervlakte te huisvesten als in de 18e eeuw 10.000 inwoners, door een centralisatie der bebouwing (woningen bouwen in de hoven en het inrichten van „poorten”) zien we dat de 20e eeuw hierin verandering brengt. Enerzijds verbeterde de volkshuisvesting, maar anderzijds nam de stad een stralende ontwikkeling: de nieuwbouw ontwikkelde zich bij voorkeur langs de verkeerswegen. Als we thans de bestaande bebouwing bezien van onze stad dan stellen we vast dat (vooral in de laatste 30 jaar) de stad een inktvisvormige uitbreiding heeft genomen die sociaal, economisch, hygiënisch en verkeerstechnisch veel nadelen heeft meegebracht. Deze inktvisvormige uitbreiding heeft praktisch Oud-Turnhout, Sevendonk en Oosthoven met Turnhout verbonden en als Vosselaar nog niet volledig met Turnhout verbonden is, is het dank zij de enkele prachtige lusthoven die in de 19e eeuw door enkele gegoede burgers werden aangelegd, en dat niet al deze hoven op een profijtige wijze in perceeltjes werden verkaveld. Door deze „lintbebouwing” werd de beplanting langs de verkeerswegen steeds verder uit het stadscentrum teruggedrongen en in plaats van bomen, velden, molens en hoeven kwamen oneindige rijen ordeloos geplante huizen.

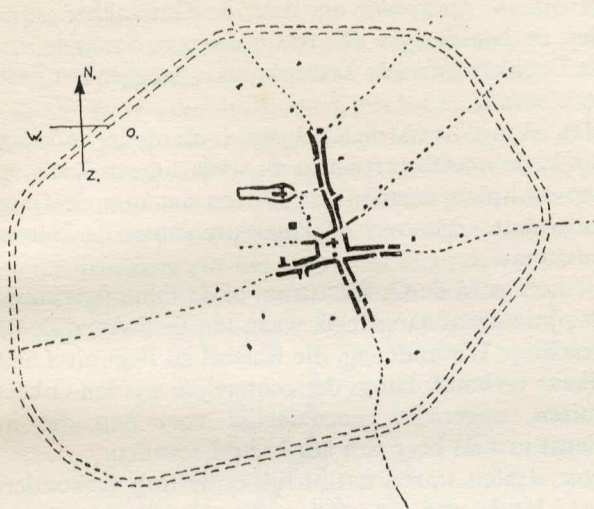
GROEI VAN HET STADSGEBIED

Als we het huidige stadsplan voor ogen houden dan stellen we ons de vraag: Hoe groeide die stad? Welke waren de eerste bebouwde delen? Waarom nam ze op bepaalde ogenblikken een uitbreiding in déze richting om vijftig jaar nadien een andere richting te zoeken?

De Patersstraat (de vroegere Pottersstraat) met de Otterstraat waren de eerste bebouwde straten van de stad. Zij kwamen tezamen op de singel of de markt. De Otterstraat eindigde aan de Draaiboom (hier stond destijds de „draaiboom” om de weg aan vijan-

Afb. 8. Turnhout in de 12e eeuw. (De ringlaan werd op het plan aangegeven om beter de verhouding te kunnen nagaan van de dichtheid van de bebouwing in vroeger eeuwen.

Afb. 9. Turnhout in de 15e eeuw.

delijke benden te versperren). Slechts twee straten — „los” gebouwd, — (want vroeger was er geen aanschakeling van huizen zoals we dit thans zien) die eindigden op een groot plein of de singel. Deze singel was groter dan de thans bestaande markt vermits de Victor van Halstraat ook nog in dit plein begrepen was. De Patersstraat was „los” bebouwd tot aan de St Eeuwoudskapel, en verderop in de Tichelarijstraat op de Castelij, stonden de bakovens of de veldovens voor het bakken van de steen, potten, enz. ...

Nadien werden de Herentalsstraat en de Gasthuisstraat bebouwd: vooraan in de Herentalstraat stonden de huizen dicht naast elkaar voor de „stads-

bewoners" en verder op, naar de Graatakker, stonden de boerderijen. De Gasthuisstraat eindigde aan de Drenk, of aan de Zeshoek, waar vroeger het gasthuis stond.

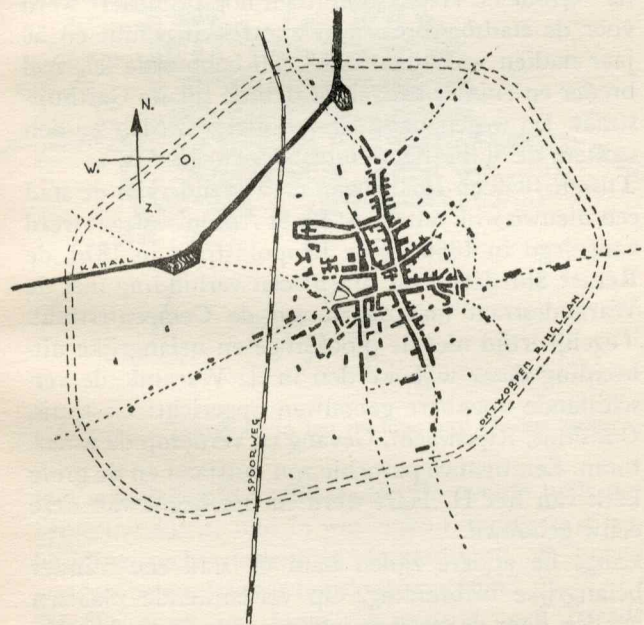
Het „kruis" van de stad werd hierdoor volledig, d.w.z. de hoofdstraten van de stad, die een kruis op het stadsplan tekenen: de Otterstraat met de Gasthuisstraat, tegenover de Patersstraat met de Herentalstraat.

Nadien werd de Oudaenstraat of de thans bestaande Begijnenstraat aangelegd, waar aan de linkerzijde de prachtige Warande lag, die Kasteel en Begijnhof aan elkaar verbond. Langs de rechterzijde werden enkele huizen opgericht voornamelijk voor hen die in dienst van de heer van het kasteel stonden.

Deze straten waren natuurlijk onderling verbonden met landwegen en paden die langzaam ook in straten veranderden. Straten of wegen die in verbinding stonden met andere steden werden langzaam bebouwd, vooreerst door de boeren die op de voorposten stonden en steeds dieper in het landschap drongen en nadien gevolgd werden door de werklieden. Zo kwam het Papestraatje of het vroegere „Cortstraatje" tot stand, de Korte Begijnenstraat, de Korte Gasthuisstraat, de Lindekens, de Nonnenstraat (later de St Jozefstraat genoemd) en de Warandestraat (deze laatste met huizen langs één straatwand).

Zo bleef dat stadje gedurende eeuwen: een dicht bebouwde kern, met daarrond de verspreid liggende hoeven en molens. Nu en dan wordt er een nieuw huis bijgebouwd en langzaam, zeer langzaam zal een nieuwe straat ontstaan. De Beekstraat en de Driezen-

straat (van beken en driezen of grozen) de Klinkstraat (komt van klinge of dam tegen een beek „de Maze"; in de volksmond wordt thans de Klinkstraat nog de maze genoemd), de Kwakkelstraat (naar de familie Quach, die over gronden beschikte aan deze straat gelegen), de Loechtenberg, de Molenstraat en de Beirenmolenstraat (van de molens die er vroeger stonden), de Hannuitstraat (waar de hannuiten of de nachtwakers van het Begijnhof woonden die werden aangesteld nadat er in 1677 een diefstal op het Begijnhof was gepleegd).

Afb. 10. Turnhout in de 19e eeuw toen het kanaal was gegraven en de spoorweg aangelegd.

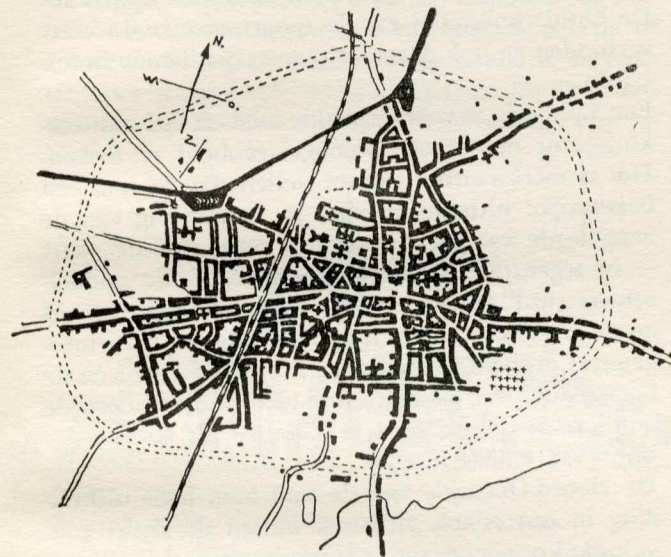
In de tweede helft der 18e eeuw werd de Nieuwstraat (later de Victor van Halstraat genoemd) aangelegd en kort nadien werden in de Begijnenstraat en de Warandestraat woningen gebouwd langs de zijde van het kasteel.

Zo bleef het stadje in zijn grote lijnen tot aan het midden der vorige eeuw, toen de spoorweg werd aangelegd en het kanaal gegraven. Tot 1850 eindigde de stad ongeveer aan de Zeshoek. De villa van Mevr. Wed. Caron en de fabriek van Van Genechten waren de eerste gebouwen op „den Dijk”, later genoemd de Merodelei. Het station (toen nog primitief) werd voor de stadsbewoners een aantrekkingspunt en 50 jaar nadien was „den Dijk” een bebouwde lei, veel breder en ruimer aangelegd dan de smalle Gasthuisstraat. De wegen naast de spoorweg werden nadien straten: de Statiestraat en de Spoorwegstraat.

Tussen 1850 en 1900 is aan de westzijde van de stad een nieuwe wijk ontstaan: De St Antoniusstraat werd aangelegd in 1866 en de Leopoldstraat in 1876, de Renier Sniedersstraat bracht een verbinding met de Warandestraat met daartussen de Gemeentestraat. Tegelijkertijd met de plotselinge en belangrijke uitbreiding dezer wijk werden in de Warande de verschillende openbare gebouwen opgericht: Gasthuis, Godshuis, Rijkswacht, Gevang en verderop de watertoren. Een nieuwe parochie zou ontstaan en de grote kerk van het H. Hart werd in het begin van deze eeuw gebouwd.

Langs de andere zijden nam de stad een minder belangrijke uitbreiding. Op verschillende plaatsen werden door de gegoede burgers voor de werklieden de „rijen” gebouwd, o.a. langs de Steenweg op Mol,

de Bentelstraat, de Nieuwstad, de Vredestraat, de Nijverheidstraat, de Lindekens, de Vianenstraat, de Kruishuisstraat, de Patriottenstraat, en achter het station op de Merodelei de Gedwongen rij.

Afb. 11. Turnhout in het midden van de 20e eeuw.

Het is toch hoofdzakelijk sedert de tweede helft der 19e eeuw dat de stad in westelijke richting naar uitbreiding zocht, terwijl in de stadskern, de hoven werden bebouwd met honderd „poorten”.

De 20e eeuw zou langs de westzijde een tweede nieuwe wijk doen ontstaan, namelijk de parochie

van O.L.V. Middelaars ¹⁾). De stations voor de buurtspoorwegen en de spoorwegen zijn hiervan groten-deels de oorzaak. Anderzijds zullen we zien dat het kanaal de industrie naar zich toetrok en een sterk afgetekende grenslijn vormde voor de woningbouw. Langs de Elisabethlei werd de gasfabriek opgericht. De Guldensporenlei zal de spoorweg met de vaart verbinden en ook dààr ontstaan verschillende industrieën.

Een industrie is voor bepaalde mensen een aantrekkingspunt om er een woongelegenheden te zoeken. Het is merkwaardig vast te stellen dat de stad een belangrijke uitbreiding nam in de richting van de aangelegde vaart en spoorweg, maar dat de vaart — in tegenstelling met de spoorweg — de middeleeuwse „wal” scheen te vormen. De grondgesteldheid en de grondaanvullingen hebben zeker daartoe meegewerkt, maar tot 1935 waren het praktisch alleen de boeren die over de vaart woonden, uitgezonderd de landhuizen die er werden gebouwd als „buitenverblijf” van enkele burgers.

De Noord-Oostzijde van de stad nam haar uitbreiding in een enkele richting; buiten de slecht aangelegde Voorzorgstraat is de nieuwe parochie „Turnhout-Oost” één lintbebouwing langs de verkeersweg naar Tilburg.

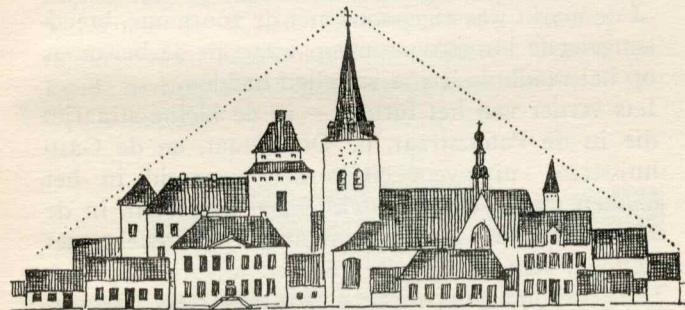
Langs de west- en zuidzijde van de stad werden de kazerne en het college der paters Jezuïeten gebouwd, die beiden een belangrijke invloed kunnen uitoefenen op de verdere ontwikkeling der stad.

¹⁾ De parochie van O.L.V. Middelaars is, gezien in verband met de ligging van de spoorweg, een parasitaire uitgroei van onze stad.

GROEI DER STAD IN DE HOOGTE

Een stad die in oppervlakte toeneemt zoekt meestal ook een uitbreiding in de „hoogte”.

De hoogte van een gebouw in een agglomeratie zou in overeenstemming moeten zijn met de sociale of economische rol die het in de agglomeratie vervult, en moet in een juiste verhouding staan tot de straatruimte. De St Pieterskerk, — uitdrukking van de

Afb. 12. Hiërarchie in het bouwen.

geestelijke macht, — overheerst met haar meer dan 60 meter hoge toren de gehele agglomeratie. Daarnaast, — aan de overzijde van het „forum” — het raadhuis: uitdrukking van de wereldlijke macht. Kerk en raadhuis: gebouwen voor het volk, te midden van het forum of het volksplein.

Op korte afstand van de twee voornoemde gebouwen, stond de „woning” van de kasteelheer, — de man die in feite alles leidde. Bij hem moesten het magistraat van de stad en de geestelijke overheid

komen aankloppen om hulp en steun, zijn raad in te winnen of zijn „toestemming” te verkrijgen. Zijn „woning” was afgesloten door een gracht en een warande, — om het volk op afstand te houden, — en was een machtig gebouw dat de geweldige macht van de bewoner weerspiegelde.

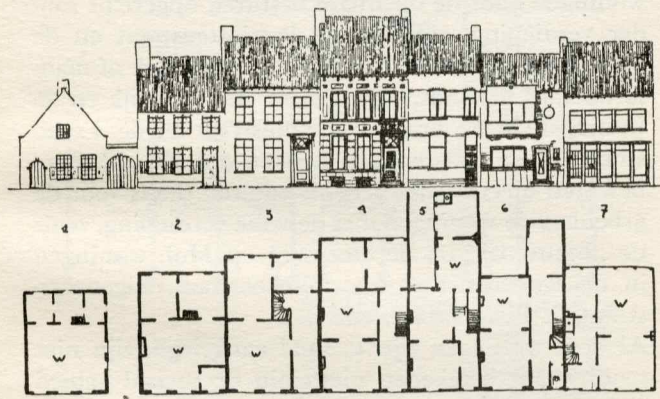
Over de ingang van het Kasteel, in de Begijnenstraat, woonden de hoge ambtenaren van de „heer ende meester”. Zijn rentmeester betrok een gebouw („Nuyens uit den toren”), waarvan de waardigheid schijnt te wedijveren met het raadhuis. Het forum of de markt was afgeboord met de voorname, breed-aangelegde burgerswoningen, waarvan de bewoners op het raadhuis iets te vertellen hadden.

Iets verder van het forum, — in de kleine straatjes die in de Patersstraat, de Otterstraat, en de Gasthuisstraat uitgaven, en verder verspreid in het Vianen en op de Loechtenberg, — woonden, in de kleine huisjes zonder verdieping, en afgedekt met pannen, stro en riet de volkslui: wevers, huideveters, knechten, bierstekers en kantwerksters. Nog verder stonden de hoeven te midden van akkers en velden en dan opende zich het gebied van de onontgonnen heiden, moerassen, vennen en bossen.

De 18e, de 19e en vooral de 20e eeuw zullen veel veranderingen brengen, omdat de maatschappelijke verhoudingen ook veranderden. St Pieterskerk en Raadhuis zijn gebleven. In de „burcht” heeft de kasteelheer plaats moeten maken voor de rechterlijke macht. De voorname burgerswoningen langs de markt kregen in de vorige eeuw bijna alle een of twee verdiepingen, en hierin zien we de opkomst en de macht van de burgerij in de 18e en 19e eeuw.

Geleidelijk verdwijnen ook de topgevels in de andere straten, en de alleenstaande gebouwen verkrijgen een dak met een langs vier zijden hellend vlak (zoals het raadhuis, en de woning van Burgemeester Bauweraerts in de Patersstraat).

De gewone arbeider werd uit de voornaamste straten teruggedrongen; de lage woning zonder verdieping verdween om plaats te maken voor de woning met de verdieping. In de Otterstraat, de Patersstraat en de Herentalsstraat staat hier en daar nog de woning zonder verdieping, terwijl in de Gasthuisstraat de laatste woning zonder verdieping onlangs werd afgebroken, namelijk: de vroeger gekende herberg „De Schild” op de hoek van de Korte Gasthuisstraat.

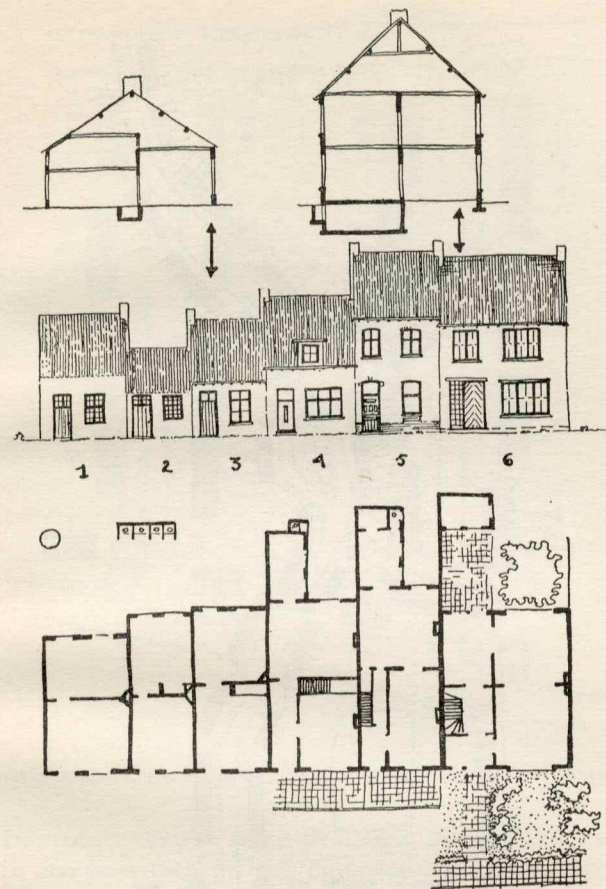
Afb. 13. Evolutie van de gemiddelde Turnhoutse burgerswoning.

1. 16e eeuw.	5. Tussen 1900 en 1930.
2. 17e eeuw.	6. Tussen 1930 en 1940.
3. 18e eeuw.	7. 1950.
4. 19e eeuw.	

Dat de steeds stijgende prijs van de bouwgrond hier in een belangrijke rol heeft gespeeld hoeft nauwelijks te worden vermeld; sinds de 19e eeuw zijn er slechts enkele straten die van hun aanleg, — dus wanneer de eerste woningen opgetrokken werden, — een verdieping verkregen: deze zijn de Merodelei, vanaf de Zeshoek tot het station, de St Anthoniusstraat, de Leopoldstraat, de Deken Adamsstraat, de De Nefstraat, en de Dierckxstraat. Vele woningen, in verschillende straten nabij de stadskern gelegen, hebben de laatste jaren een verdieping gekregen. We zouden haast zeggen dat elke woning in de stadsagglomeratie, in de laatste jaren gebouwd of verbouwd, een verdieping vertoont.

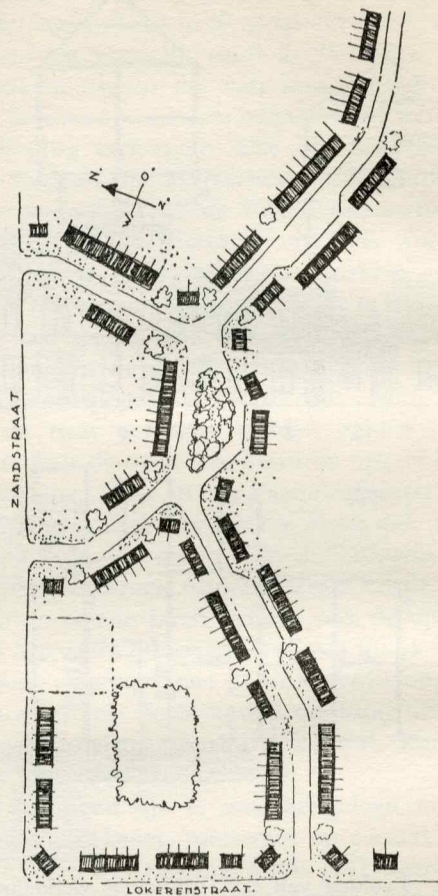
Tussen de twee oorlogen werden enkele reeksen woningen door de openbare besturen opgericht zonder verdieping, zoals in de Patriottenstraat en de Voorzorgstraat, ofwel met een z.g. Frans dak of mansarde kap, zoals de woningen in de Tuinwijk en de woningen in de Frans Andelhofstraat en de Tramstraat. In de laatste jaren hebben ook de openbare besturen hiervan afgezien, en bouwen thans voor de arbeiders de woningen met de volle verdieping, zoals de „Blauw rij” op de Steenweg op Mol, woningen in de Rubensstraat, Apostoliekenstraat, Eigenaarsstraat, St Pietersstraat, enz.

Al deze woningen zijn te smal aangelegd, zijn niet mooi, maar betekenen niettemin op sociaal gebied een belangrijke vooruitgang. Sinds 1947 worden aan de woningen die door het stadsbestuur en de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen worden gebouwd in de Congo- en Hertoginnenstraten, een grotere breedte gegeven en ook een verdieping.

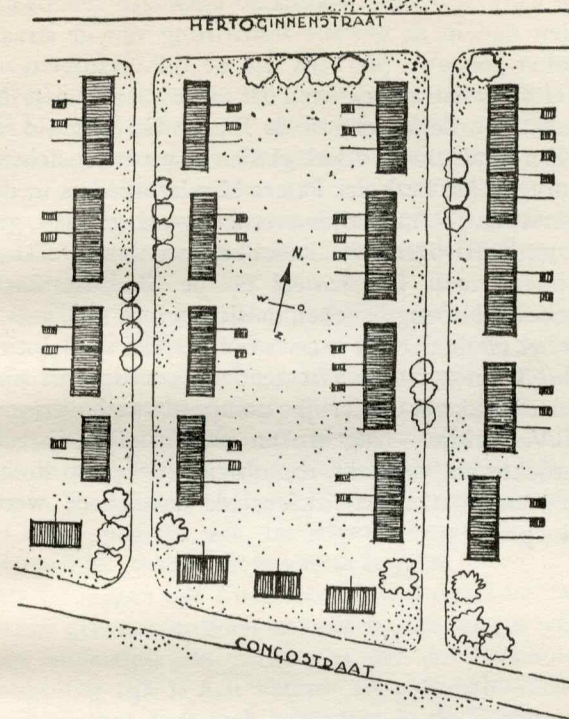

Afb. 14. Evolutie van de Turnhoutse werkmanswoning.

1. 17e eeuw.	4. 20e eeuw.
2. 18e eeuw.	5. 20e eeuw.
3. 19e eeuw.	6. 1947.

Afb. 15. De „Tuinwijk” gebouwd in 1925.

Afb. 16. Nieuwe wijk Congo- en Hertoginnenstraten (1947)

In vroeger eeuwen stond de hoogte van een gebouw in een juist verband met de omgeving. De architectuur werd in de ruimte — in het drie-dimensionele — gezien.

In de bekrompen 19e eeuw, — wanneer alles wordt gebouwd met details, zal een gebouw, een straat, een plein als afzonderlijke delen in het twee-dimensio-

nele worden gezien. Voornamelijk openbare gebouwen zullen dan in de gewone lijnrichting van de straat worden gebouwd (de kerk van de E.P. Jezuïeten in de Herentalsstraat, de kerk der arme Clarissen in de Otterstraat, de kapel van de Franse Congregatie in de Herentalsstraat) ofwel werden ze verdoken achter woningen (de kerk der Paters Minderbroeders in de Patersstraat). Anderzijds werden goed gelegen gebouwen, die over een „kader” of een „ruimte” beschikten, zoals het kasteel en de St Pieterskerk ingebouwd of eng benepen omsloten.

Op het einde der 19e eeuw werd het kleine pleintje, hetwelk thans Zegeplaats genoemd wordt, van zijn bomen ontdaan, de sierlijke pomp, — waarboven een O.L.V. beeldje, — afgebroken en een lelijke ijzeren overdekte hal gemaakt, die officieel de naam kreeg van „Botermarkt” en officieus „de kemelskooi” werd gedoopt.

NATUURSCHOON

Hoe kon er in de 19e eeuw gedacht worden aan groen, parken of plantsoen, speelterreinen of straatbeplantingen? Hetgeen bestond werd langzaam vernield¹⁾ en thans zijn er slechts enkele restjes overgebleven op het oud kerkhof aan de St Pieterskerk, vóór het gasthuis, rond het kasteel en op het Begijnhof.

Geheel de stadskern is praktisch volgebouwd. Er is geen plaats meer voor het aanleggen van een park te midden van de stad. De „stadslongen” moeten buiten de stadskern achter de ringlaan worden gezocht.

Gelukkig beschikt de stad over een prachtige „inrij”. De Antwerpse steenweg met zijn lommerrijke bomen, die — zoals een gewelf — aan de kruin elkaar raken. Hoelang nog zal ook dat schone restje blijven. De menselijke „worm” zit er aan te knagen.

Als we zeggen dat Turnhout binnen de „kom” arm is aan groen, plantsoen en bomen, dan mogen wij er ons anderzijds om verheugen dat de Turnhoutse omgeving rijk is aan natuur- en cultuurlandschappen, dat het Kempisch landschap in de Turnhoutse omgeving nog schoon en gaaf is bewaard gebleven.

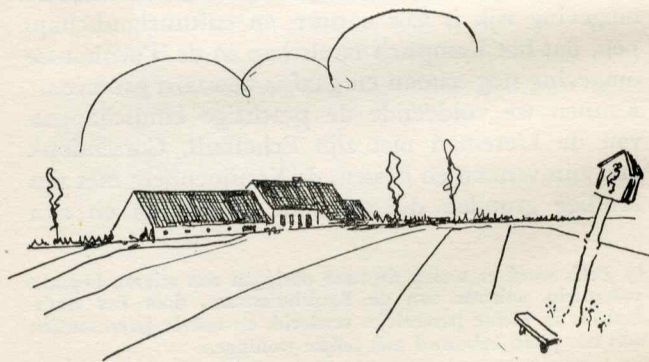
Kennen we voldoende de prachtige landschappen van de Liereman met zijn Echelkuil, Corsendonk met zijn vennen en bossen, de Konijnenberg met zijn zandige gronden die ons aan de duinen en aan

1) Zelfs werd er tussen de twee oorlogen een schoon beplant volksplein palende aan de Kruishuisstraat, door het stadsbestuur in kleine perceeltjes verdeeld, en enkele jaren nadien was het plein bebouwd met lelijke woningen.

Emiel van Hemeldonck doen denken, de Gierlse bossen, de Tielenhei, de Kasterleese bergen, Kruisberg, Papenbrugge, de Mellen, de Meirgoren, de Lint, 't Ravels kamp, 't Zwart Water, Boone's Blijk, de Heizijde, Winkelbroek, de Balderij, de Zonder-eigense Dijk, zonder de prachtige landgoederen te vermelden die rond de stad op verschillende plaatsen verspreid liggen.

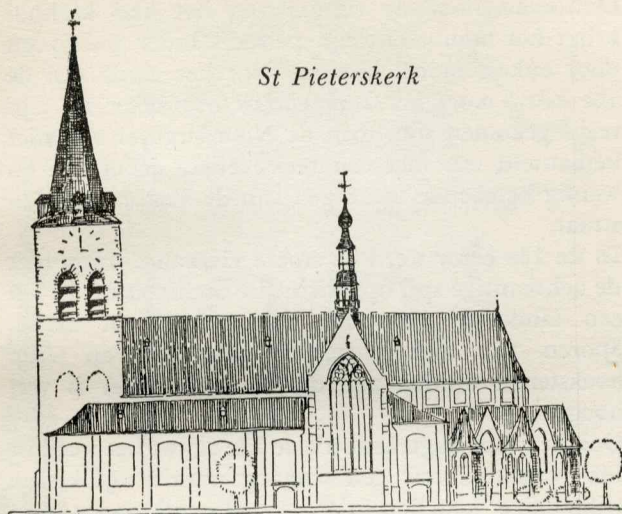
De landschappen met hun grote hemels, donkere dennebossen, stoere zandwegen, slingerige beken, rustige vennen, zompige moerassen, geheimzinnige heide, bewaren in zich overblijfsels van het Frankische Tijdvak en de Romeinse overheersing. Legendes en spookgeschiedenissen die in de wilde natuur hun oorsprong vinden heeft het volk sinds eeuwen overgeërfd. Er zijn er zelfs die beweren dat in dit woest landschap mensen geleefd hebben 3000 jaar vóór onze tijdrekening. Er werd daar ook van alles gevonden: geslepen silexstenen, potten en romeinse muntstukken.

Thans vinden wij er vooral jagers, stropers, toeristen, kunstschilders en vrijende koppels.

MONUMENTEN VAN BETEKENIS

St Pieterskerk

Afb. 17. St. Pieterskerk.

Op het ruime marktplein verheft zich de rustige Collegiale kerk van St Pieter ¹⁾.

Zij is merkwaardig gelegen en staat in goede verhouding tot het marktplein. De ganze zuidergevel van de 66 meter lange monumentale kerk met zijn sobere baksteenarchitectuur kan in zijn geheel overzien worden, wanneer we ons plaatsen op de hoek van

¹⁾ In de volksmond genoemd de „Binnenkerk”, omdat zij binnen de kom van de Vrijheid staat, terwijl de tweede kerk, buiten de kom der gemeente, te Oud-Turnhout ligt.

de Otterstraat en de markt of op de hoek van de Gasthuisstraat en de markt²⁾.

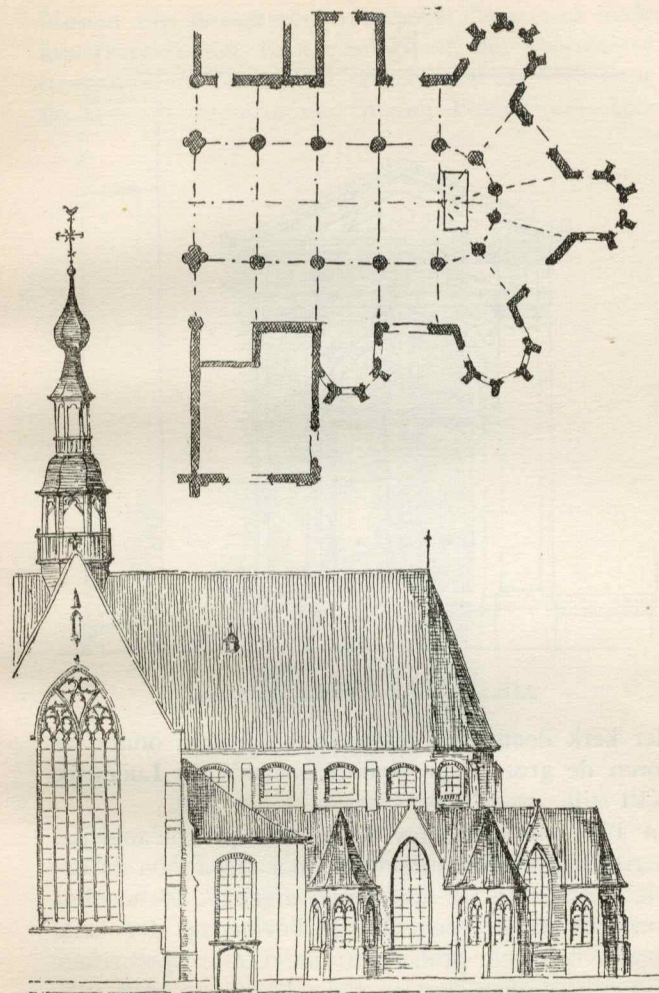
Omzoomd door de ruimte van het oud kerkhof krijgt het monument zijn passend kader van groen door enkele mooie bomen. Vóór het einde van de 18e eeuw moet het kerkgebouw nog beter tot zijn recht gekomen zijn, toen de Noordergevel nog niet bemanteld was met een reeks lelijke gebouwen en weinig betekende woningen van de Victor van Halstraat.

In de 13e eeuw werd de stoere vierkante toren met de achtkantige spil opgericht. De architectuur is van een landelijke eenvoud: slechts vorm of massa. Sporen van dichtgemetselde galmgaten en witte hoekstenen duiden aan dat de toren later is verhoogd.

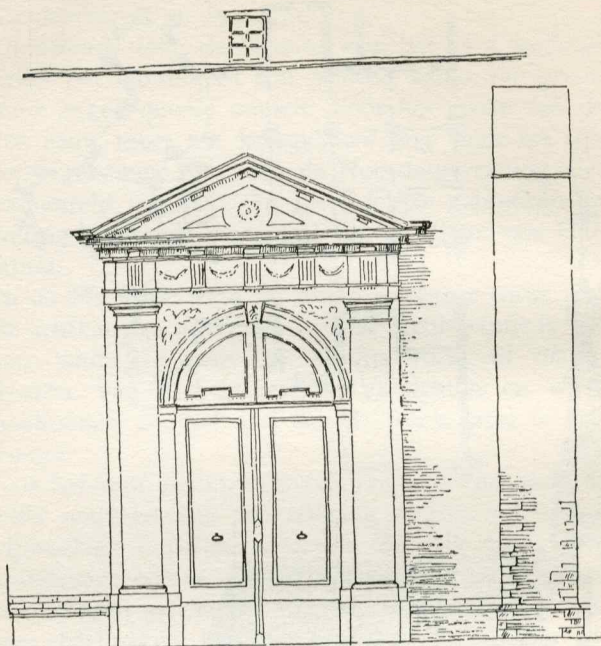
Ook het koor dagtekent uit de 13e eeuw; het werd in 1484 omringd met een omgang waarin vijf kleine vijfhoekige kapellen uitgeven, die elk langs drie spitsbogige ramen verlicht zijn en door trapvormige steunmuren gescheiden worden, tussen grote ramen met driehoekige kap. De kruisbeuk wordt aan elk uiteinde verlicht door mooie grote spitsbogige ramen in hooggothiek. Het klein renaissancetorentje uit de 17e eeuw op de kruisbeuk versiert met zijn speelse vormen de sobere dakvlakken.

In het begin der 18e eeuw werden de twee zijbeuken gebouwd, alsmede het magazijn palende aan de kruisbeuk. Deze architectuur — volgens de smaak van de tijd — heeft weinig waarde. Zelfs de tijd heeft deze vergroting niet volledig met het overige deel

²⁾ De bakstenen werden ter plaatse gebakken met klei die in de Meirgoren gestoken werd.

Afb. 18. Het koor van de St Pieterskerk.

Afb. 19. Poort onder de toren.

der kerk doen vergroeiën. In 1773 werd onder de toren de grote ingangspoort gemaakt in Lodewijk XVI stijl.

In 1904 werden langs de binnenzijde belangrijke herstellingswerken uitgevoerd, o.a. werd toen de bepleistering van de kolommen afgekap en werden hun stenen geslepen. In de bevloering der kerk liggen nog vele grafstenen: de meeste opschriften zijn echter afgesleten en onleesbaar geworden.

De St Pieterskerk is het enige gebouw in de stad dat

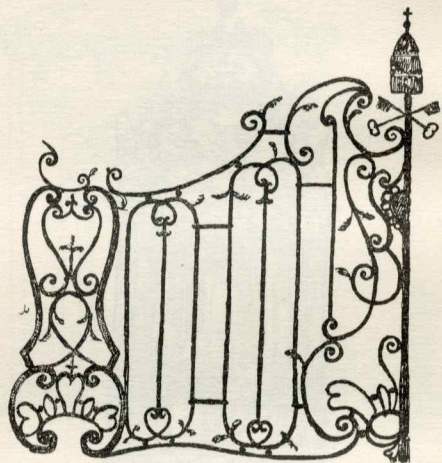
binnen zijn muren een ware schat bergt van oude kunstvoorwerpen. In het hoogkoor, het decoratieve hoogaltaar in renaissance, ontworpen in 1740 door de bekende beeldhouwer Walter Pompe van Ant-

Afb. 20. Hoogaltaar van Pompe.

werpen. Het geheel is van een weelderige barok-architectuur die de ruimte van het koor beheerst. Het koor is van de kruisbeuk der kerk gescheiden door een zeer fraai ijzeren hek, waarvan het ontwerp eveneens door Pompe gemaakt werd. Het heerlijk koorgestoelte stond vroeger in de oude priorij te

Corsendonk, en is beeldhouwd door De Cock in het begin van de 18e eeuw (1713). In 1784 werd het afgestaan aan de St Pieterskerk. De panelen van de bovenstalles zijn versierd met beelden die afwisselend deugden en heiligen voorstellen. Ook de eigenaardige engelen- en kinderhoofdjes van de onder-

Afb. 21. IJzeren hek van Pompe.

stalles zijn het bezien waard. Het koorgestoelte is het waardevolste kunststuk der kerk.

In de kruisbeuk zien we links en rechts het altaar van O.L. Vrouw en het altaar van het Allerheiligste, gewoonlijk genoemd „altaar van het Venerabel”, versierd met een schilderij van Boyermans van 1763, voorstellende het „Laatste Avondmaal”.

In de twee zijbeuken bevinden zich zes prachtige

biechtstoelen, naar het schijnt van de hand van beeldhouwer Bauerscheit II en die dagtekenen uit de 18e eeuw. Zij zijn versierd met zinnebeeldige figuren van 2.25 m. hoogte, die betrekking hebben op het sacrament van de biecht. Ook de twee portalen in de kruisbeuk zijn van dezelfde tijd en waarschijnlijk ook van dezelfde beeldhouwer.

De doopkapel langs de achterzijde is afgesloten met een monumentale deur uit de 18e eeuw. De devotiekapel werd ingericht ter herinnering aan de 153 Turnhoutse gesneuvelde soldaten in de oorlog van 1914–18. In deze kapel staat ook het grafmonument van Pieter Deneff, de stichter van de Latijnse school te Turnhout.

De predikstoel, — een copy van die van St Andries te Antwerpen, — dagtekent uit het midden van de vorige eeuw en werd gemaakt door Peeters—Dievoort. Het monument geeft meer blijk van virtuositeit dan van zuivere smaak en men kan hier slechts de grote vakkennis van de beeldhouwer bewonderen.

Alhoewel de kruisweg in de twee zijbeuken uit dezelfde periode dagtekent als de predikstoel en door dezelfde beeldhouwer gemaakt werd, getuigt hij toch van meer eenvoud en goede smaak. Het witstenen beeldhouwwerk met de eiken muurbekleding en de biechtstoelen vormen een harmonieus geheel.

Achter het hoogkoor vinden we nog een merkwaardig beeld uit de 14e of de 15e eeuw: een Ecce Homo, in de volksmond „O.L.H. van 't Steen” genoemd, doordat dit beeld gedurende eeuwen aan het in het begin van deze eeuw afgebroken „steentje” gestaan

heeft aan de rand van het kerkhof. Sinds 1801 is dit beeld in de kerk geplaatst.

Ook vinden we achter het hoogkoor een borstbeeld van de H. Barbara van Walter Pompe. Onder het doksaal tegen de muren zien we twee prachtige beelden in lindehout van de H.H. Apollonia en Agatha. Het beeldhouwersgilde schonk in de 19e eeuw aan de kerk verschillende beelden die in de middenbeuk tegen de kolommen zijn geplaatst. Zij zijn alle van minderwaardig gehalte en het kerkinterieur zou er bij winnen indien zij elders werden ondergebracht. Hier en daar zijn nog enkele kleine, merkwaardige beeldjes verspreid. Ook in de sacristij vinden we enkele kleine meesterwerken van de beeldhouwkunst.

De St Pieterskerk bezit ook enkele merkwaardige schilderstukken, o.a.: het drieluik achter het hoogkoor. Het stelt de marteling voor van de H.H. Apollonia en Agatha. Het is een kunstwerk waarvan de meester onbekend is. Op het luik links staan de Rederijkers afgebeeld en op het luik rechts het magistraat van Turnhout. Er zijn verder nog meesterwerken te zien van David Teniers de jongere, Erasmus Quellin, Sneyers en P. J. Verhaegen.

Onder de gebrandschilderde glazen zijn slechts de twee grote in de kruisbeuk het vernoemen waard, die welke langs de zuidkant de zinnebeelden van het H. Sacrament uit het oude en het nieuwe Testament voorstellen en langs de noordzijde de 15 Mystериën van de H. Rozenkrans. Zij werden in 1877 vervaardigd door het huis Levêque van Beauvais.

De kerk beschikt verder nog over een prachtige reeks monstransen en ciboriën, uit de 17e eeuw, waarvan de kunstwaarde hoog aangeschreven staat.

In de toren is een klokkenspel bestaande uit 31 klokjes, gegoten door A. J. van den Gheyn uit Leuven (1775). In het kleine torentje hangt het mis-klokje, ook „bezemklokje” genoemd, omdat het 's Zaterdags te 3 uur het signaal aan de Turnhoutenaars gaf om met het reinigen van goten en straten te beginnen.

Kasteel

„Je ne suis arrêté longtemps près de cette sombre masse que le crépuscule noircissait à chaque instant”. (Victor Hugo over het Kasteel tijdens zijn bezoek aan Turnhout).

Het schoonste monument van Turnhout is het „Kasteel”, de vroegere burcht van prinsen, hertogen en graven, en thans Rechtbank van Eerste Aanleg, Vredegerecht en Politierechtbank. De geschiedenis van Turnhout werd grotendeels bepaald door de bewoners van dit groots en monumentaal gebouw.

In de 12e en 13e eeuw was het het ruime jachtslot van de Hertogen van Brabant. In het begin van de 14e eeuw werd het verbouwd door Antoon van Bourgondië tot een middeleeuwse burcht.

Het is vooral in de 16e eeuw dat het Kasteel zijn grote luister verkreeg toen vooreerst Margaretha van Oostenrijk en nadien Maria van Hongarije het „land van Turnhout” in bezit namen. Aan de grootste toen bekende bouwmeesters Antoon en Rombaut Keldermans, Domien de Waghemakere en Willem Zeghers werd opdracht gegeven het oude slot in een paleis te veranderen. Toen verkreeg het gebouw in zijn grote lijnen zijn hedendaags uitzicht met zijn

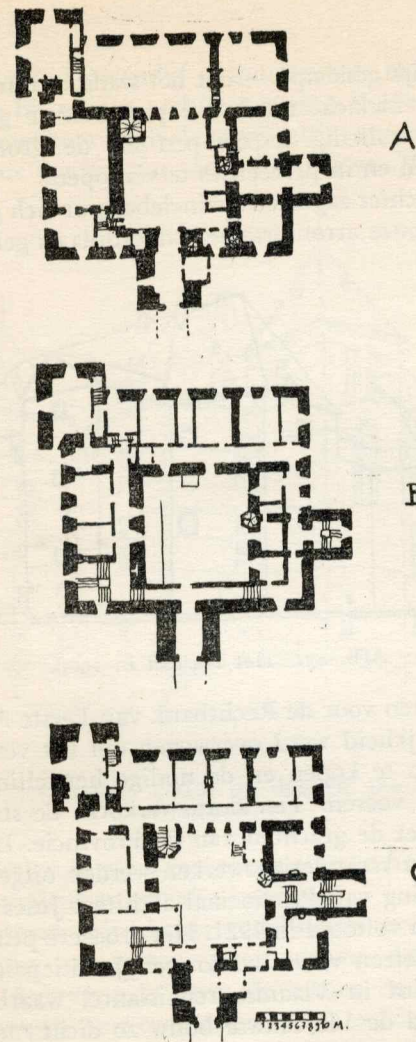
vijver, de brug en de daarrond liggende thans verdwenen prachtige warande. Geschiedschrijvers onthullen ons zijn toenmalige pracht: de grote weelde van de kapel en de zalen, de torentjes, de brug, de burchtgracht, de warande met de vele soorten houtgewassen, planten, bloemen, kunstige beelden, fonteynen, die door water bevoorraad werden dat door buizen werd aangevoerd uit de vennen van het Stokt en de Heizijde. Van 1546 tot 1556 heeft Maria van Hongarije er verbleven, wanneer zij op valkenjacht ging in het nabijgelegen Grootenhout of ter bedevaart naar O.L.V. van Vosselaar.

Na 1556 werd het gebouw verlaten en door een rentmeester en kastelein bestuurd. Soldaten werden er ingekwartierd, brandde in 1597 gedeeltelijk af, werd nadien enigszins hersteld, maar de vroegere pracht was teloor gegaan.

In 1648 werd het betrokken door de prinses Amalia van Solms, die er enkele herstellingswerken liet uitvoeren.

Na 1688, bij de dood van prinses Maria van Zim-meren, werd het gebouw verlaten en de zorg ervan overgelaten aan een rentmeester. Nadien kwam het achtereenvolgens in het bezit van de koning van Engeland, Willem III, de koning van Pruisen, de keizerin Maria-Theresia, de hertog Sylva-Tarouca en de graaf de Pestre, die het eertijds prachtige slot langzaam lieten vervallen. Na de Franse revolutie werd het staatsdomein en nadien eigendom van de stad om het in te richten als gevangenis, en nadien tot zetel van de Rechtbank van Eerste Aanleg.

In het begin van de 20e eeuw was de burcht zodanig vervallen, — en zelfs de omliggende grachten waren

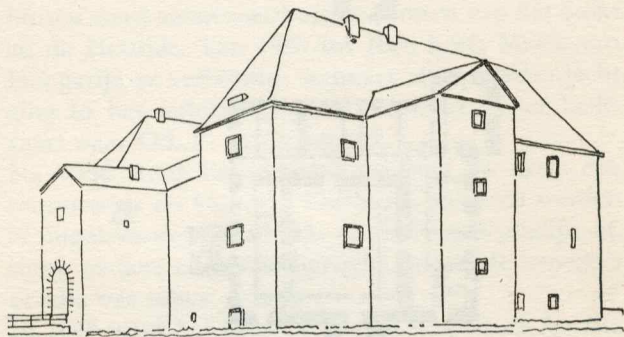
Afb. 22. Plan van het Kasteel:

A. In de 17e eeuw.

B. In 1896.

C. Sinds 1921.

gedeeltelijk gedempt, — dat het stadsbestuur er ernstig over nadacht tot het slopen over te gaan, de grachten volledig te dempen en de gronden te verkavelen en in perceeltjes te verkopen. In 1908 echter zag het Provinciebestuur zich genoodzaakt in onze arrondissementshoofdplaats gebouwen

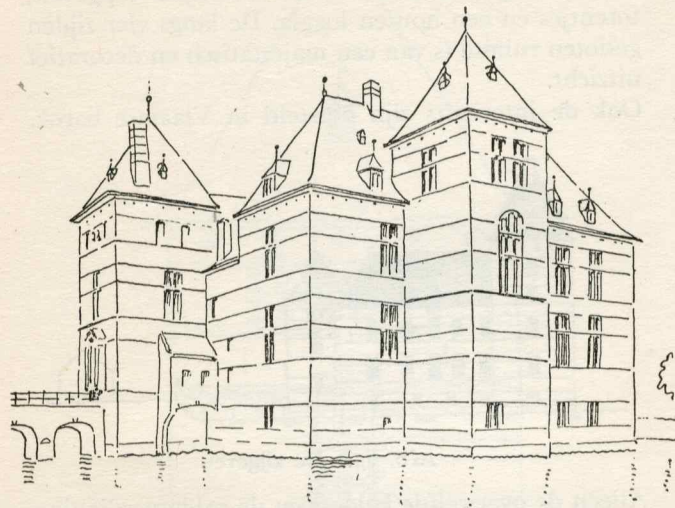

Afb. 23. Het Kasteel in 1908.

op te richten voor de Rechtbank van Eerste Aanleg. De mogelijkheid werd overwogen om het vervallen kasteel aan te kopen en de nodige herstellingswerken uit te voeren. Ten slotte verkocht de stad het gebouw met de grachten aan de Provincie. De herstellings- en veranderingswerken werden uitgevoerd, onder leiding van Provinciaal architect Jules Taeymans¹⁾, en voltooid in 1921. Het vroegere prinselijk slot was meteen vervormd tot een Justitiepaleis, en gerestaureerd in Vlaamse renaissance, waarbij getracht werd de 16e eeuwse bouw zo dicht mogelijk

¹⁾ Arch. Jules Taeymans werd geboren te Turnhout in 1872 en overleed er in 1944.

te benaderen. Uitwendig monumentaal, herinnert het aan de 16e eeuwse architectuur van Keldermans. Op de binnenkoer doen de topgeveltjes en de gevelarchitectuur denken aan onze 17e eeuwse Vlaamse

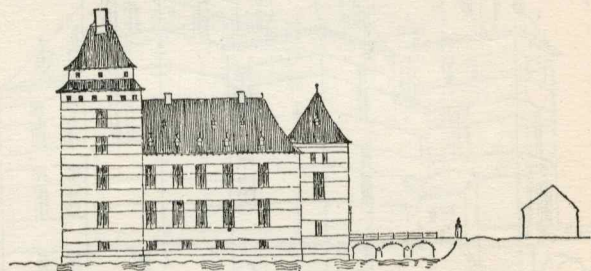
Afb. 24. Het Kasteel gezien op dezelfde plaats na de restauratie.

barok. Het grote werk van aanpassing en herstelling werd met talent en smaak uitgevoerd.

Het algemeen uitzicht is renaissance, evenals de architectuur van ramen, poort, daken, dakruiters, enz. De „borchtgracht” met de bomen en de rustbanken zorgen voor een passende lijst, en slechts een paar wansmakelijke gebouwen uit de omgeving storen die mooie historische evocatie. Over de prach-

tige brug bereiken we de monumentale poort waarboven het wapen van de prinses Amalia van Solms prijkt. Het inkomportaal verleent toegang tot het verblijf van de huisbewaker. Daarna bereikt men de prachtige binnenkoer met heerlijke topgevels, torentjes en een houten loggia. De langs vier zijden gesloten ruimte is van een majestatisch en decoratief uitzicht.

Ook de interieurs zijn hersteld in Vlaamse barok.

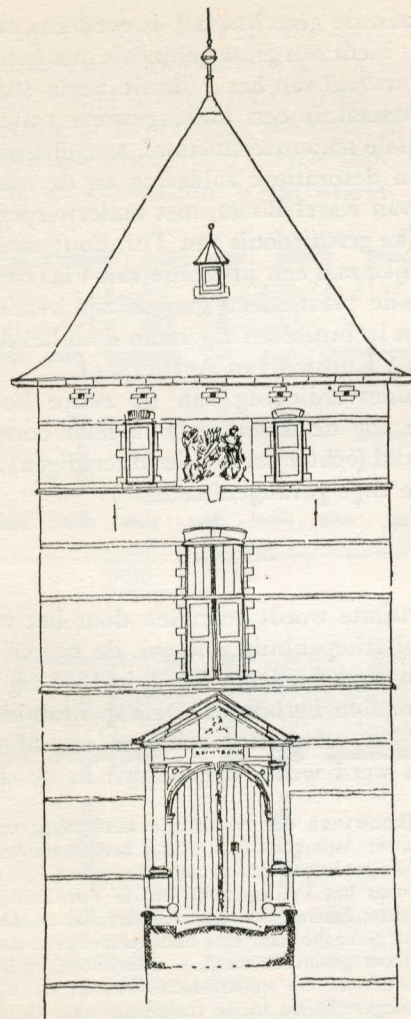

Afb. 25. De zijgevel.

Alleen de overwelfde kelders en de zolderverdieping hebben hun oorspronkelijke toestand behouden en slechts geringe veranderingswerken werden hieraan uitgevoerd. De lokalen en de gangen van het schoonverdiep en van de eerste verdieping zijn aangepast aan de eisen van de dienst.

Voor al de trapplaatsen naar de gerechtszaal en het Vrederecht zijn indrukwekkend. Het plafond op het gelijkvloers van de trapplaats naar het Vrederecht is nog oorspronkelijk, behalve de ornamenten in de hoeken en de konsolen onder de balken.

Het prachtig plafond in de Beraadslagingskamer,

Afb. 26. Poort Kasteel.

(palende aan de gerechtszaal) is eveneens oorspronkelijk. Het biedt een grote gelijkenis met het plafond van de trouwzaal van het stadhuis (begin 18e eeuw). De gerechtszaal is een buitengewone ruimte. Een monumentale schoorsteenmantel, aangepaste meubeling, een decoratieve zoldering en de muurschilderingen van Karel Boom, met onderwerpen uit de gerechtelijke geschiedenis van Turnhout, maken van deze heerlijke zaal een juweeltje van Vlaamse barok. Verschillende plaatsen en gangen zijn versierd met schilderijen in bruikleen afgestaan door het Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen.

Op de zolderverdieping van de zware hoektoren vinden we nog de folterkamer in haar oorspronkelijke toestand (echter zonder de foltertuigen), met er omheen de enge gevangeniszellen¹⁾.

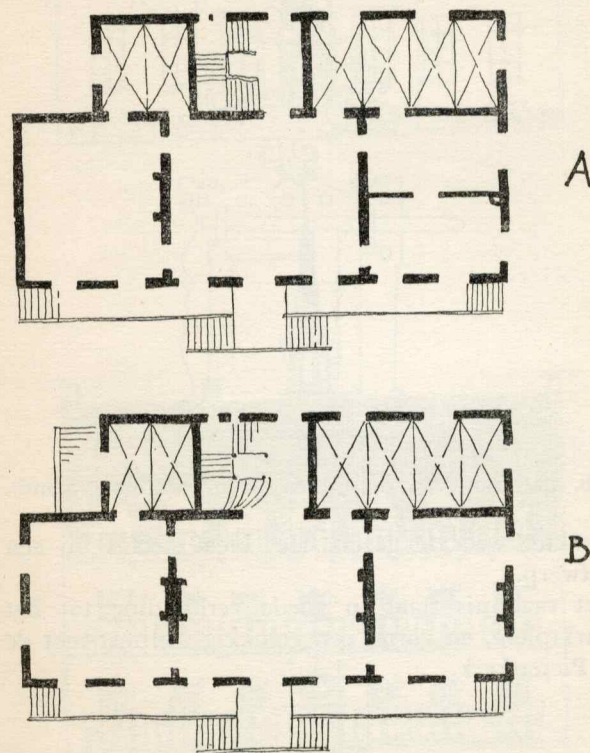
Stadhuis

De marktruimte wordt gebroken door het vroegere raadhuis of schepenhuis, dat ook de sporen draagt van een lange geschiedenis. Reeds in 1334 afgebrand, werd het nadien herbouwd. De kap brandde af in 1548. In 1716 verwoestte opnieuw een brand het gebouw en werd weder opgebouwd in de stijl van

¹⁾ Het beeldhouwwerk der restauratie werd uitgevoerd door den beeldhouwer Amorgasti (o.a. al het beeldhouwwerk in de gerechtszaal, de makelaar der grote inkompoort, de trappaal van de trap naar het Vredegerecht) en de Turnhoutse beeldhouwer Napoleon Daems (o.a. de bas-reliefs boven de inkompoort, — werd gemaakt naar een oud verbrokkeld model dat op de binnenkoer gevonden werd, — de schoorsteen in de beradslagingskamer en de stenen leeuwken in de trapplaats naar het Vredegerecht en in de trapplaats naar de gerechtszaal).

de tijd. In het begin van de 19e eeuw werden er nog veranderingen aangebracht aan de ramen en in 1934 werd de pui hersteld en verbreed.

Merkwaardig is de prachtige zoldering in de trouwzaal (begin 18e eeuw), een ijzeren deur uit de 17e eeuw, en de gemetselde kruisgewelven in enkele burelen.

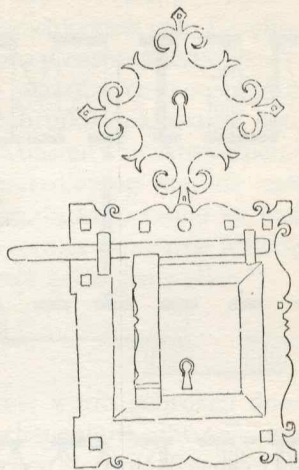

Afb. 27. Plan stadhuis.

A. Bestaande toestand.

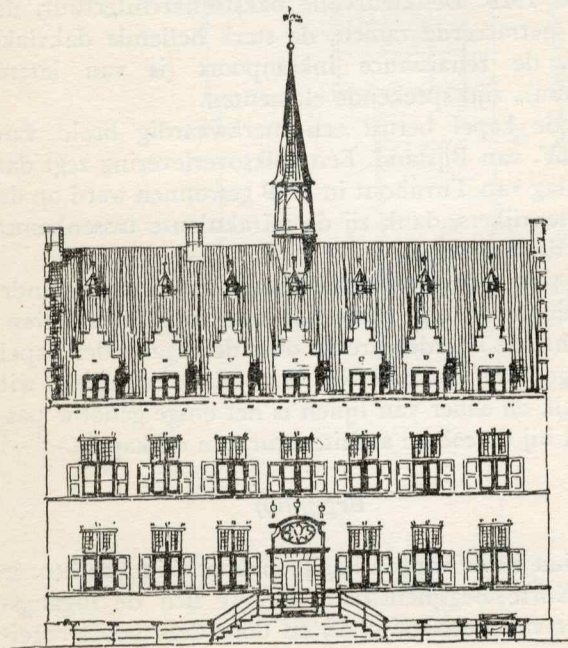
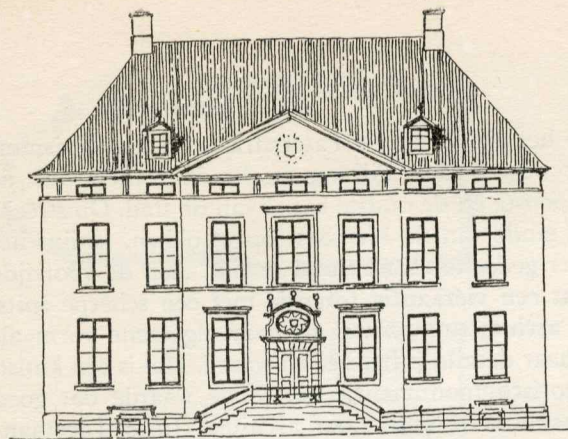
B. volgens het ontwerp voor restauratie.

In de trouwzaal hangen enkele goed geschilderde portretten, bijna alle afkomstig van het kasteel. Het gebouw werd als monument geklasseerd. Rond 1920 heeft Provinciaal architect Jules Taeymans een ontwerp samengesteld om het zijn oorspronkelijk

Afb. 28. Slot van de ijzeren deur van het stadhuis.

karakter weer te geven. Het bleef slechts bij een ontwerp. Het raadhuis staat in goede verhouding tot het marktplein, en vormt een gelukkig contrast met de St Pieterskerk.

Afb. 29. Voorgevel stadhuis.
A. Bestaande toestand.
B. Ontwerp voor restauratie.

St Eeuwoudskapel

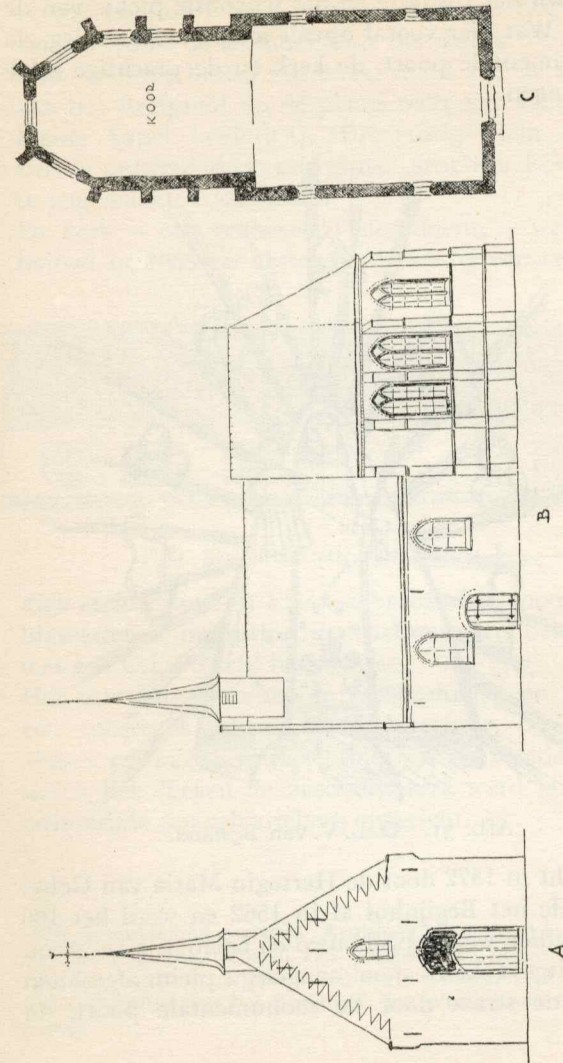
Op het einde van de Patersstraat, op het kruispunt der wegen naar Tilburg en Breda verheft zich de schoonste en de oudste kapel van de stad. Omstreeks het einde van de 14e eeuw opgetrokken, schijnt het lager gedeelte minder oud te zijn. Aan de voorzijde staat een vierkantig torentje met een scherpe spits. De architectuur, zowel in haar algemene vorm als in haar details, is het bezien waard. Het is een kunst-historisch monumentje van hoge waarde dat goed gerestaureerd werd door architect Jules Taeymans rond 1925. De kleurvolle baksteenarchitectuur, de fijn getraceerde ramen, de sterk hellende dakvlakken, de renaissance inkompoort (is van latere datum), zijn sprekende elementen.

In de kapel berust een merkwaardig beeld van O.L.V. van Bijstand. Een volksoverlevering zegt dat de slag van Turnhout in 1789 gewonnen werd op de Oostenrijkers, dank zij de miraculeuze tussenkomst van de H. Maagd.

Het mag spijtig genoemd worden dat de omliggende woningen in erge mate het monumentje ontsieren. Slechts de boerderij recht over de ingang der kapel gelegen (Elisabethlei No. 1) zonder verdieping, wit gekalk en sober van lijnen is het enige gebouw passend bij de sobere architectuur van de kapel.

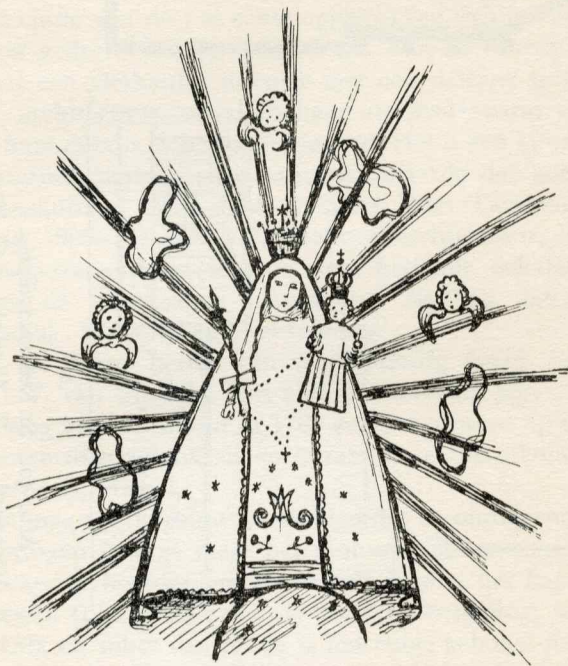
Begijnhof

Op het einde van de Begijnenstraat, bijna rechtover de Korte Begijnenstraat, verheft zich de ingangspoort van het Begijnhof, en door deze poort berei-

Afb. 30. St Eeuwoudskapel.
A. Voorgevel. B. Zijgevel. C. Plan.

ken wij het rustigste en het schoonste plekje van de stad. Wat hier vooral opvalt is de mooie aanleg, de monumentale poort, de kerk en de prachtige oude woningen.

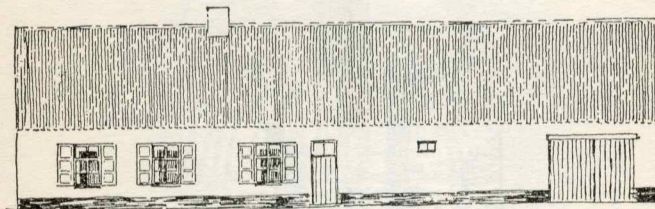

Afb. 31. O. L. V. van Bijstand.

Gesticht in 1372 door de Hertogin Maria van Gelre, brandde het Begijnhof af in 1562 en werd het 100 jaar nadien wederopgebouwd en belangrijk vergroot. Een uitgestrekt en mooi aangelegd plein, afgesloten langs de straat door de monumentale poort, en

verder rondom door woningen, met aan het einde van het plein de monumentale barokkerk. De eerste kerk, vóór de brand van 1562, stond aan de inkom van het Begijnhof op de plaats waar zich thans een kleine kapel bevindt¹⁾. Dit rustig plein wordt slechts ontsierd door een grote „grot van Lourdes” in nagemaakte rotsblokken.

De kerk — een geklasseerd monument, — werd gebouwd in 1665 en vertoont uitwendig een eenvou-

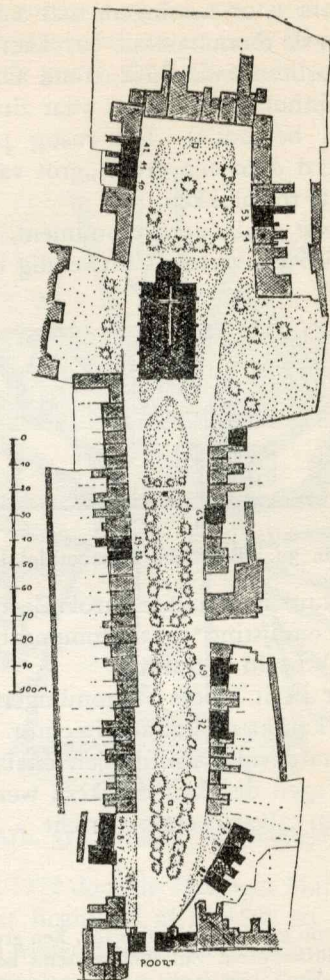

Afb. 32. Boerderij Elisabethlei I.

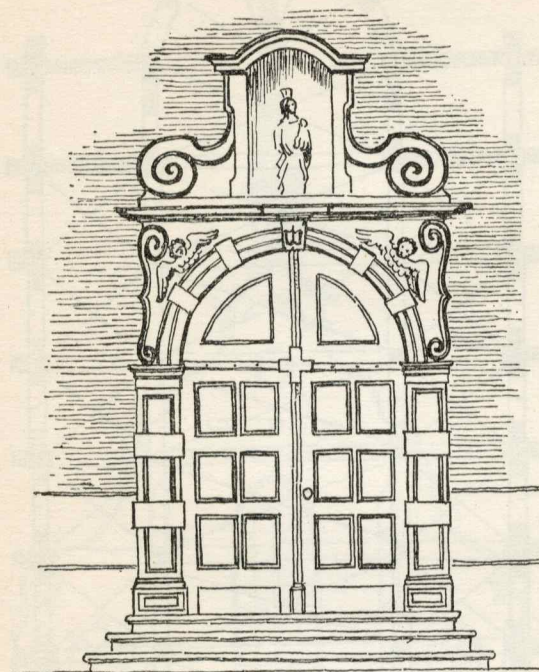
dige architectuur in Vlaamse barok. Zeer mooi is de blauwstenen omlijsting der inkompoort, bekroond met een O.L.V.beeld in een nis.

Het interieur bezit mooie verhoudingen en is van een sobere, karaktervolle architectuur. Twee zijaltaars en waardevolle schilderijen en beelden versieren het. Tegen de absis der kerk werd langs de buitenzijde een calvarieberg opgericht.

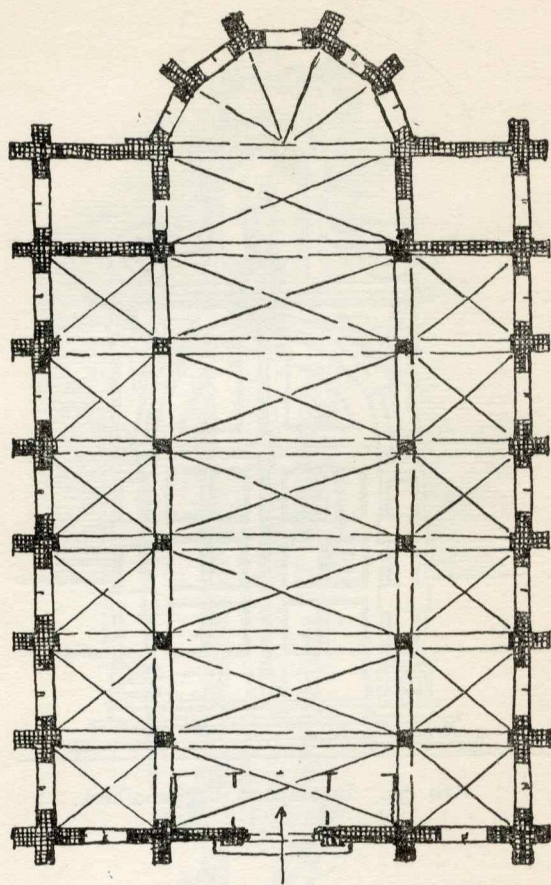
¹⁾ In de volksmond genoemd „Kruisberg”. Een groot kruis met een prachtig Christusbeeld van Pompe stond boven het dak van deze kapel. Sinds 1948 is dit beeld ondergebracht in een kloosterafdeling van het Begijnhof. Een nieuw kruis werd geplaatst.

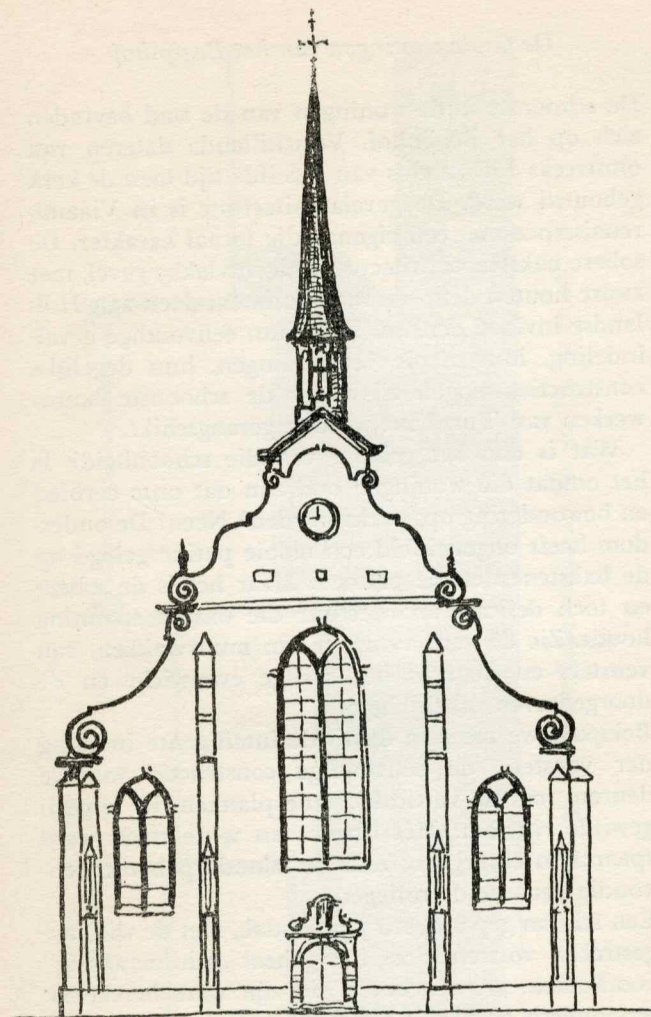
Afb. 33. Begijnhof. De zwart gearceerde (met huisnummer) zijn de oude overgebleven woningen.

Afb. 34. Inkompoort Begijnhofkerk.

Afb. 35. Plan van de Kerk van het Begijnhof.

Afb. 36. Kerk Begijnhof.

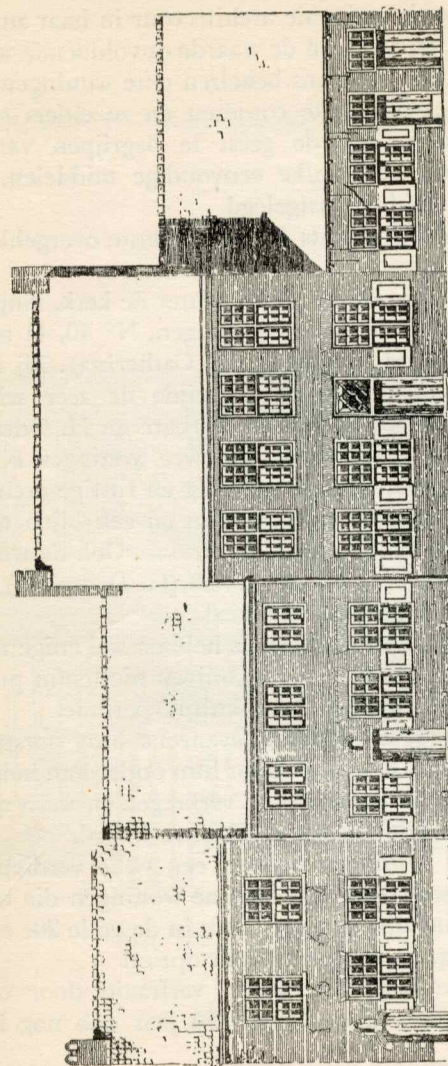
De Oude woningen van het Begijnhof

De schoonste oude woningen van de stad bevinden zich op het Begijnhof. Verschillende dateren van omstreeks 1665, zodus van dezelfde tijd toen de kerk gebouwd werd. De gevelarchitectuur is in Vlaams-rennaissance met een eigenaardig lokaal karakter. De sobere baksteenarchitectuur in een vlakke gevel, met zware houten deur- en raamkozijnen, doen aan Hollandse invloed denken. Door hun eenvoudige gevelindeling, hun mooie verhoudingen, hun degelijke constructie, mogen zij onder de schoonste bouwwerken van Turnhout worden gerangschikt.

Wat is dan het geheim van die schoonheid? Is het omdat die woningen oud zijn dat onze eerbied en bewondering opgewekt worden? Neen! De ouderdom heeft ongetwijfeld een mooie patine gelegd op de bakstenen en de pannen. Maar het is de sobere en toch delicate architectuur die ons in spanning houdt. Zie de verhoudingen van muurvlakken, van vensters en deuren; het rustige evenwicht en de doorgedreven zakelijkheid.

Bekijken we meer in detail de intelligente indeling der vensters, de eenvoudige constructie van de deuren, met de verticale brede planken. Er is geen gewilde rijkdom. Met blauwe en witte steen werd spaarzaam omgegaan; zelfs de raamdorpels zijn eenvoudig gemetselde rollagen.

Een schoon gepatineerd pannendak, met de wit aangestroken vorsten, doet het geheel „schilderachtig” voorkomen. „Architectuur” in zijn ware betekenis: economisch gegroeid; technisch eenvoudig en doelmatig, ontworpen door mensen die geestelijk gaaf

Afb. 37. Vier begijnhofwoningen, No. 40, 63, 72 en 28.

waren. Het is regionale architectuur in haar zuivere betekenis, en waarvan de waarde onvoldoende wordt gewaardeerd. Voor ons behelzen deze woningen vele lessen; niet om ze te kopiëren en ze elders op te richten, maar om de geest te begrijpen van de bouwers die met zulke eenvoudige middelen, een tijdsbeeld hebben vastgelegd.

We vernoemen slechts de voornaamste overgebleven oude woningen:

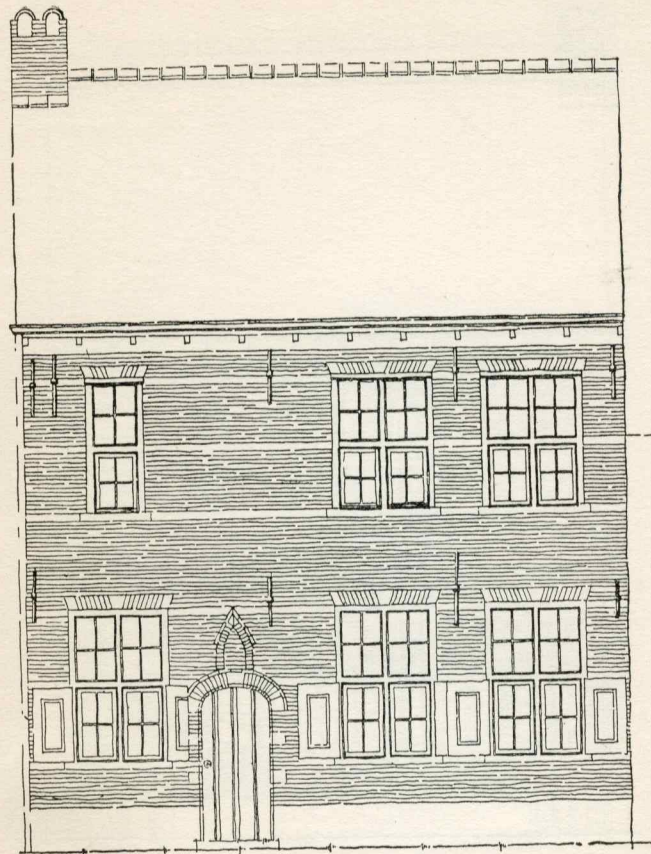
Op het einde van de „hof”, achter de kerk, langs de linkerzijde, de prachtige woningen, N° 40, 41 en 42 (H. Rosalia, H. Gertrudis, H. Catherina). Zij dateren van 1664. Aan de overzijde de zeer schone woningen N° 53 en 54 (H. Barbare en H. Odrada) gebouwd in 1679. Verder de twee woningen N° 69 en N° 72: voornaam, eenvoudig en rustige architectuur, met zuivere verhoudingen en een bijna meetkundige indeling van het muurvlak. Ook de woningen N° 6, 7, 8, 9, 10, 28, 29, 63 (H. Dymphna), 79, 80 en 82 zijn het bezien waard.

Enkele woningen dezer reeks hebben wel enige wijzigingen ondergaan, maar zij blijven niettemin prachtige getuigen uit een grote kultuurperiode.

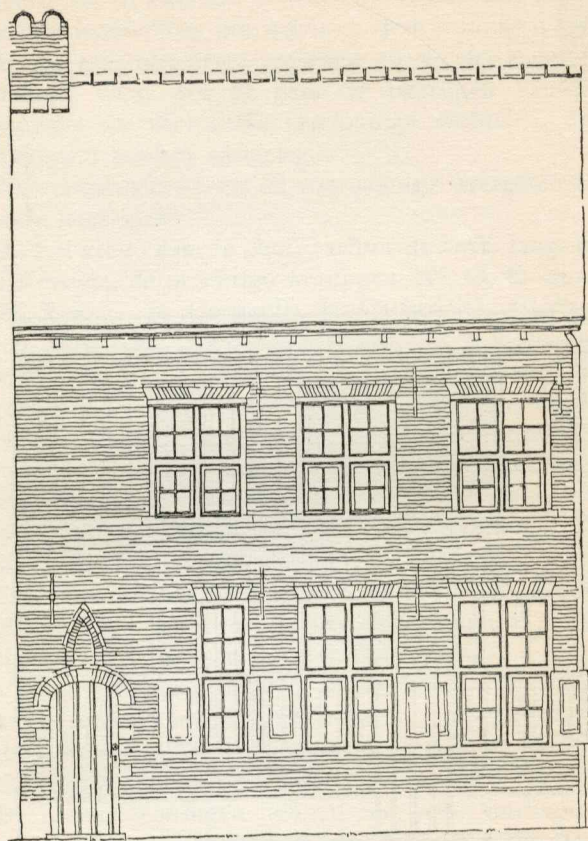
Vele achtergevels hebben eveneens hun oorspronkelijk uitzicht bewaard. Door hun ouderdom hebben de meeste een mooie patine verkregen en werd daar door hun schilderachtig uitzicht verhoogd.

De meeste woningen hebben een volle verdieping, en zijn breed aangelegd. Ruime woningen die bijna 300 jaar oud zijn en waar thans in de volle 20e eeuw een groot gezin benijdend naar opziet!

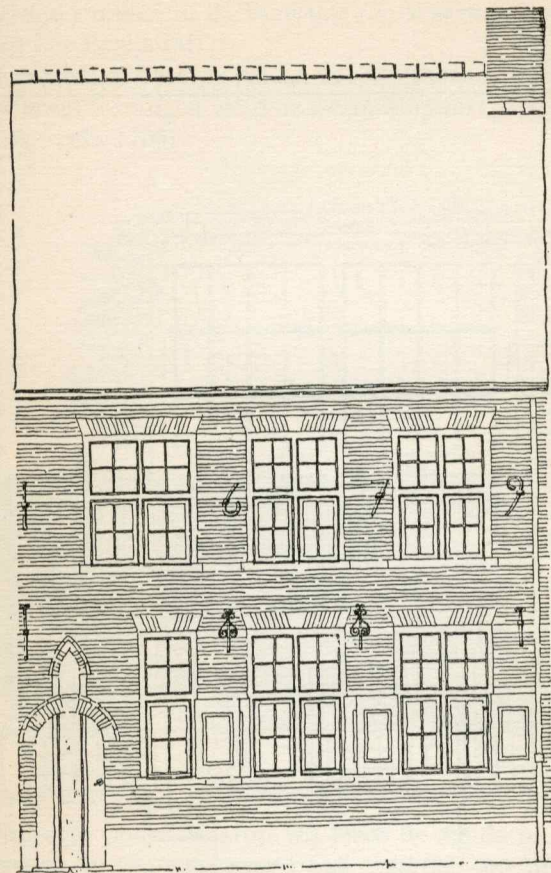
Het mooie begijnhof wordt verfraaid door oude prachtbomen zoals er voor 150 jaar ook nog hon-

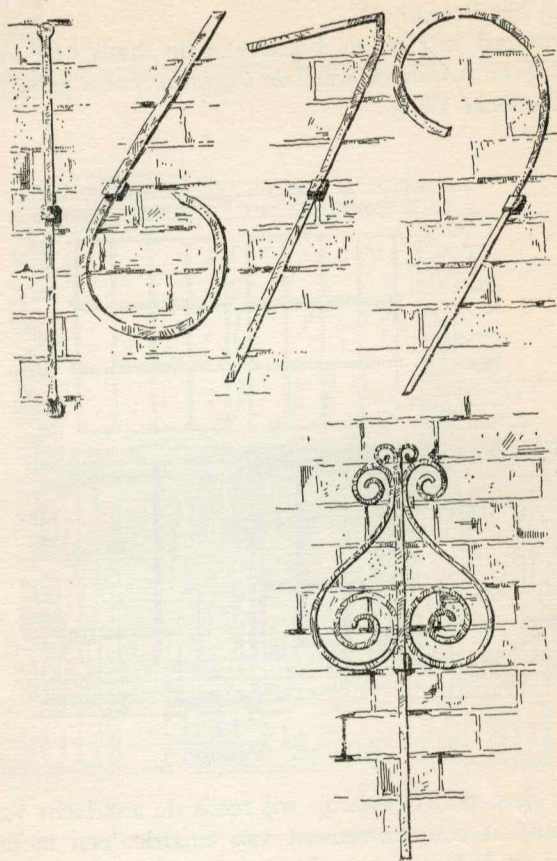
Afb. 38. Woning No. 41.

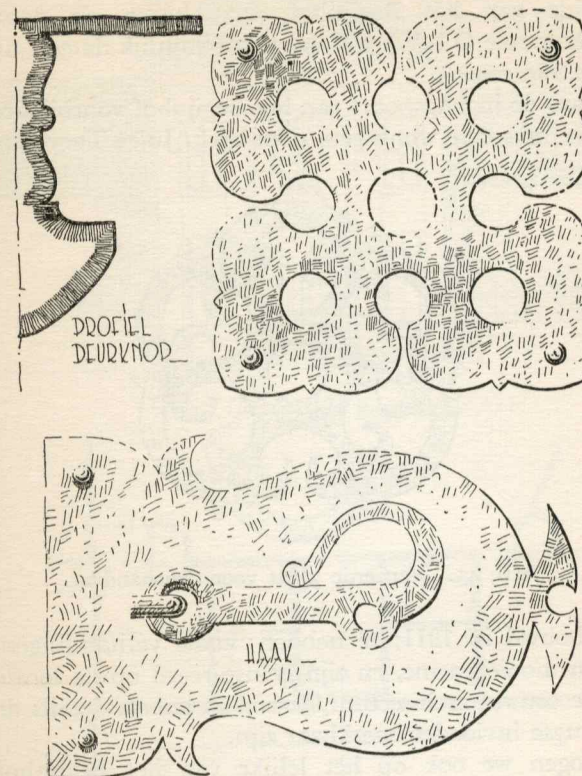
Afb. 39. Woning No. 42.

Afb. 40. Woning No. 53.

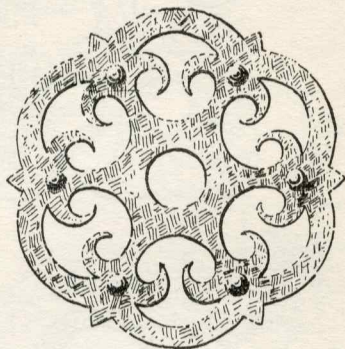
Afb. 43. Ankers van de woning No. 53.

Afb. 44. Versierde plaat voor deurhandvat, en binnenslot van een draailuik.

Boven in de rondbogige poort staat het beeld van de H. Begga, waaronder het jaartal 1768. Langs de zijde van het Begijnhof staat boven de poort het mooie O.L.V.beeld dat waarschijnlijk dateert uit de 18e eeuw.

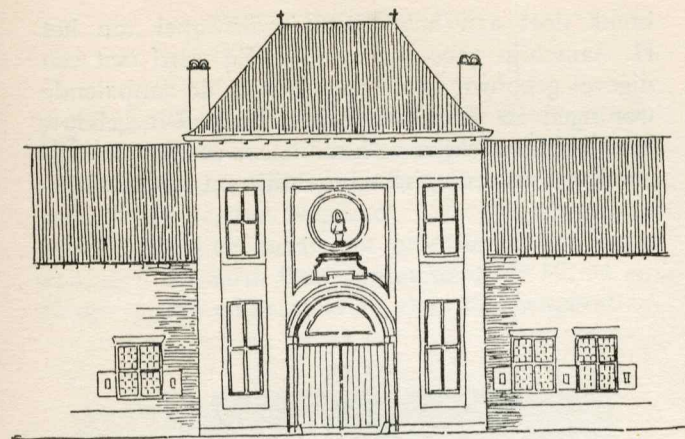
Eens de ingangspoort van het Begijnhof voorbij zien we links drie woningen, door arch. Jules Taeymans

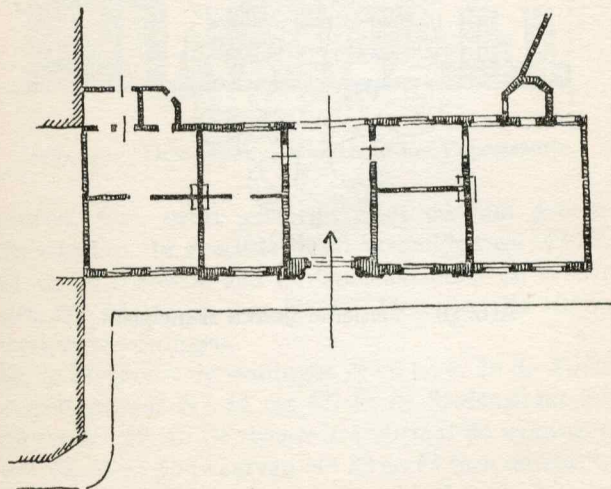
Afb. 45. Versierde plaat voor deurhandvat.

gebouwd in 1911; ze hebben mooie verhoudingen, een mooie patine, en zijn geïnspireerd op de locale 17e eeuwse architectuur, terwijl in enkele details de Brugse invloeden merkbaar zijn.

Mogen we ook op het lelijke van het Begijnhof wijzen? Er zijn vele woningen gebouwd of verbouwd in de 19e en de 20e eeuw die bepaald wansmakelijk zijn, en zelfs de oude sierlijke rooilijn verbroken hebben. Andere woningen daarentegen, ook in de vorige eeuw gebouwd, zijn alhoewel niet mooi, toch niet bepaald storend. Een gebouw dat bepaald af-

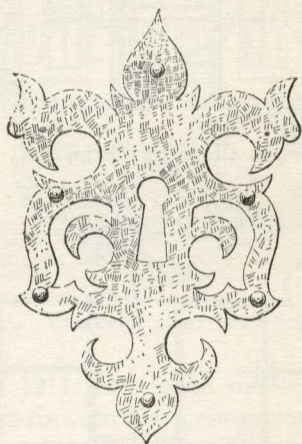

Afb. 46. Poort Begijnhof.

Afb. 47. Plan van de Poort van het Begijnhof.

breuk doet aan het geheel is de kapel van het H. Aanschijn gebouwd in 1885. Zij werd met een zijgevel gebouwd in de rooilijn van de aanpalende woningen in de uiterste linkerhoek. Dit gebouw heeft wansmakelijke verhoudingen, een lelijke topgevel met een onlogische kroonlijst, en een karakterloos torentje.

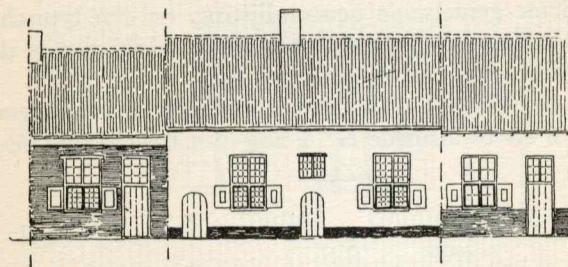

Afb. 48. Versierde ijzeren sleutelplaat

OUDE WONINGEN

Hier en daar liggen in de stad oude woningen uit de 17e en de 18e eeuw verspreid, die in hun architectuur dezelfde kenmerken vertonen als de oude huizen van het Begijnhof.

Het *Papestraatje* heeft het grootste aantal oude woningen bewaard. Deze genummerd N° 32, 34 en 36 zijn typisch en karaktervol, door hun witgekalkte

Afb. 49. Drie typen woningen in het Papestraatje.

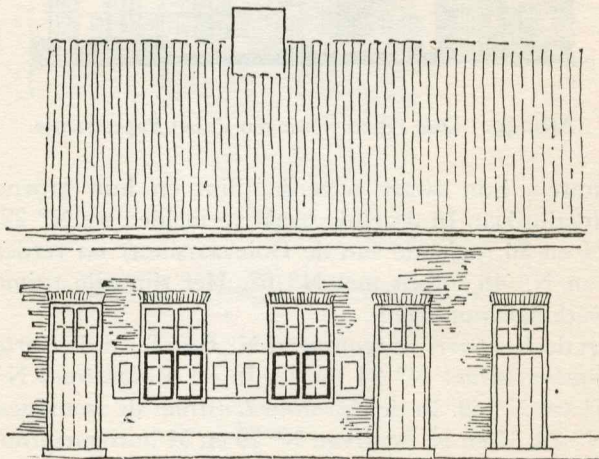
muren, hun zwart geteerde plint en hun groene draailuiken. In dezelfde straat vermelden we N° 22, 24 en 26 (palende aan de Ooievaarsnest) en verder van N° 46 tot en met N° 62. Het zijn alle ruime werkmanswoningen.

In de *Hofpoort* de woningen N° 6 en 8. In de *Korte Gasthuisstraat* N° 34 tot 42. In de *Molenstraat* N° 51 tot N° 69. In de *Apostoliekenstraat* de woningen N° 29, 31 en 33 (waarvan N° 29 en 31 hun oorspronkelijk uitzicht behouden hebben). Deze woningen hebben slechts een gevelbreedte van 3.50 m.

In de *Draaiboomstraat* N° 17 en 19. De woning in de *Schoolstraat*, op de hoek met de Nieuwstad (de raamkozijnen zijn echter gewijzigd). Langs de *Steenweg naar Oosthoven* kennen we de woningen N° 76 tot 84. In de *Vianenstraat* N° 15 en 17 (in een poort). Al deze voornoemde woningen zijn in een locale karaktervolle architectuur opgericht.

Aan het kruispunt van de Nieuwstad en het Papenstraatje staat het oude „Groenhuis” uit het begin der 18e eeuw (1710), in zijn algemene vorm een prachtig gebouw: karaktervolle verhoudingen, een intieme gemetselde deuromlijsting, en een typische kroonlijst met geprofileerde eiken blokken (in de zijgevel werd het venster gewijzigd).

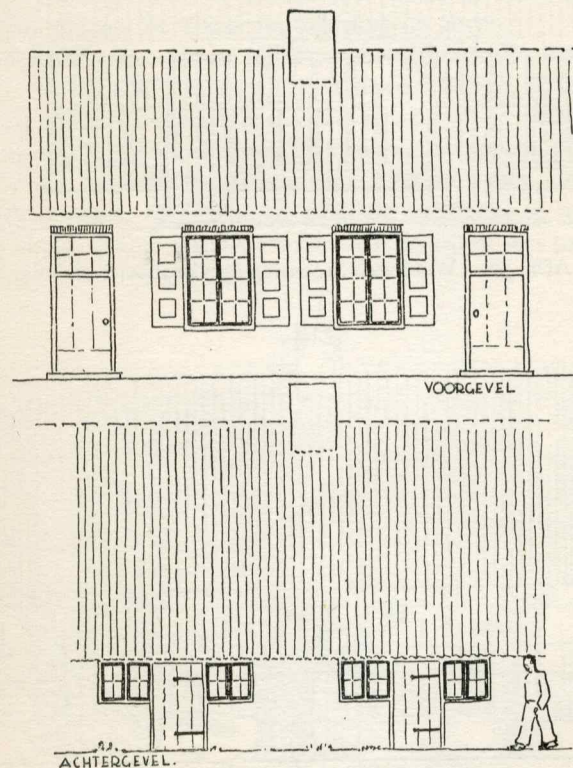
In de *Korte Gasthuisstraat* hebben de woningen N° 8 en 10 alsmede N° 4 nog hun topgevels (1735)

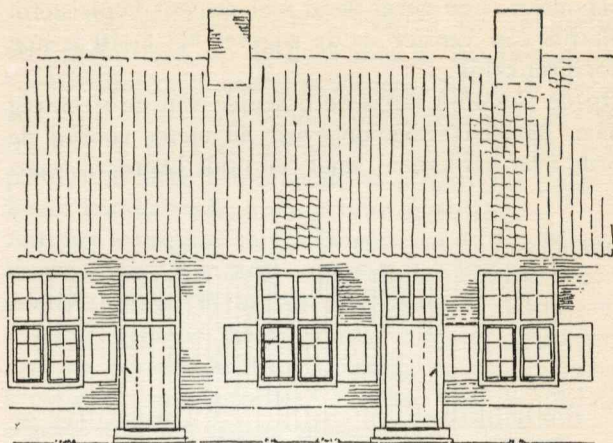
Afb. 50. Woningen in de Korte Gasthuisstraat 34-42.

behouden. Een gevel werd met cement bepleisterd. Slechts één venster in de zijgevel N° 8-10 is nog oorspronkelijk.

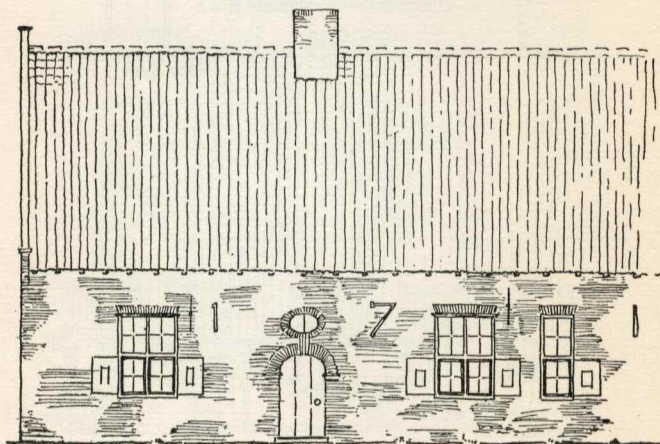
Op de *Castelijn* langs de oostzijde van de steenweg naar Baarle-Hertog, ongeveer 50 meter voorbij de brug over het kanaal, staat een oude boerderij waar-

Afb. 51. Woningen in de Molenstraat 51-69.

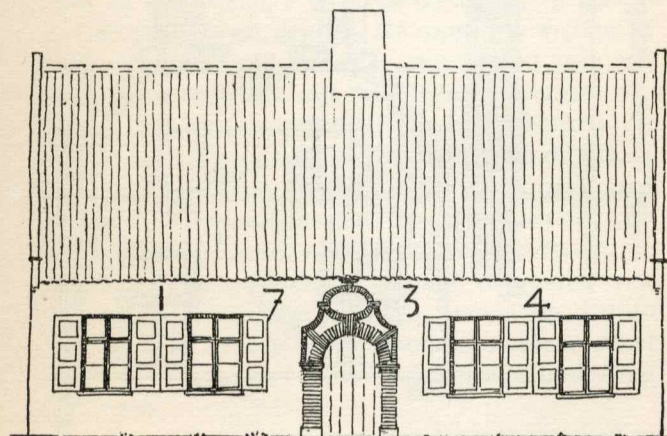
Afb. 52. Woningen Steenweg op Oosthoven 76—84.

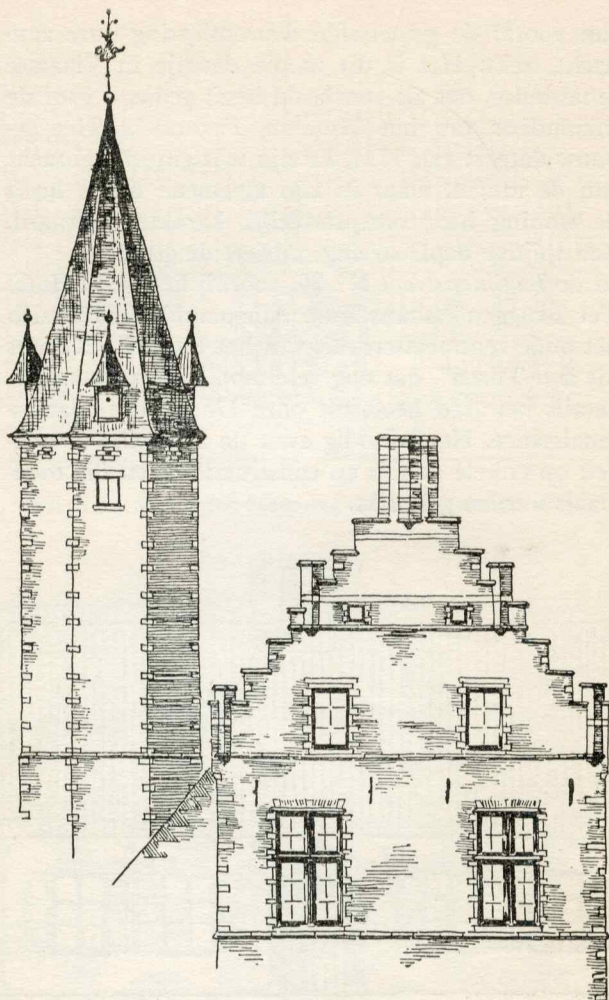
Afb. 53. „Groenhuis“.

van vooral de gemetselde deuromlijsting onze aandacht trekt. Het is dit mooie deurtje in Vlaamse renaissance, dat als voorbeeld heeft gediend voor de inkomdeur van het Museum Taxandria. Het gebouw dateert van 1734. Er zijn wijzigingen gebracht aan de ramen, maar in zijn algemene lijnen heeft de woning haar oorspronkelijk karakter bewaard. Een spijtige bepleistering ontsiert de gevel.

In de *Begijnenstraat* N° 26, voorbij het oud „Hotel Ter Bruggen” (thans Kon. Atheneum) verheft zich het oude rentmeestershuis van het Kasteel, „Nuyens uit den Toren”, dat nog vele mooie oorspronkelijke details bewaard heeft uit onze 17e eeuwse Vlaams-renaissance. Het is nodig even de aandacht te trekken op enkele details en constructiewijzen die toenmaals werden gebruikt.

Afb. 54. Boerderij op de Castelijn.

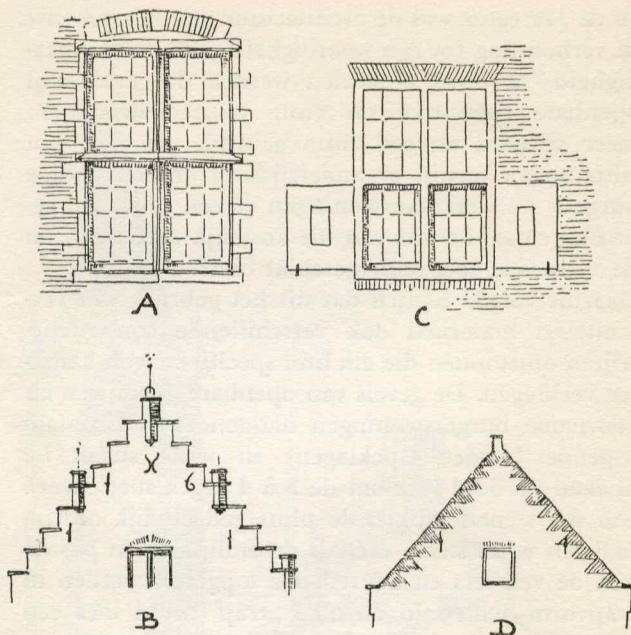

Afb. 55. „Nuyens uit den Toren”.

In de 17e eeuw was de architectuur van het gebouw in verhouding tot zijn waardigheid. Om deze „waardigheid” te doen uitstralen werden de gevels van openbare gebouwen en grote patriciërswohnungen meer versierd en een ruim gebruik gemaakt van witte steen, terwijl er anderzijds in de eenvoudige burgers- en werkmanswohnungen er een zeldzaam gebruik gemaakt werd van dit kostelijk materiaal, en de versiering zeer ondergeschikt bleef.

Daaruit volgde logisch dat uit het gebruik van verschillend materiaal ook verschillende constructiewijzen ontstonden die elk hun specifiek eigen karakter verkregen. De gevels van openbare gebouwen en voornamelijk burgerswohnungen hadden de horizontaal lopende banden (speklagen) in witte steen: de hoeken versierd met om de 3 à 4 lagen metselwerk een wit stenen blokje, de plint gedeeltelijk of volledig in witte steen, evenals de omlijsting en posten van de vensters en deuren. De topgevels werden in trapvorm gemetseld en elke „trap” werd met een witte steen afgedekt. Als voorbeelden hiervan vermelden wij de topgevels van het huis „Nuyens uit den Toren”, de herbergen „De Beurs” op de Markt en „De Spiegel” in de Otterstraat. Anderzijds zien we dat in de gewone burgers- en werkmanswohnungen een zeldzaam gebruik werd gemaakt van witte steen. De witstenen raamposten werden eenvoudig vervangen door de eiken kozijnen, terwijl de deuren ofwel omlijst werden met houten kozijnen, ofwel een eenvoudige met bakstenen gemetselde omlijsting verkregen.

De trapgevels werden vervangen door de eenvoudige schuin gemetselde topgevels volgens het verloop van

Afb. 58. A. Venster „Nuyens uit den Toren”.
 B. Trapgevel „De Spiegel”.
 C. Venster woning Begijnhof.
 D. Topgevel Otterstraat 109.

de dakhelling, waarvan de bovenste lagen uitgemetseld werden met verspringende vertandingen in vlechtwerk, ook genoemd vlechtingen. Zie de woningen N° 8 en 10 in de Korte Gasthuisstraat, de gecementeerde topgevels in de Patersstraat (over de Paterskerk en over de Korte Begijnenstraat) en in de Otterstraat de woning N° 109 (Mr. Geerts).

Na deze vaststelling komen we terug op het oud rentmeestershuis „Nuyens uit den Toren” dat in een

rijke architectuur was ontworpen. De mooie trapgevels, alsook de achtergevel hebben nog hun oorspronkelijke 17e eeuwse architectuur behouden. Ook het zeer fraaie torentje moet worden vermeld. De schilderachtige oude voorgevel werd in 1889 bekleed met een „halfsteens” muurtje, en verbouwd in een karakterloze neo-grec-architectuur.

De gelukkige ligging van het rentmeestershuis in verband met de straat getuigt weer hoe vroeger alles harmonieerde: materialen, architectuur, ligging en omgeving.

Van onze 17e eeuwse Turnhoutse trapgevels, waarvan vroeger de stad rijk voorzien was, bleef niet veel over. De schoonste bleef bewaard in de zijgevel van voormeld rentmeestershuis. Verder hebben we de herberg „De Beurs”, achter het Stadhuis, het enige overgebleven oud trapgeveltje op de markt, maar dat zeer gehavend werd door een smakeloze cementbepleistering, evenals de herberg „De Spiegel” in de Otterstraat N° 27, waarvan de topgevel dateert van 1618.

De geschiedenis leert ons dat in 1678 talrijke woningen een eigen typische naam hadden. Wij leren er tevens de samenstelling van de stad uit in dit jaar.

Op de markt bevonden zich in 1678 ongeveer 42 huizen, benevens het „Steentje”, de vismijn, 4 waterputten en sedert 1692 verscheidene lindebomen. De huizen droegen de namen:

Den Helm . . . (hoek Markt en Zegeplaats), Het Wapen van Engeland, Den Toren, Het Roode Hert, Het witte Hert, De Rooden Leeuw (hoek Gasthuisstraat en Markt), de drij Koningen, Den Zilveren

Bergh (vroeger geheten: Den Tennenpot), de Luy-
paert, De Eenhoorn, Het Groenhuis, Het Molen-
ijzer, Ste Anna, De Aston (hoek Markt en Herentals-
straat), de roode Schild (groot Hotel en rentmees-
terswoning, hoek Markt en Herentalsstraat), St Jo-
ris, De Blinde Spiegel, Het Ossenhoofd (thans de
post), De Groote Keizer, De kleine Keizer, De witte
Leeuw, De Halve Maan, Den Ruyter, vroeger ge-
heten „De Havermaat”.

Op de *Zegeplaats* stonden omstreeks 1678 ongeveer
10 huizen, waartussen: H. Ignatius en Het Hof van
Ranst.

De *Victor van Halstraat* was vroeger een deel van de
Markt. Rond 1678 stonden er langs de kerk een huis
en langs de overkant 13 woningen, waaronder: St
Nicolaes, Sinte Peeter, Den witten gekroonden
Leeuw, Het Land van Belofte, Den Sleutel.

De *Patersstraat*: Den grooten Engel (in 1556 hotel.
Hoek Patersstraat en Victor van Halstraat), De
kleine Engel, de Bonten Mantel (hoek Patersstraat
en Papenstraatje), De Hertog van Beyeren, De roode
Haan, Kleyn Breda, Het Maelsloth, De vier Heems-
kinderen, Den Otter, De El, De Valck, De Roode Os,
De Wilde Man (hoek Patersstraat en Korte Begijnen-
straat), Het Withuis. Verder in de Patersstraat:
’t Hof Terhaegen, De Blouw Hinne, De Kroon, Den
Rooden Leeuw, Den Posthoren, De Korebloem.

De *Otterstraat*: telde omstreeks 1678 ongeveer 64
huizen, w.o.: Het Paradijs, De Arend, De Oliefant,
De Otter (hoek Otter- en Beekstraat), De Biekorf,
De Spiegel, De kleine Biekar, De Klok, De Brauw-
ketel, Het Meuleken, De Kat, Den Zalm, Den Boe-
rendans, De Zon, Borgerhout.

De *Herentalsstraat* telde in hetzelfde jaar ongeveer
50 woningen, w.o.: De Groote Goudbloem, De
Kleine Goudbloem (nadien De Tuimelaar, thans
kapel der Franse congregatie), Den Regenboog, De
Kat, De Pluymen Hoed, De Ploeg, Den Kleinen
Helm, De Swaan, Het Leemen huiske, De Paasch-
keers, ’t Hof van Thielen, De Papenhof (hoek van
Graatakker en Apostoliekenstraat).

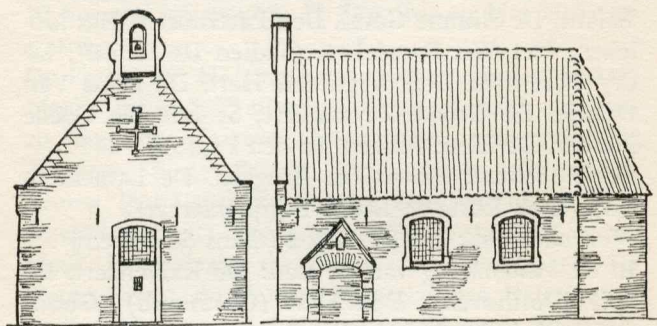
In de *Korte Gasthuisstraat* vinden wij: De Boschkar.
In de *Gasthuisstraat*: De Pelikaan, De Draek, De
Balans, De Slimme Gevel, Den Paternoster, Het Mo-
leken, Het Wit Perdeken, (nadien De Schild), De
dry Swaentjes, Den vergulden Hert, De Prins Van
Oranje, De Groote Zevensterre, St Jan, De Goede
Herder, De Hessenwagen, In den Prince.

Begijnenstraat: Hotel Ter Bruggen, De Lamenten-
berg (hoek Korte en Lange Begijnenstraat).

Warandestraat: Het H. Bloed (thans de Dekenij).

In de *buitenkring* van de stad: De Kalverstert, De
Spil (Oosthoven), Den Hert (Oosthoven), Ghoir-
molen (windmolen te Oosthoven), Het Hof van
Turnhout (Kastelein), In de Paai (Kastelein), Het
Duifhuis (einde Graatakker), De Buek (Sevendonk),
’t Pannenhuis (Zandstraat), De Groote Hoeve
(Schorvoirt), Draekenhof (Schorvoirt), Bekans-stede
(Papenbrugge), De Chorale Hoef (Oud-Turnhout),
’t Langhuys agter den molen (Oud-Turnhout), Het
Kattenhoofd (Stokt), Hof-ter-Duinen (Antwerpse
steenweg).

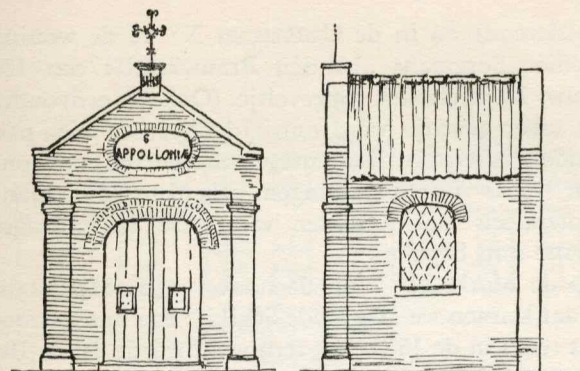
De eerste helft van de 18e eeuw heeft ons inzake architectuur een geringe erfenis nagelaten. In de Lokerenwijk naast de Kazerne, de merkwaardige *Kapel van O.L.V. van Troost*. Alhoewel er aan dit gebouwtje niet veel „architectuur” aanwezig is, geeft het toch getuigenis van goede smaak. De kapel

Afb. 57. Kapel O. L. V. van Troost.

werd naar het schijnt gebouwd door een werkman in 1714, die ook waarschijnlijk zelf het ontwerp maakte. Een vroegere ingang was langs de zijkant en werd nadien dichtgemetseld; de sporen hiervan zijn nog duidelijk zichtbaar. Het gebouwtje heeft langs de voorzijde op de topgevel een eigenaardig klokke-torentje.

Nabij de baan van Sevendonk naar Tielen op de Leyseinde, nogmaals een kleine *kapel* toegewijd aan de *H. Apollonia*, en versierd met beelden uit de 18e

Afb. 58. Kapel H. Apollonia.

eeuw van de H. Maagd en van de patrones van de kapel.

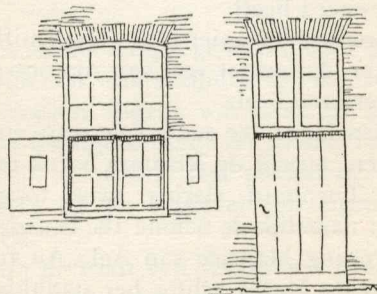
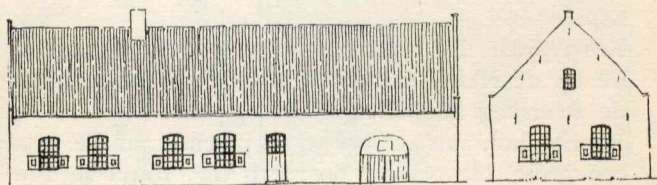
Een typische 18e eeuwse *grote boerenwoning* vinden we op de *Heizijde*. Gaande naar de Heizijde langs de steenweg naar Baarle-Hertog, zien wij voorbij Boone's hof, aan een bocht, en palende aan de weg, een grote 18e eeuwse boerderij die, zowel in zijn algemene vorm als in zijn details, haar oorspronkelijk karakter bewaard heeft.

Zo ook het 18e eeuwse hoveniershuis „Het Duifhuis” op de Graatakker, dat echter veel van zijn oorspronkelijk uitzicht verloren heeft.

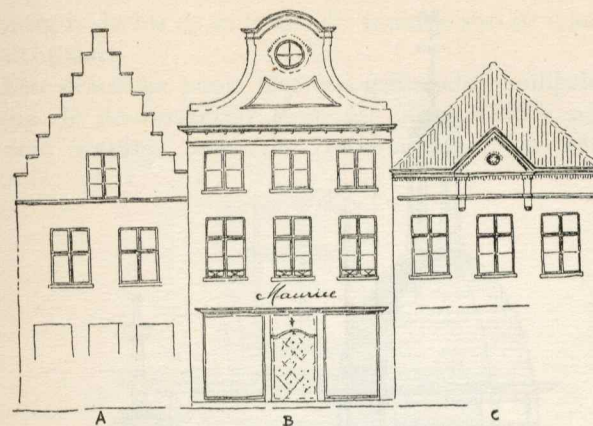
Overigens werden in de 18e eeuw vele trap- en topgevels afgebroken, terwijl de Vlaamse barok en het classicisme te Turnhout slechts twee topgevels zouden nalaten: namelijk de schone 18e eeuwse topgevel aan de woning Maurice van Ael „Au roi du Caoutchouc” op de Markt achter het stadhuis, (de winkelpui met de glinsterende marbrite-omlijsting is

ontsierend) en in de Otterstraat N° 48 de woning Reniers-Borgmans „In den Brauwketel”: een 18e eeuws klein classiek topgeveltje. (Ook dit eenvoudig en sober geveltje werd ontsierd door een niet passende winkelpui). Daarentegen zou de 18e eeuw ons een reeks burgerswoningen schenken die thans grotendeels het karakter van onze hedendaagse kleine stad bepalen.

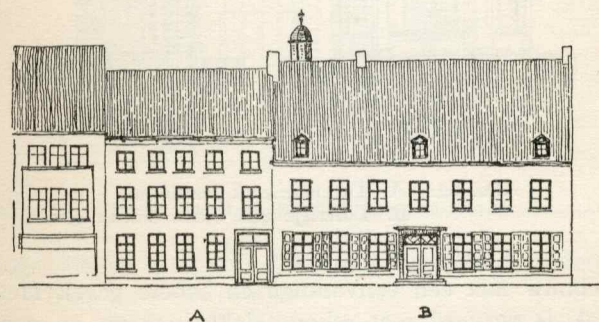
Op de Markt N° 2 op de hoek van de Herentalsstraat kennen we „De Rode Schild”: een oud gasthof dat reeds in de 15e eeuw vernoemd wordt. In de 18e eeuw werd het gebouw in 't wit bepleisterd, maar werd er van ontdaan rond 1933. Een statig-voornaam

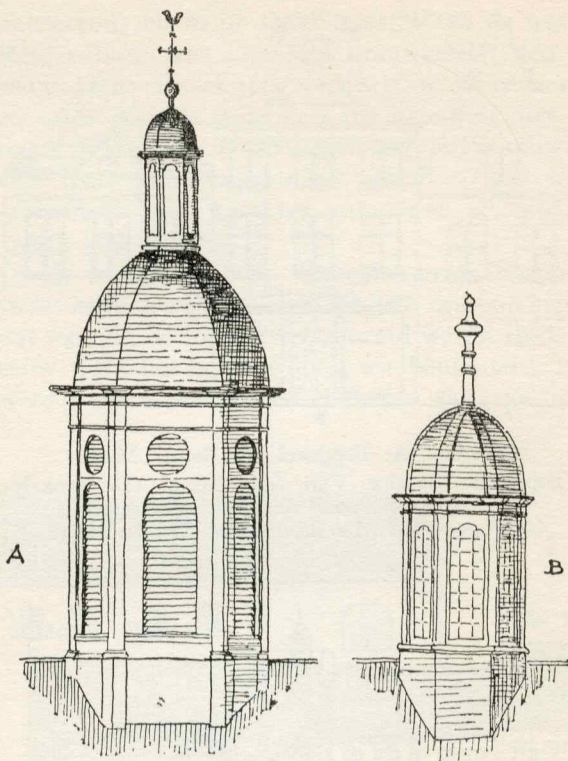
Afb. 59. Boerderij op de Heizijde.

Afb. 60. A. Topgevel „De Beurs” Markt.
B. Topgevel Maurice Van Ael, Markt (De winkelpui is niet gemaakt zoals de tekening aangeeft).
C. Topgevel „In den Brauwketel” Otterstraat 48.

Afb. 61. Markt.
A. No. 3. Provinciale Burelen.
B. No. „De Rode Schild”.

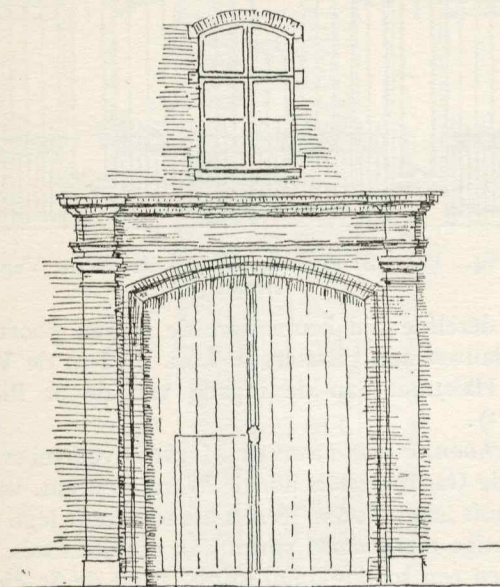

Afb. 62. A. Torentje kerk Jezuïeten.
B. Torentje „De Rode Schild”.

gebouw met een eenvoudige en sobere gevel. Het dak is versierd met schone dakruiters en op een achtervleugel staat een mooi torentje dat ongeveer een vorm heeft zoals het torentje van de kerk van de Paters Jezuïeten in de Herentalsstraat. Spijtig ge-

noeg is slechts de spits van dit torentje van de markt zichtbaar.

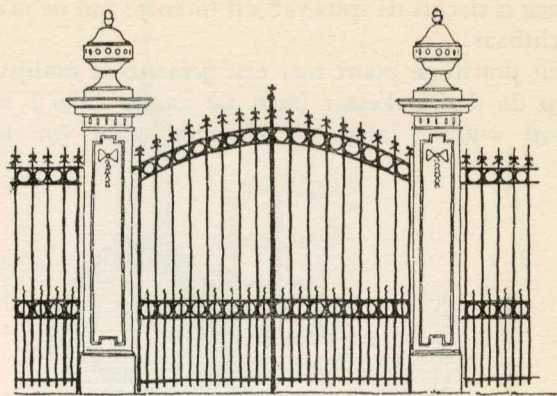
Een prachtige poort met een gemetselde omlijsting (op de deurmakelaar lezen we „anno 1736”) siert deze woning langs de Herentalsstraat (in 1832

Afb. 63. Poort „De Rode Schild” langs de Herentalsstraat.

logeerde in dit gasthof Koning Leopold I, tijdens zijn bezoek aan de stad).

Op de Markt N° 25 vermelden we de mooie woning van de heer Mesmaekers-Nuyens, met een smaakvolle gevel, en een fraai oorspronkelijke blauwstenen deuromlijsting in Lod. XVI stijl.

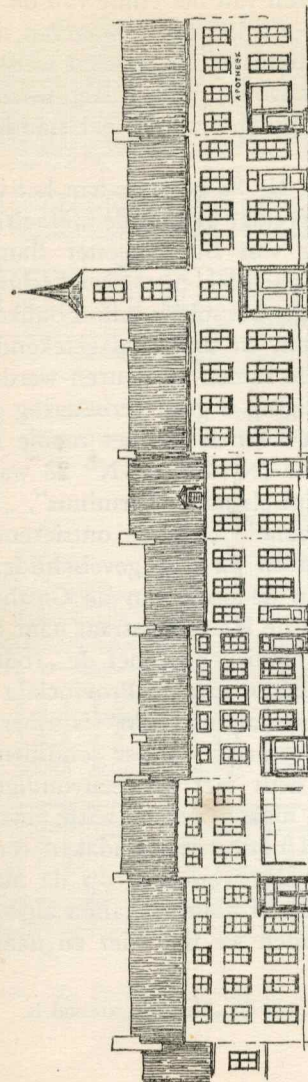
Afb. 64. Poort St Pieterskerk langs de Victor Van Halstraat.

Van dezelfde tijd kennen we de ijzeren poort met de blauwstenen pilasters in Lod. XVI in de Victor van Halstraat aan de ingang van de St Pieterskerk ¹⁾.

De schoonste wand van de Markt is voorzeker deze van de Gasthuisstraat tot de Warandestraat, waarin het huis „den Toren” een treffend accent legt. Deze prachtige markt wand vormt één architectonisch geheel en een schone „omlijsting” rond de St Pieterskerk. Deze wand wordt slechts ontsierd door de herberg „Terminus” die één verdieping te hoog is en afgedekt werd met een plat dak ²⁾, alsook de over-

¹⁾ Eenzelfde poort stond er tot op het einde van de 19e eeuw op de markt, recht over de ingang van het stadhuis en leidende naar de zij-ingang van de St Pieterskerk. Het is ons niet bekend of deze poort verplaatst werd naar de Victor van Halstraat.

²⁾ Zoals ook het platte dak van het winkelhuis St Jozef (hoek Herentalsstraat en Markt) storend is.

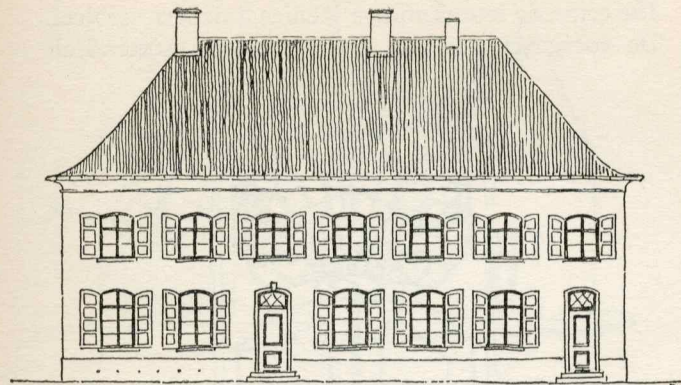

Afb. 65. Markt met het huis „den Toren”.

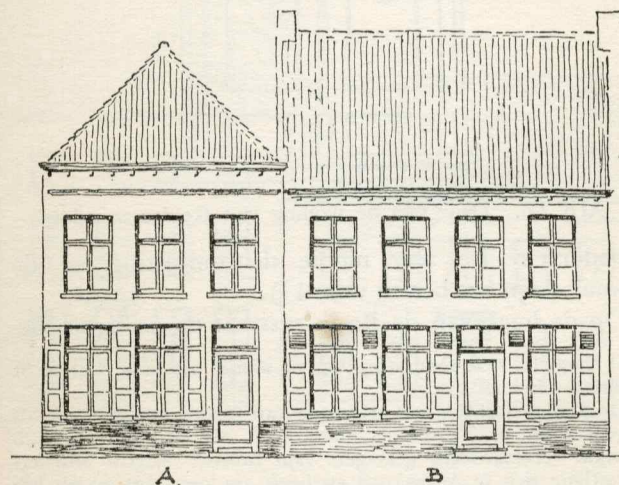
geveltjes die dateren van het einde van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw, waarvan de meeste in een klassieke architectuur opgevat werden, maar die door hun eenvoud, hun rustig uitzicht, hun smaakvolle verhoudingen stellig het stadsbeeld verfraaien.

In de Patersstraat N° 28 palende aan het voorplein van het H. Graf staat het oude „Maelsloth”, de prachtige woning van Burgemeester Bauweraerts; een sprekend schaliëndak met zware schoorstenen, een typische hanggoot, sobere muurvlakken in geschilderde baksteen, en smaakvol getekende ramen en deuren. (Enkele ramen en deuren werden gewijzigd, en deze wijziging is geen verbetering geweest). In de Otterstraat kennen we het mooie huis van H. Proost-Godenne (N° 24) en N° 28 waar in de stekende ijzeren luifels aan „Terminus”, „De Kempen” en „Tea-Room”³⁾, en de ontsierende rekla-men, de dakvorm en de roze gevelschildering van het winkelhuis op de hoek van de Gasthuisstraat. Ook de wand van de Herentalsstraat naar de Otterstraat vormt een mooi geheel met de „rode schild” (N° 2) en het gebouw van de Provinciale Burelen (N° 3). Onze „marktarchitectuur” is sober: net getekende ramen meestal zonder omlijsting. Een groene poort of deur met een eenvoudige blauwstenen omlijsting, maken met de witte gevels en de zwarte pannen- of natuurschaliëndaken een rustige harmonie. (Bijna alle woningen op de markt zijn met zwarte pannen- of natuurschaliën afgedekt). Te Turnhout vinden we nog hier en daar schone

³⁾ Zoals ook de luifel van de „Kursaal” storend is.

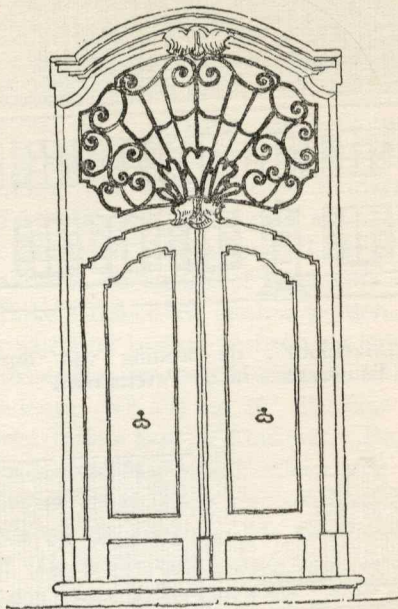

Afb. 66. „Maelsloth”, de woning van Burgemeester Bauweraerts in de Patersstraat.

Afb. 67. A. Proost-Godenne in de Otterstraat 24.
B. Kapelanie in de Warandestraat No. 7.

19e eeuw de letterkundige Renier Snieders verbleef.
De voorgevel werd op het gelijkvloers grotendeels

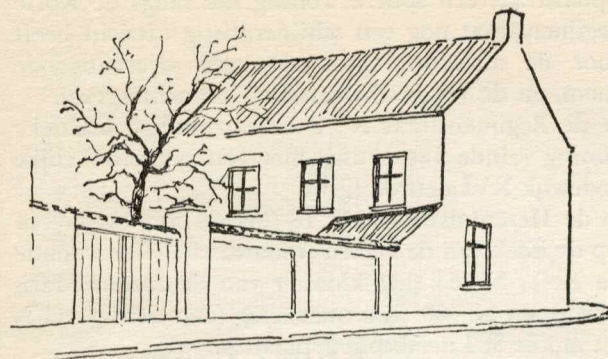
Afb. 68. Deur van de woning van Renier Snieders.

bedorven. De zeer mooie deuromlijsting en de waaier zijn het bezien waard ¹⁾.

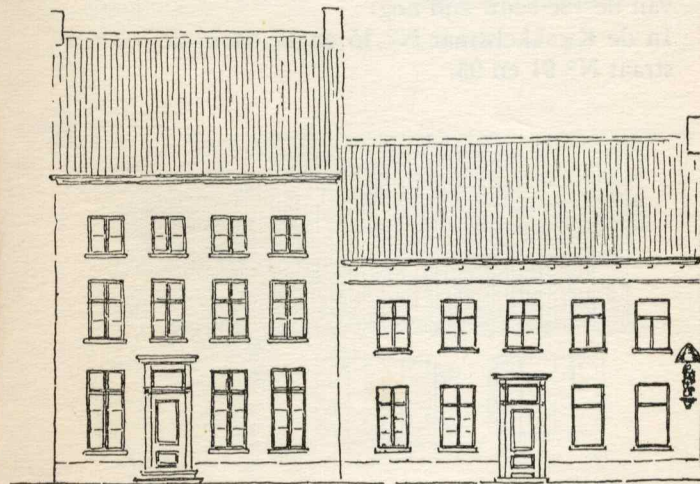
Op de hoek van de Begijnenstraat en de Korte Be-

¹⁾ Vergelijk deze deuromlijsting en waaier met deze van de St Eeuwoudskapel.

Dr Renier Snieders was afkomstig van Bladel, vestigde zich als geneesheer te Turnhout, maar heeft als letterkundige een wijde vermaardheid gekregen. Zijn broeder August Snieders vestigde zich te Antwerpen en heeft als journalist en als letterkundige in het Antwerpse cultuurleven van de 19e eeuw een voorname plaats bekleed.

Afb. 69. Woning op de hoek van de Korte Begijnenstraat.

A

B

Afb. 70. A. Woning Begijnestraat 3.
B. Woning Herentalsstraat 60.

gijnenstraat een sobere woning die langs de Korte Begijnenstraat nog een schilderachtig uitzicht heeft door de afsluitingsmuur met een overhangende boom, en de wit geschilderde zij- en achtergevel.

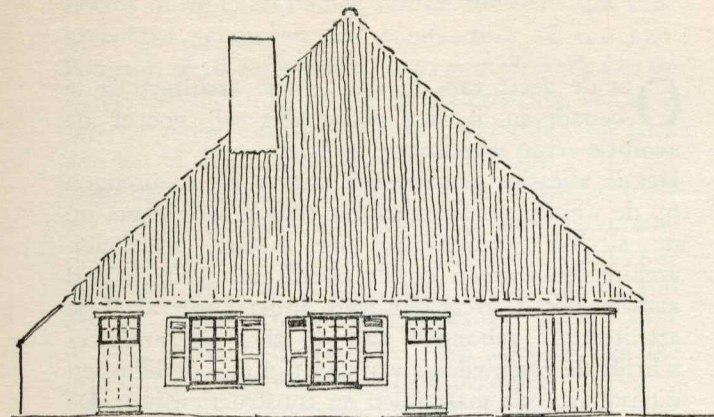
In de Begijnenstraat N° 3 de eenvoudige klassieke woning (einde 18e eeuw) met een oorspronkelijke Lodewijk XVI deuromlijsting.

In de Herentalsstraat N° 18 (Mr. Misonne), N° 44 (op de hoek van de Deken Adamstraat. Hier woonde De Nef), N° 53 (het klooster van de zusters Mari-collen) en N° 60 (Raeymaekers) (aan deze gevel is het mooie St Luciabeeld geplaatst).

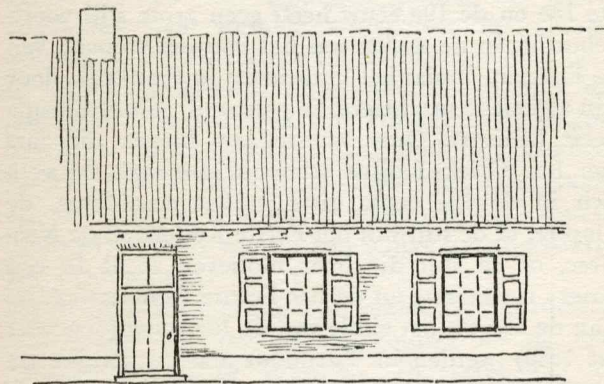
In de Victor van Halstraat: N° 1 en N° 3.

Kleine maar merkwaardige woningen van het einde van de 18e eeuw zijn nog:

In de Kwakkelstraat N° 15 en 17 en in de Vianenstraat N° 91 en 93.

Afb. 71. Woningen Kwakkelstraat 15—17.

Afb. 72. Woning in het Vianen 91.

Om de geest van de 19e eeuwse architectuur te benaderen is het nodig dat wij vooraf de evolutie ervan schetsmatig overzien.

Het is alleszins gemakkelijk critiek uit te brengen op de weinig comfortabel 19e eeuwse woningen, op de slechte planindeling, de meestal overladen architectuurvormen en de overdreven gehechtheid aan het detail. Meer dan welk ander kunstvak is de architectuur gebonden aan de tijd. De architect schrijft de geschiedenis van zijn tijd met de hem ten dienste staande materialen en constructiewijzen. De architect is kunstenaar, maar daarnaast ook praktisch mens, die gedurig af te rekenen heeft met een onnoemelijk aantal materiële factoren.

De 18e en de 19e eeuw heeft geen grote stijl voortgebracht. In de steden was het bouwen namaak van de Fransen, omdat het kunstleven in Frankrijk, door zijn algemene machtspositie gesteund, geheel Europa heeft beheerst. Onze kunstenaars bleven dienaars van het Grieks-Latijns schoonheidsideaal, hetwelk zich in de 19e eeuw uitte in het classicisme, de Empire, of de stijl van het Eerste Keizerrijk, de Neo-Grec, of de stijl die haar motieven zocht in een Grieks classicisme en de neo-Franse Renaissance.

Van de 18e tot het einde van de 19e eeuw (ongeveer tot 1880) werden in Turnhout alle burgerlijke gebouwen in een klassieke geest ontworpen. Zelfs de kerkelijke gebouwen waren van dit classicisme doordrongen (kerk van de Paters Jezuïeten in de Herentalsstraat en de kerk van het Gasthuis). Het is

slechts in de tweede helft van de 19e eeuw dat voor kerkelijke gebouwen een neo-Gothiek of een neo-Romaan werd aanbevolen, zoals voor de kerk van de Paters Minderbroeders in de Patersstraat, de kerk van de Arme Clarissen in de Otterstraat, de kerk van het H. Hart en de kerk te Sevendonk.

Gans de 19e eeuw door is het vooral de archaeologie die het hoofddaccent brengt: spelen met historische stijlelementen ten dienste van een uitwendige bekleding van een klassiek aangelegd en ten dienste van de gevelarchitectuur ondergeschikt plan. Elke nieuwe stijlperiode was enkel een kortstondige begeestering van een vervlogen stijlperiode.

Men mat de bekwaamheid van de architect niet zelden af naar de kennis en het talent, waarmede hij alle gangbare stijlen beheerste. In niet weinig gevallen werden zelfs pogingen gedaan om geheel ongelijksoortige vormelementen, uit de middeleeuwen en de renaissance tot een nieuwe stijl bijeen te knutselen. Hieruit ontstonden — wanneer die pogingen niet door een fijn kunstgevoel gedragen werden — ware bouwgedrochten, zoals de rijkswacht kazerne (1867), het station (1895), het postgebouw op de Markt (1899) en de nationale bank op de Merodelei (1903) alle in een lelijke „administratie-stijl” van de tijd.

Na de „koude” neo-grec ontstonden de romantische bewegingen die ons de neo-gothiek en de neo-Vlaams-Renaissance brachten. De geest van de romantiek begon rond 1850 ook in ons land een beweging in het leven te roepen om een aan de volksaard aangepaste stijlform te scheppen. Met de opkomst van de Vlaamse beweging, de invloeden

van de Engelse wijsgeer en architect Morris, het wetenschappelijk onderzoek van de nationale kunst van het verleden, werd men duidelijker bewust dat de classistische bouwstijl toch eigenlijk een plant van vreemde bodem was, en zijn vormen slechts een uitheems kleed.

De karaktervolle bouwwerken van de middeleeuwen die men nog voor ogen had, waren zonder twijfel een veel typischer uiting van de Noordse volksaard, dan de voorname, doch vergelijkenderwijs inhoudsarme gebouwen van het neo-classicisme.

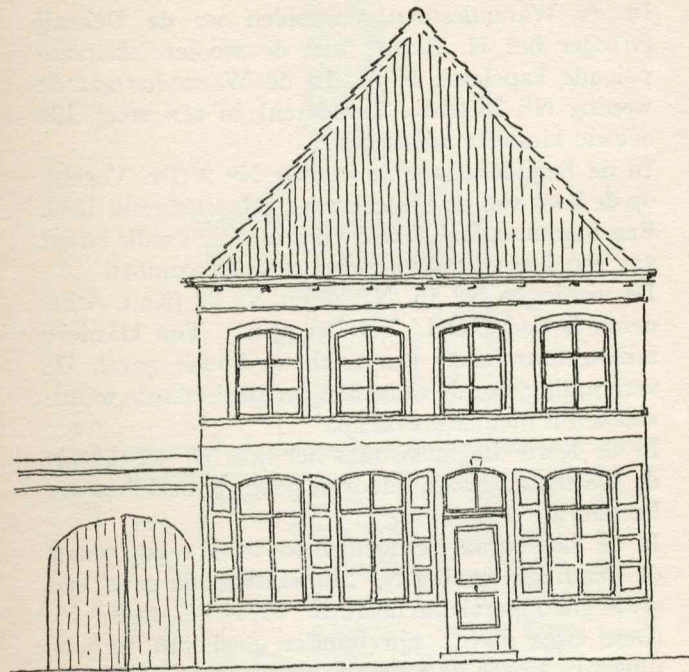
Te Turnhout werden vanaf 1880 tot 1910 door vader en zonen Taeymans vele gebouwen opgericht in neo-gothiek en neo-Vlaams-renaissance. Vader Taeymans zal van 1885 tot het einde van zijn loopbaan (1901) de geest huldigen van de neo-romantiek, de geest van Viollet-le-Duc in Frankrijk, Dr Cuypers in Nederland en Beyaert, Blomme gebroeders en meer anderen in ons land.

Algemeen mogen we zeggen dat gans de 19e eeuw door er een zekere gebondenheid was. Alle schepende arbeid scheen gedrukt alhoewel er een niet te ontkennen eenheid in het stadsbeeld bereikt werd. Vooraleer de gebouwen te vermelden door Pieter Jozef Taeymans te Turnhout opgericht, citeren we een reeks woningen en gebouwen in een klassieke 19e eeuwse architectuur die door hun eenvoud zich goed in een kleinstad hebben aangepast:

Op de Markt N° 10 (M. Beynens), N° 29 (Baron de Four). Deze laatste woning werd rond 1850 gebouwd, de rondbogige ramen op de verdieping hebben zich bij ons minder aangepast. Dezelfde rondbogige ramen op de verdieping (maar minder

smaakvol als geheel) biedt ene woning in de Victor van Halstraat.

Op de Markt N° 31 kennen we de onderpastorij: de voorgevel past goed in het marktbeeld, de zijgevel

Afb. 73. Woning Patersstraat 21.

echter werkt ontsierend. Deze woning is te groot om zo dicht geplaatst te worden bij het schone koor van de St Pieterskerk.

Op de hoek van de Patersstraat en de Victor van Halstraat kennen we het oude gasthof „Den Engel”,

een gebouw dat in de 19e eeuw grondige wijzigingen heeft ondergaan. Op de hoek aan deze gevel is het prachtige beeld van Pompe geplaatst.

Ook de apotheek „De Kempen” op de Markt heeft een eenvoudig en rustig uitzicht.

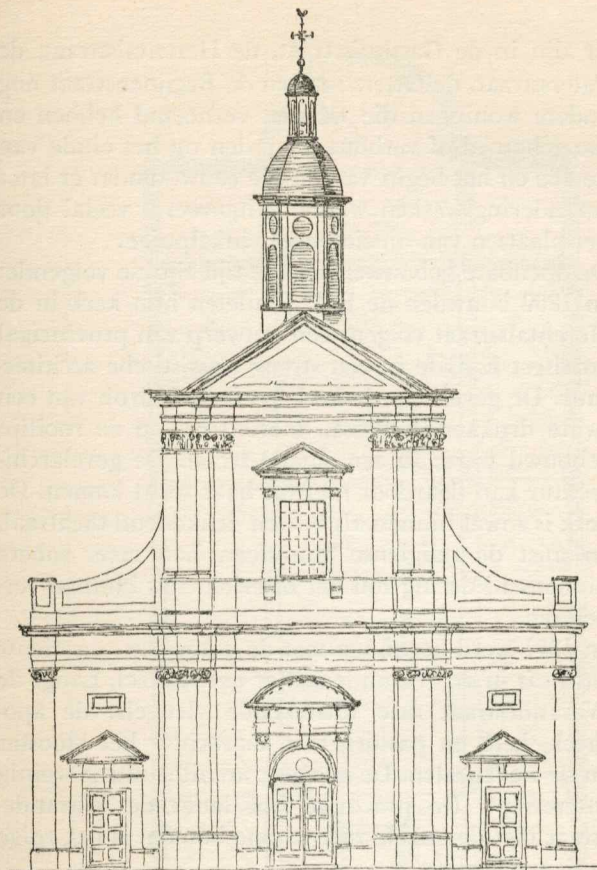
In de Warandestraat vermelden we de Dekenij (vroeger het H. Bloed) met de mooiere daaraanpalende kapelanie N° 7. In de Warandestraat de woning N° 28 (Adv. Smolderen) in een vroeg 19e eeuwse klassieke architectuur.

In de Begijnenstraat de woning N° 9 (Dr. Vogels) op de hoek van de Kasteelstraat, gebouwd rond 1840. Een monumentaal gebouw dat in deze smalle straat van een kleine stad enigszins pralerig aandoet.

De woningen N° 16, N° 20 en N° 22 (Kon. Atheneum is oud Hotel „Ter Bruggen”). Een klassieke architectuur, maar een nuchtere koude gevel. De verhouding van de ramen in verband met de muurvlakken is niet aantrekkelijk.

In de Korte Begijnenstraat het huis N° 22–24 (in de 19e eeuw bewoond door de gekende beeldhouwer Peeters).

In de Patersstraat vernoemen we in de eerste plaats de prachtige woning N° 21, waarvan de gevel een grote glasoppervlakte heeft, N° 25, N° 17 en N° 16. (Deze twee laatste zijn minder goed van verhoudingen). Alsook de sobere voorname woning N° 63. In de Otterstraat N° 4, N° 6 (met minder schone verhoudingen), N° 8, N° 16 (doet log en zwaar aan door te veel blauwe steen) en N° 29 (klooster van de zusters Fransiscanessen). Een kleine kapel werd aan dit klooster gebouwd volgens de plannen van Pieter Jozef Taeymans.

Afb. 74. Kerk van de Paters Jezuïeten.

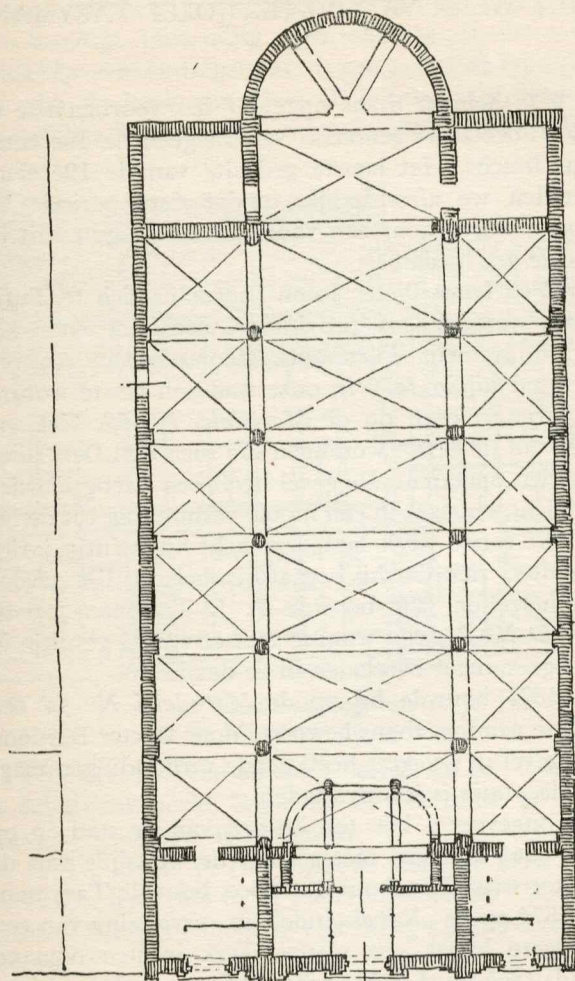
Op de Merodelei N° 15–17, het villatype in neogrec uit het midden der vorige eeuw, N° 30 is mooier en dateert eveneens uit het midden van de vorige eeuw.

Er zijn in de Gasthuisstraat, de Herentalsstraat, de Patersstraat, de Otterstraat en de Begijnenstraat nog andere woningen die we niet vernoemd hebben en die gebouwd of verbouwd werden op het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw, omdat er later veranderingswerken werden uitgevoerd, veelal door het plaatsen van ontsierende winkelpuizen.

De openbare gebouwen uit die tijd zijn de volgende: In 1860 bouwden de E.P. Jezuïeten hun kerk in de Herentalsstraat volgens een ontwerp van provinciaal architect E. Gife in een streng classistische architectuur. De gevel van de kerk geeft de indruk van een zware drukkende massa, doordat hij op de rooilijn gebouwd werd, in een smalle straat. De gevelarchitectuur kan daardoor niet tot haar recht komen. De kerk is zowel binnen als buiten drukdoend-theatraal, en mist de religieuze atmosfeer. Een meer sobere binnenschildering zou het interieur iets kunnen verbeteren.

In 1871 werd begonnen met de bouw van een nieuw *gasthuis* in de Warande achter het Kasteel. Langs de Warandestraat drie uitstekende vleugels: de apotheek, kerk en pastorie met daarachter het klooster en de ziekenzalen. De neo-grec architectuur is weinig interessant. De prachtige hof langs de Warandestraat met de enkele zeer schone bomen, is het enige bezienswaardige.

Het St Petrus-godshuis, achter het gasthuis, is eveneens van weinig betekenis. Het werd gesticht in 1856, het wezenhuis werd er nadien aangebouwd en in 1898 werden er woningen aan toegevoegd voor gehuwde ouderlingen. Enkele mooie oude bomen sieren het voorpleintje.

Afb. 75. Plan van de Kerk van de Paters Jezuïeten.

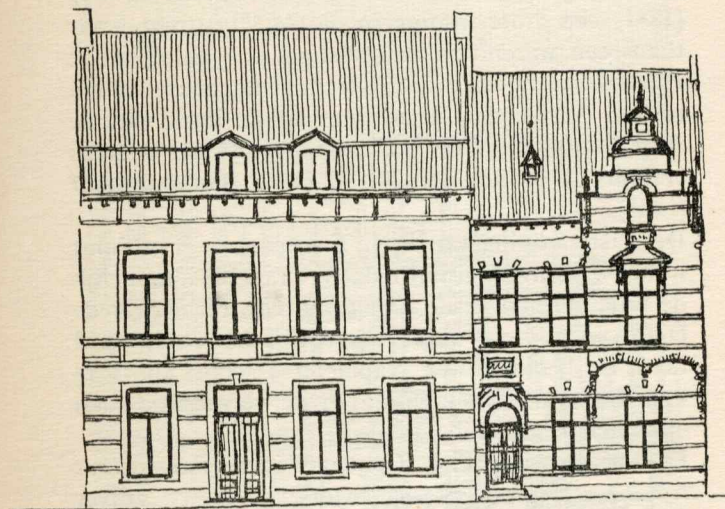
W e hebben thans ongeveer het voornaamste in overzicht genomen van hetgeen de 19e eeuw ons bracht. Het laatste gedeelte van de 19e eeuw hielden we afzonderlijk, omdat deze periode beheerst wordt door een vooraanstaand figuur uit de lokale geschiedenis.

In 1869 komt Pieter Jozef Taeymans zich te Turnhout vestigen als provinciaal architect voor het arrondissement Turnhout. Afkomstig van Antwerpen zal hij in 1870 in onze stad zijn eerste woning bouwen gelegen op *de Merodelei* N° 39. Het was een van de eerste woningen die toen op „Den Dijk” werden opgericht. De gevel heeft een streng klassiek uitzicht, en staat in een mooie verhouding tot de lei. In dit eerste werk laat deze acht en twintig jarige architect zien dat hij begaafd is met een fijn gevoel. In hetzelfde jaar bouwde P. J. Taeymans op de *Markt* N° 28, een woning met een smal geveltje in neo-grec, maar overladen in de details.

In 1871 bouwde hij op de *Merodelei* N° 44 een ruime woning, thans bewoond door Doctor Beynens. De gevel in neo-grec heeft goede verhoudingen maar de decoratie is iets overladen.

Op ongeveer 4 km. ten Zuiden van de stad en op een paar honderd meter langs de westzijde van de verkeersweg Turnhout-Kasterlee, bouwde Taeymans in 1874 op de „Kapelseinde”, in vervanging van een vroegere kapel, een nieuwe kerk in neo-romaans. Sinds 1855 werd in het gehucht Sevendonk een eigen parochie ingericht. De kerk heeft architectonisch

weinig waarde en wordt bekroond met een karakterloos torentje. Uitwendig ontbreekt het gebouw aan gelukkige verhoudingen; het is van hetzelfde type als dit van de kerk van Geel—Ten-Aert, Meerhout—Zittaart en Zondereigen onder Baarle-Hertog ¹⁾. In

Afb. 76. Eerste en laatste woning van P. J. Taeymans op de *Merodelei* 39 en 41.

de kerk berusten een albasten beeldje en een houten St Sebastiaansbeeld, beide uit de 18e eeuw, en een kleine drieluik uit de 16e eeuw.

In 1878 bouwde P. J. Taeymans naast de kerk van de Paters Jezuïeten in de Herentalsstraat N°. 25 het gebouw van het college in een rustig klassieke architectuur.

¹⁾ Kerken gebouwd rond dezelfde tijd door P. J. Taeymans en alle verwoest tijdens de jongste oorlogsgebeurtenissen.

Minder opvallende werken van hem uit die tijd zijn: de gemeentemeisjesschool in de *Gemeentestraat* (1873, werd later vergroot), de woning op de hoek van de *Leopoldstraat* en de *St Antoniusstraat* (1880) (in 1948 verbouwd), de vier naast elkaar gelegen woningen op de *Merodelei* (N°. 32—34—36 en 38) (1881) een grote woning in de *Gasthuisstraat*, waar thans een warenhuis in gevestigd is; woning in de *Patersstraat* N° 12, (1885) (ramen en deur werden nadien gewijzigd); de woning op de hoek van de *Broedersstraat* en de *Warandestraat* (werd onlangs verbouwd) en het huis N° 30 in de *Warandestraat* (1886).

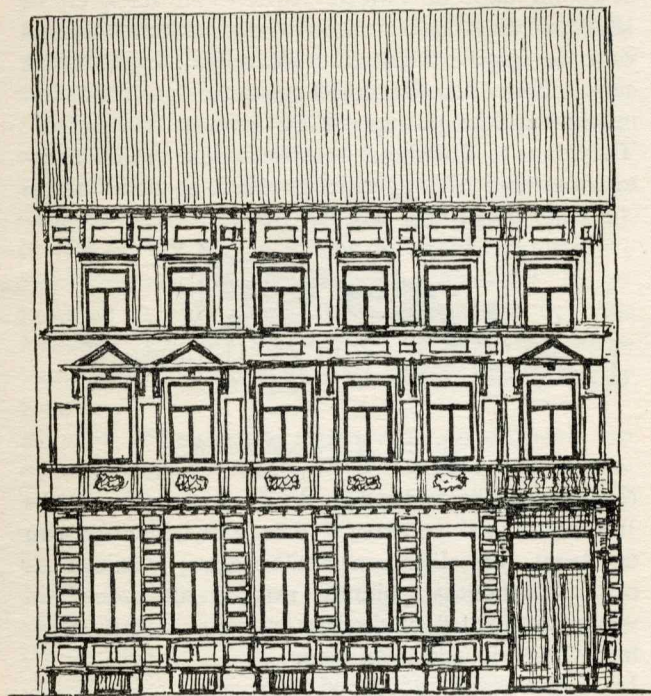
De eerste woning van P. J. Taeymans te Turnhout in neo-Vlaams-renaissance dateert van 1884, namelijk de villa gelegen in de *Eigenaarstraat*, recht over de *Dierckxstraat*, en welke lange tijd bewoond werd door de beeldhouwer Napoleon Daems. Zij is te waarderen als proefneming in de vernoemde toen opkomende neo-stijl.

In 1886 ontwierp P. J. Taeymans in de *Patersstraat* N° 22 een grote patriciërs woning, in een zuiver Grieks-klassieke geest, maar te hoog is in verhouding tot de breedte van de straat.

Steeds dezelfde bouwmeester bouwde in 1885 twee woningen naast elkaar op de *Markt* N° 50 en 51, waarvan de laatste bijdraagt tot het voornaam uitzicht van de Markt; in 1882 voor de zusters Clarissen-Coletienen het klooster met kerk op het einde van de *Otterstraat*, met neo-romaans en vroeg-gothische motieven. Spijtig dat het kerkje in de lijn-richting van de straat werd gebouwd. Van het klooster is weinig te zien buiten de gevel in de Draai-

boomstraat, welke getuigt van een gelukkige eenvoud in de versiering.

Ook de kapel van de Franse Congregatie in de

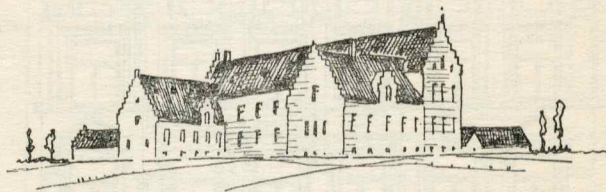

Afb. 77. Woning Patersstraat 22.

Herentalsstraat, is kleiner dan voornoemd kerkje, maar van dezelfde architectuur.

In 1886 volgden in neo-Vlaams-renaissance de grote gebouwen van de Apostoliken of de school voor missionarissen, in de *Apostolikenstraat* of de vroe-

gere „Tien Geboden”; het volgend jaar in de Herentalsstraat, naast de kerk van de Paters Jezuïeten, op de hoek van de St Jozefstraat, de woning N° 29 bewoond door de familie Rutten-Van Bael, en in 1892 aan de grens Turnhout-Vosselaar een landhuis voor de familie Mesmaekers-Van Hal, eveneens in een sobere neo-Vlaams-Renaissance en met een mooie barokke puntgevel. De grootste woning die Taeymans te Turnhout bouwde is deze in de Herentalsstraat N° 62, opgericht in 1892, in neo-Vlaams-

Afb. 78. De Apostolicken.

renaissance. Staande aan de kerk van de Paters Jezuïeten, zien we ze van verre, aan het einde van de straat, (die dààr een bocht neemt) oprijzen als een monumentaal gebouw, waarvan de grootsheid versterkt wordt door de links en rechts aansluitende lage wit-gekleurde woningen.

De overvloedig gedecoreerde gevel draagt als opschrift: anno 1892 „Hier was 't leemen huisje”. De architect voldeed hier aan de wens van de laat-19e eeuwse burger die een sobere voorname eenvoud minderwaardig vond. De titel „Hier was 't leemen huisje” is niet zonder humor.

Nog in 1892 bouwde Taeymans in de Gasthuisstraat het huis N°. 67, met als opschrift „In Sint Jan”, een

puntgevel in een neo-Vlaams-renaissance, en waar na de vorige oorlog een winkelpui werd geplaatst die geen verband houdt met de architectuur van de verdieping.

In 1893 volgde, nogmaals een woning in de Gasthuisstraat N° 7. Hier ging Taeymans opnieuw zijn inspiratie zoeken in een Grieks-klassieke stijl, dus in dezelfde stijl waarin hij 23 jaar vroeger zijn woning op de Merodelei bouwde.

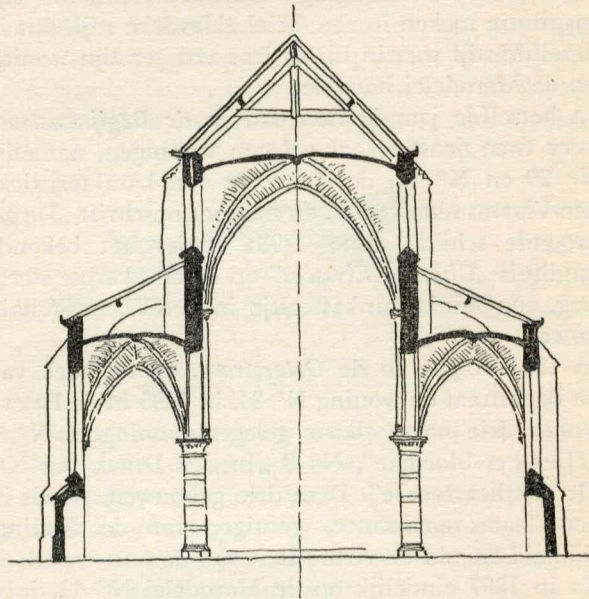
In hetzelfde jaar komen dan in de Begijnenstraat weer twee naast elkaar gelegen woningen, namelijk N° 29 en N° 31, de laatste in een karakteristieke neo-Vlaams-renaissance, en met het opschrift „De gekroonde schild” anno 1893; verder het bekende landhuis „Champs Elysées” op de Antwerpse steenweg, een miniatuur-kasteeltje in neo-Vlaams-renaissance.

In 1894 volgen in de Otterstraat, op de hoek van de Beekstraat de woning N° 34, in 1895 in de Patersstraat, drie naast elkaar gelegen woningen, N° 7 „Hier het bloemke”, N° 9 „In den Draak” en N°. 11, „In het rooske”. Deze drie gebouwen, steeds in neo-Vlaams-renaissance, getuigen van de vindingrijkheid en van de virtuositeit van de ontwerper.

En in 1897 eindelijk op de Merodelei N° 41, juist naast zijn eerste woning N° 39 zijn laatste dus met een tijdsverschil van 27 jaren. Deze laatste woning, — in neo-Vlaams-renaissance, — draagt als opschrift „Hier is 't de zonnebloem”, anno 1897.

In de laatste jaren van zijn bedrijvig leven zou Pieter Jozef Taeymans te Turnhout nog twee kerken en een kapel ontwerpen: namelijk de kerk van de Paters Minderbroeders in de Patersstraat, de kerk

van het H. Hart en de kapel aan het klooster van de zusters Franciscanessen in de Otterstraat. De *Paters Minderbroeders* hadden reeds in de 17e eeuw een klooster gebouwd in de Patersstraat op de plaats waar thans het opvoedingsgesticht van het

Afb. 79. Doorsnede van de kerk der Paters Minderbroeders in de Patersstraat.

H. Graf is. Na de Franse revolutie werden zij uit de stad verjaagd, maar kwamen 100 jaar nadien (in 1898) terug en gaven aan Pieter Jozef Taeymans opdracht een nieuw klooster met kerk te bouwen.

Deze volgde de mode van zijn tijd en ontwierp het gebouw in neo-gothiek. De buitengevels doen arm

en koud aan, en een banaal torentje bekroont het dak. De binnenarchitectuur van de kerk echter is merkwaardig. Wij bewonderen de harmonieuze verhoudingen en de kleur van de bakstenen kolommen met de witstenen „speklagen”, de kapitelen en de blauwstenen voetstukken, de gemetselde kruisgewelven met de zware witstenen ribben. Dit interieur nochtans zou aan waarde winnen wanneer er een sobere muurschildering aangebracht werd. De meubeling in neo-gothiek is zonder belang.

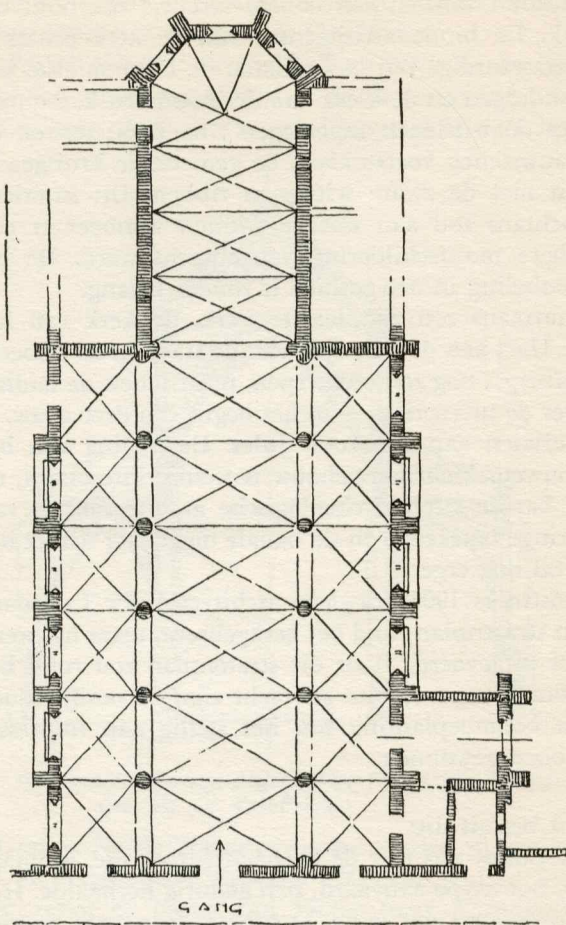
Taeymans zou zijn laatste werk, de kerk van het H. Hart aan de westzijde van de stad, op de „Loechtenberg”, nog zelf ontwerpen, maar moest de leiding over de uitvoering, — in het begin van deze eeuw, — overlaten aan zijn zoon Jules. De ligging van het trouwens kleurloze gebouw is weinig interessant, en de banale streng-archeologische architectuur is van geringe betekenis, en de banale omgeving maakt het geval nog erger.

Omstreeks 1905 ontwierp architect Jules Taeymans een stratenplan rond het kerkgebouw, maar het werd niet uitgevoerd. Door dit stratenplan zou rond het gebouw meer ruimte gebracht zijn, en omlijst door een boombeplanting zou het stellig aan impressie hebben gewonnen.

* * *

Tot besluit dit:

Taeymans was niet de cliché-architect, die, eenmaal een bouwtype aanvaard, zich gedurig herhaalde. Het is opvallend dat er te Turnhout geen twee woningen zijn, door hem gebouwd, die eenzelfde uitzicht hebben, buiten de twee naast elkaar gelegen woningen op de Merodelei N° 32 en N° 34. Van elke

Afb. 80. Plan van de kerk der Paters Minderbroeders.

woning zijn de omlijstingen van ramen en deuren, de kroonlijsten en de versierde sluitstenen boven ramen en deuren verschillend. Voor hen die vertrouwd zijn met de architectonische prestaties van Taeymans, valt het niet moeilijk zijn werk uit dat van zijn tijdgenoten te herkennen. Zulks bewijst dat zelfs in de slechtste periode van de kunstgeschiedenis het werk van een waar kunstenaar steeds naar voren treedt.

Maar Taeymans, de grootstadsmens, die zich uit Antwerpen in de kleine stad Turnhout kwam vestigen, die als provinciaal architect van het arrondissement Turnhout, 52 gemeenten, — meestal kleine landelijke dorpen, — in zijn gebied had, en daar ook voor de verschillende openbare besturen zijn kerken, scholen, pastorieën en gemeentehuizen moest bouwen, heeft nooit de geest van onze eenvoudige landelijke Kempische architectuur begrepen.

Hij was een man van zijn tijd, en het was een tijdsverschijnsel dat de strenge soms brutale eenvoud van een landelijk bouwwerk, niet als architectuur werd beschouwd, vermits toen als architectuur slechts golden décor, effect, versiering en grootsprakerige nabootsing. Wat zou dan ook een eenvoudig landelijk kerkje, een 17e eeuwse pastorie of een 18e eeuwse hoeve of onze oude Begijnhof-woningen kunnen gewaardeerd zijn.

Zijn landelijke kerken missen de landelijke vormen-taal. De diepere zin van de mooie landelijke oude kerken, zoals deze van Wortel, Vorst-Kempen, Minderhout, Oud-Turnhout, Weelde en meer andere heeft hem nooit aangegrepen.

Hij brak de oude kerk te Oosthoven af, omdat hij

op die plaats een nieuwe kerk moest bouwen. De oude kerk was te klein en bouwvallig geworden, maar die oude kerk was een voorbeeld van eenvoudige regionale architectuur. Die kerk bezat datgene wat de nieuwe kerk van Taeymans mist.

Niettemin was hij een lichtpunt in zijn duistere tijd, de man van het sterke ambachtelijke kunnen.

Deze rusteloze strijder, die op zijn drie en dertigste jaar zijn negende kerk begon te bouwen, zal totaal uitgeput in Juli 1902 sterven op een en zestigjarige leeftijd.

DE TWINTIGSTE EEUW

Terwijl P. J. Taeymans tussen 1870 en 1900 de architectuur in de Kempen volledig beheerste waren er ook nog enkele architecten in Turnhout bedrijvig.

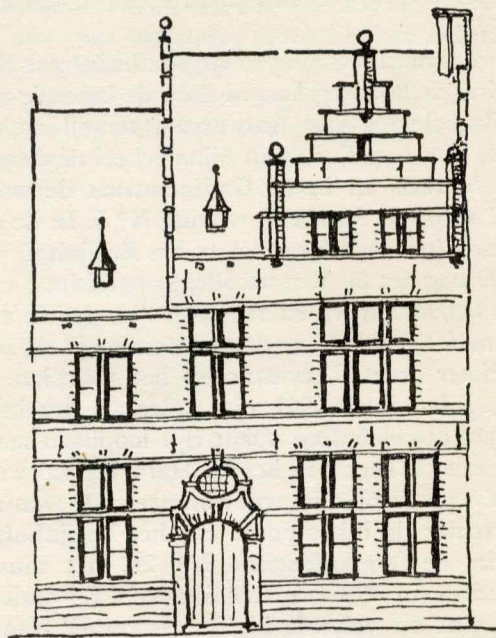
Zo werd o.m. de woning in de Gasthuisstraat N° 60 van Notaris Boone gebouwd door de bekende architect Baekelmans van Antwerpen, terwijl architect Van de Plas van Turnhout bijna geheel de *Leopoldstraat* bouwde en in de Gasthuisstraat de woning N° 52 en op de Markt de woning N° 5. In de oude Warande (tussen het kasteel en het Begijnhof) werd in 1899 nog het St. Victorscollege opgericht.

En zo benaderen wij stilaan onze tijd, de 20e eeuw. Tussen 1900 en 1914 treden hoofdzakelijk de zonen van Pieter Jozef Taeymans op het voorplan. Een ervan, Jules, is in 1901 zijn vader als provinciaal architect opgevolgd en opent zijn loopbaan met de bouw van de kerk van het H. Hart. Hij zal weldra andere werken op zijn actief brengen: de woningen links achter de inkompoort van het Begijnhof, het huis in de Warandestraat N° 26, het museum Taxandria (in Vlaamse Renaissance). En ondertussen begint en voltooit hij de restauratie van het Kasteel, zijn waardevolste prestatie.

Zijn broeder, Xavier, was stellig een talentvol bouwmeester, maar zeer onevenwichtig. Hij heeft slechts gedurende een vijftiental jaren te Turnhout gewerkt en is tijdens de oorlog 14-18 in Engeland gestorven. Te Turnhout kennen wij van hem het lokaal van de Onafhankelijke Maatschappijen op de Merode-

lei, 60—62, de woning N° 67 op dezelfde lei en steeds op dezelfde lei, de woning N° 69, in neo-Vlaams-rennaissance en wellicht het beste dat hij geleverd heeft.

Volledigheidshalve vermelden wij van hem nog de

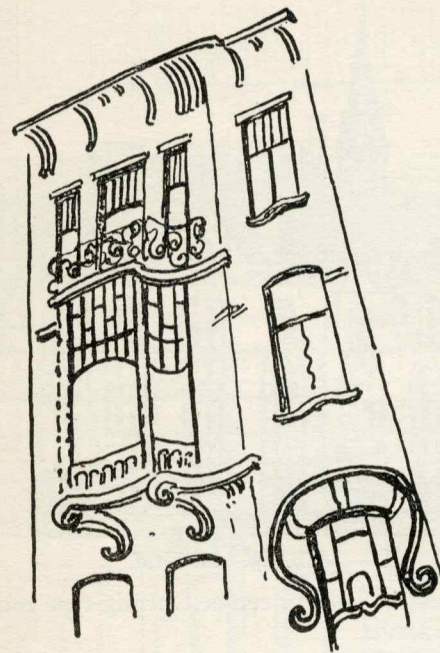

Afb. 81. Museum Taxandria.

lokalen van de Katholieke Volksbond N° 26 in de Korte Begijnenstraat (in neo-Vlaams-Renaissance) en in de Paterstraat 8, het enige woonhuis in stijl Lodewijk XV dat Turnhout bezit.

Inmiddels zoekt de architectuur nieuwe vormen en

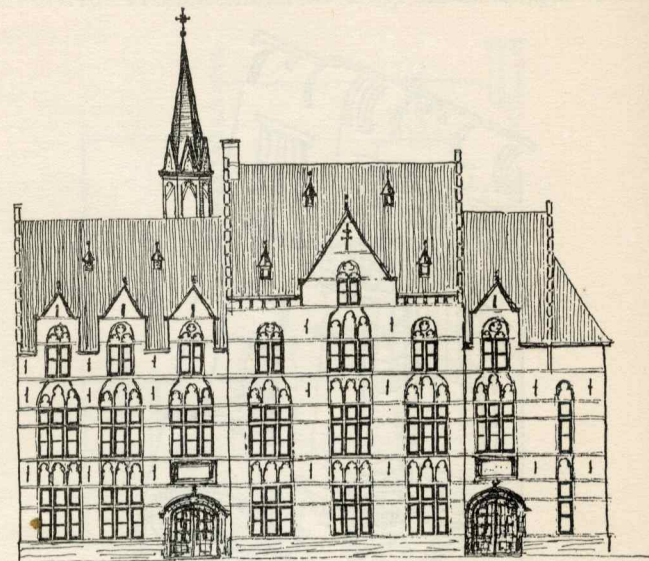
beleven wij de opkomst van de „Libre esthétique” ook wel „pompiere” of „vermicelle-stijl” genoemd, en die te Turnhout enkele sporen heeft nagelaten, o.a. in de Renier Sniedersstraat 11, Herentalsstraat 12, Begijnenstraat N° 2 en Patersstraat N° 57.

Afb. 82. Woning Renier Sniedersstraat II.

Het is ook omstreeks deze tijd dat de eenvoudige, landelijke bakstenen kerkhofmuur rond de St Pieterskerk werd afgebroken en vervangen door de huidige weinig smaakvolle afsluiting met blauwstenen plint en banaal-gegoten ijzerwerk.

Na de oorlog 1914—18 brak een nieuwe periode aan, de bouwproductie kwam in handen van een nieuwe stand, die wel stoffelijke welvaart kende, maar alle geestelijke kracht miste. En zo ontstonden honder-

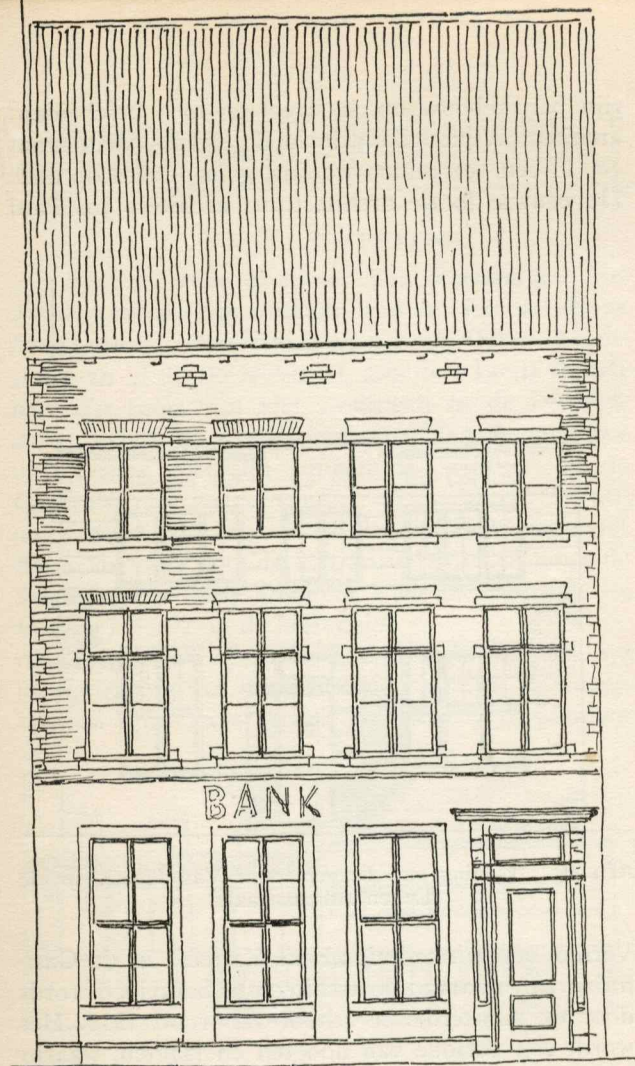

Afb. 83. H. Graf.

den woningen volgens een eenvormig type zonder de minste waarde.

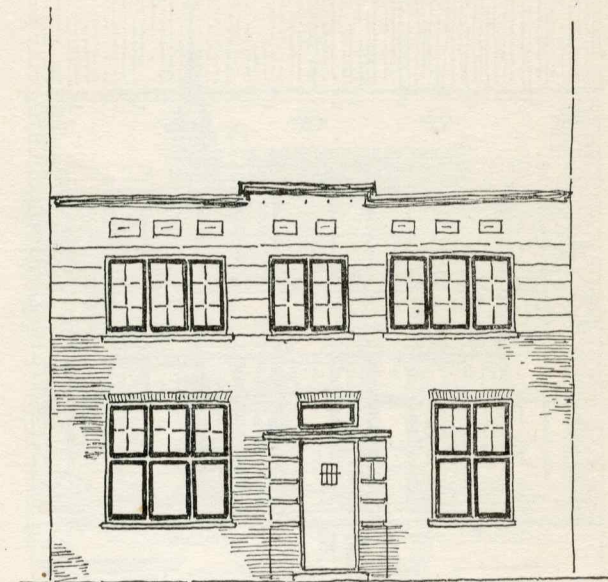
De „Libre Esthétique” heeft inmiddels reeds afgedaan en hier en daar wordt een poging verwezenlijkt om andere en tevens durvende kunstvormen te doen ingang vinden.

Jules Taeymans bouwde het H. Graf, een groot klooster met kostschool in Vlaams-renaissance. Max Winders, van Antwerpen, richt op de Markt (N° 16)

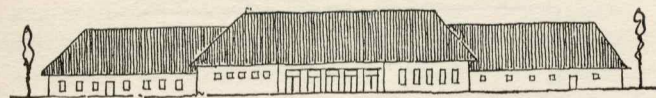
Afb. 84. Bank „Fivek” Markt.

zijn bankgebouw op, kleurvol en toch bescheiden; architect Wijnen bouwde in de Deken Adamstraat N° 14 een bescheiden woning, geïnspireerd op onze 71e eeuwse locale architectuur; architect Jos Paul

Afb. 85. Woning van Burgemeester Van Hoeck in de Deken Adamsstraat.

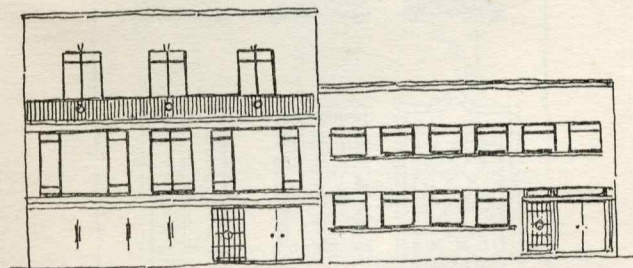
Verrees een winkelhuis „Huis Verrees” in de Gasthuisstraat, waarvan de architectuur beïnvloed wordt door de Amsterdamse school van rond 1915. Het wordt een periode van hoogten en laagten, waarin nu ook het modernisme zijn rol gaat spelen: architect Ritzen met de woning in de O.L.V.straat en met

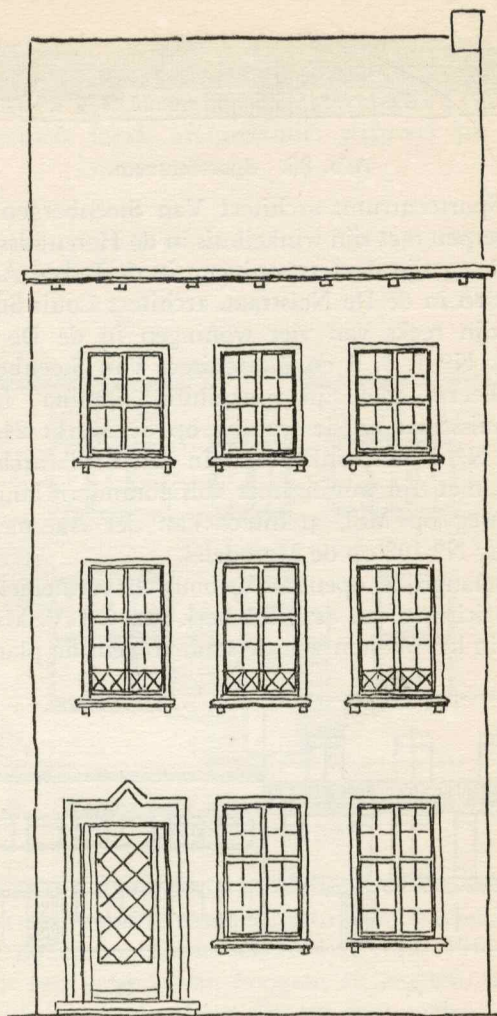
Afb. 86. Sportcentrum.

zijn Sportcentrum, architect Van Steenberghe van Antwerpen met zijn winkelhuis in de Herentalsstraat N° 11, en zijn docterswoningen in de Deken Adamstraat en in de De Nefstraat, architect Louis Stynen met zijn reeks van vier woningen in de De Nefstraat, N° 1, 3, 5 en 7, architect Van Steenberghe met Beerse, met zijn winkelhuis „Femina” in de Gasthuisstraat en de woning op de Markt 24, alsmede N° 4, het winkelhuis „In den Bril”, architect Elens, met zijn woning met koffiebranderij langs de Steenweg op Mol, architect Van der Aa, met de woning N° 102 op de Merodelei.

Als belangrijke openbare gebouwen vermelden we de oprichting van de grote kerk van O.L.V. Middellares in het Westen van de stad, volgens de plannen

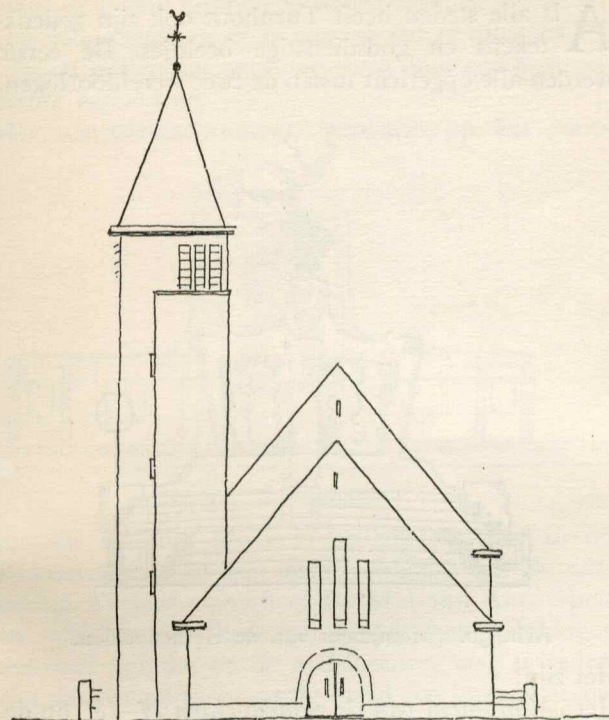

Afb. 87. A. Woning Dr van Ussel Deken Adamsstraat. B. Woning Dr Devroede, De Nefstraat.

Afb. 88. Woning Senator De Boodt, Markt.

van architect Jules Taeymans, de kerk van het Goddelijk Kind Jezus in het oosten van de stad door architect Van Meel, het College van de P. P. Jezuïe-

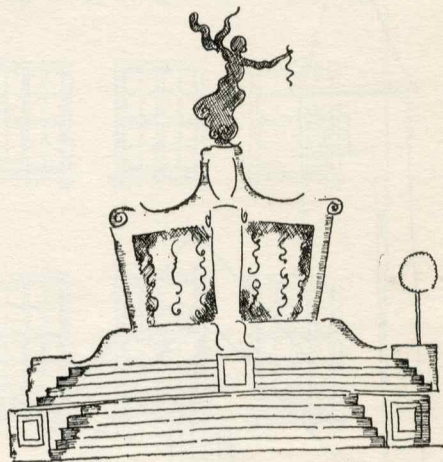

Afb. 89. Kerk Goddelijk Kind Jezus.

ten op het Stokt van Pater Taeymans (broeder van de Architecten Jules en Xavier Taeymans) en de kazerne langs de Steenweg naar Gierle, door de diensten van de militaire gebouwen.

GEDENKTEKENEN EN GODSDIENSTIGE BEELDJES

Als alle steden heeft Turnhout ook zijn gedenktekens en godsdienstige beeldjes. De eerste werden alle opgericht tussen de twee wereldoorlogen.

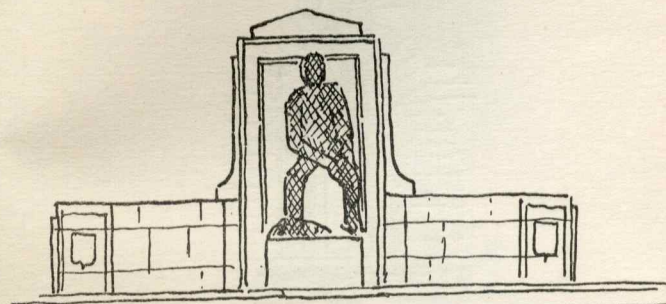

Afb. 90. Monument van de Gesneuvelden.

Het zijn:
Het „Monument van de gesneuvelden 14–18” op de Zegeplaats, te groot en te monumentaal in verhouding tot het kleine driehoekige pleintje. Het monument werd nochtans ontworpen door twee bekende kunstenaars, architect Van Averbek, die de grote prijs der plastische kunsten won en de beeldhouwer Floris de Cuyper (beiden van Antwerpen); zij

hebben echter onvoldoende de eenvoud van ons provinciestedje aangevoeld, en ontworpen iets dat slechts in een grote stad op een groot en ruim beplant plein zou kunnen aanvaard worden. Het monument en de omgeving zou er alleszins bij winnen indien het omsloten werd door een hoge en dichte beplanting.

Het „Sniedersmonument” geplaatst op het voor-

Afb. 91. Sniedersmonument.

pleintje aan het klooster van het H. Graf in de Patersstraat, is in een beter verband met de omgeving. Professor architect De Mol van Antwerpen en beeldhouwer Strymans hebben een gelukkiger resultaat bereikt, en de beeldhouwer mag tevreden zijn dat het minderwaardig beeld een kunstig architecturaal kader kreeg. Een grote boom overloemt het geheel en geeft een rustig uitzicht aan het pleintje.

Het „Andelhof-monument”, geplaatst tegen een blinde zijgevel op de hoek van de Warandestraat en de Groenstraat is een droevig geval. Andelhof verdiende beter.

Het *H. Hartbeeld*, geplaatst op het Oud Kerkhof tegen de St Pieterskerk, is eveneens een ontsierende verschijning in ons marktbeeld. Opdringerig, te groot, met goudblaadjes belegd, doet het storend aan tegen de eenvoudige bakstenen gevels van de St Pieterskerk. De gesmede lichtzuilen die links en

rechts (enkele meters vóór het beeld) werden geplaatst, verhogen het theatraal effect.

Het *O.L.V. Monument*, tegen het koor van de St Pieterskerk langs de Zuid-Oostzijde, is sober en mooi van lijnen. Het beeld trekt voordeel uit het mooie kader van het koor van de kerk en van de schone beplanting. Het langs weerszijden geplaatste ijzeren smeedwerk, dienende als verlichting, is misplaatst ¹⁾.

¹⁾ Er staan op de markt, op de rand van het kerkhof, nog een paar afstotende „eifeltorenachtige” lichtzuilen.

Thans de godsdienstige beeldjes. Zij versieren hoofdzakelijk huisgevels.

Op de hoek van de *Patersstraat* en de Victor van

Afb. 92. O. L. V. ter Engelen.

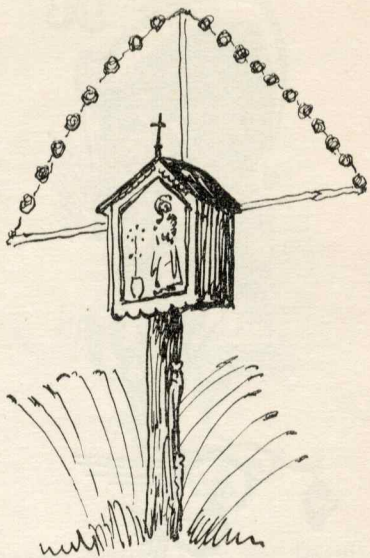
Halstraat: een prachtbeeld van Pompe „O.L.V. ter Engelen”.

In de *Otterstraat* aan de gevel van het huis N° 72-74 een oud beeld van de H. Barbara, waarschijnlijk uit de 18e eeuw.

In de *Herentalsstraat* N° 60 een mooi beeld van de H. Lucia.

In de *Gasthuisstraat* nabij de Zeshoek een mooi beeldje van O.L.V. van Victorie (1789).

Op de hoek van de *Oude Vaartstraat* N° 2 en de Korte Begijnenstraat een oud beeld van de H. Joannes.

Op de hoek van de *Warandestraat* en de *Markt* een O.L.V.-beeld, hetwelk vroeger een pomp versierde te midden van de Zegeplaats.

Op de hoek van de *Herentalsstraat* en de *Markt* boven de ingangsdeur van de winkelpui, een mooi St Jozefbeeld.

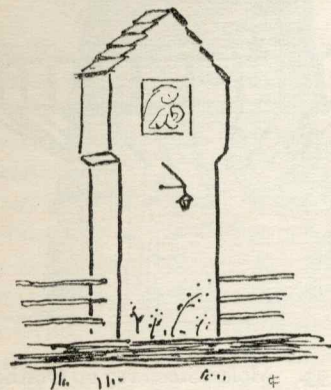
Op de hoek van de *Markt* en de *Otterstraat* een O.L.V.-beeld.

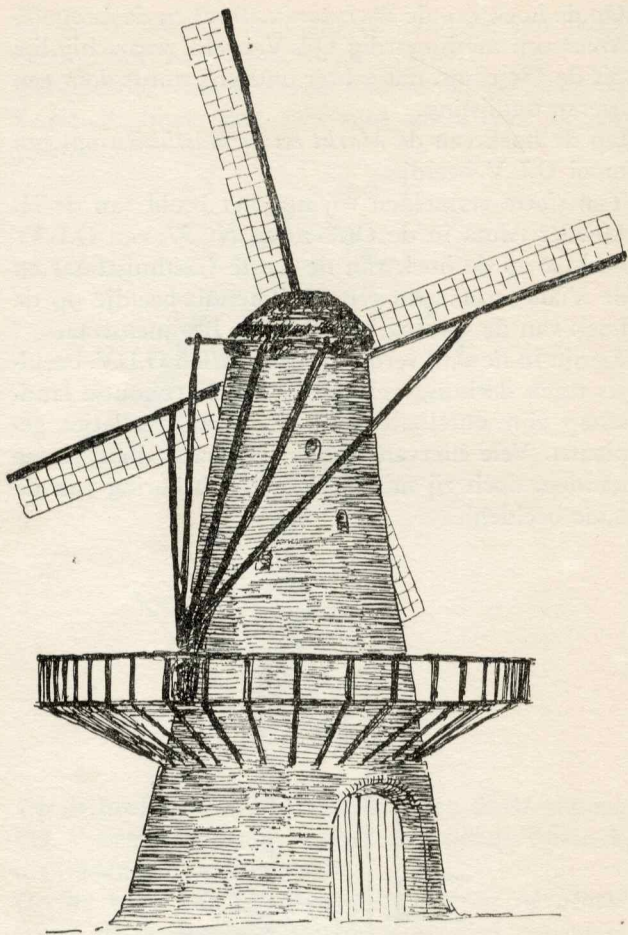
Op de hoek van de *St Antoniusstraat* en de *Leopoldstraat* een merkwaardig O.L.V.-beeld, waarschijnlijk uit de 18e eeuw, dat echter ontsierd wordt door een ijzeren omlijsting.

Op de hoek van de *Markt* en de *Gasthuisstraat* een mooi O.L.V.-beeldje.

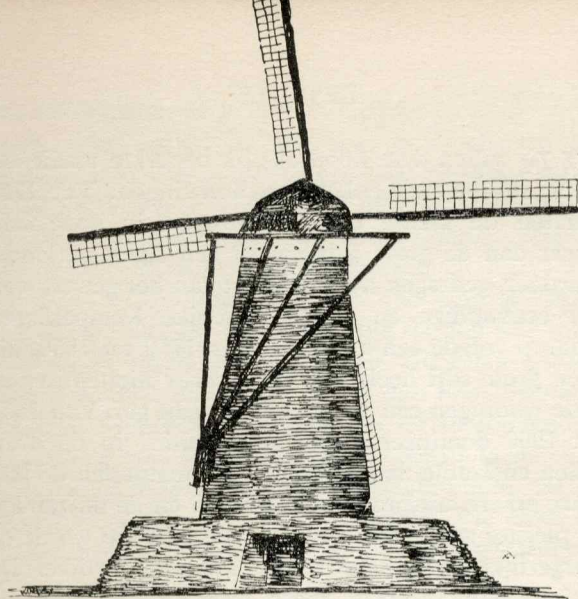
Ten slotte vermelden wij nog het beeld van de H. Moeder Anna in de *Otterstraat* N° 31, een O.L.V.-beeldje op de hoek van de Korte Gasthuisstraat en de Vianenstraat, en een H. Theresia-beeldje op de hoek van de woning N° 30 in de Begijnenstraat.

Er zijn in de stad verder nog tientallen O.L.V.-beeldjes tegen de huisgevels, en in het Turnhoutse landschap zijn ontelbare veld- en staakkapelletjes geplaatst. Vele hiervan werden geplaatst door vrome handen, doch zij missen de diepe bekoring van de oude beelden.

Afb. 93. Molen Steenweg op Oosthoven.

Afb. 94. Molen Steenweg op Mol.

Windmolens

In de Turnhoutse stadsagglomeratie zijn slechts twee prachtige stenen windmolens overgebleven: één aan de Oosthovense steenweg en één aan de steenweg op Mol. Vooral deze laatste legt in het landschap een mooi accent.

Vroeger, — tot in de 19e eeuw, — waren er rond de stedelijke bebouwing verschillende houten en stenen windmolens opgericht, o.a. de Goormolen op de Oosthovense steenweg, de Lokerenmolen, de Hogermolen, later Oranjemolen of Hennemolen genoemd, de molens op de Broexie, in de Lillokens, in de Oosthovense akkers, te Sevendonk, de Beirenmolen nabij de vaart.

BESLUIT

Wij willen deze noodzakelijk beperkte studie besluiten met enkele beschouwingen. Tot 1750 bezaten de kleine burgerswoningen in onze stad (meer dan de grote gebouwen) een eigen regionaal karakter, gedragen door de geest van het gewest, van het eenvoudige en tevens degelijke Kempenland. Daarop volgde een arme tijd, van 1750 tot 1850, die geen grote stijl heeft nagelaten maar niettemin aan onze woningen een voornaam uitzicht gaf. Van 1850 tot 1900 domineerde de „bourgeoisie” in de overladen en koude neo-stijlen. Toen ontstonden de balcons, erkers, uitsprongen, reclamen en de duizenden in pleister getrokken moluren. Vanaf 1900 wordt de burgerlijke architectuur een klein-burgerlijke. De kleine man verkrijgt meer welstand en aapt de burger na. Vooral toen werd het Turnhoutse stadsbeeld reddeloos verminkt. Meteen treden nieuwe elementen naar voren.

Volksboekerijen, scholen, feestzalen, bioscoopzalen, ontspanningsgelegenheden en vergaderzalen worden voor het volk gebouwd en eisen hun plaats in het stadsbeeld. Inmiddels breidt het stadsbeeld zich geweldig uit, slokt oude, mooie landgoederen op en vormt ze tot woonwijken. Bevolking en industrie nemen in omvang toe en Turnhout, deze oude hoofdstad van de Kempen, dringt steeds dieper met haar grote uitgangswegen naar deze Kempen toe, straalt steeds intenser uit haar Marktplaats naar Mol, Herentals, Arendonk, Poppel, naar de Nederlandse grens.

Praktisch vormt de bebouwing van Turnhout reeds

een aaneengesloten geheel met deze van Oud-Turnhout, zowel langs de steenweg op Oosthoven als langs de steenweg op Mol. Ook naar Vosselaar strekt thans de stad haar grijpparmen uit, verovert het ene na het andere de prachtige landgoederen, gelegen aan de grote baan naar deze gemeente.

Ver ligt de tijd dat Turnhout zijn opgang begon van zijn Kasteel uit, ver ook de tijd dat het zich rond dit Kasteel begon te ontwikkelen. Dit eerste gebied echter, bestaat nog steeds. Is het dan niet bijzonder rijk aan kunstvolle woninggevels en monumenten, de eeuwen toch staan nog immer gegrift in de richting van de straten, in de provinciale bouw van de huizen en in de sfeer die er omhangt. Die sfeer, zij is niet zonder poëzie, zij is als de eigen geaardheid van het stadje.

Laat ons trachten ze te bewaren, te beschermen, en gaaf te houden. Vermoedelijk is Turnhout nog tot verdere bloei geroepen; het is te wensen dat deze bloei meer dan tot hiertoe het geval was, zich zal kunnen uitspreken, met inachtneming van de behoeften van de moderne huisvesting, in een taal die zonder die van deze tijd te ontkennen, Kempisch zal blijven, eenvoudig, gezond en degelijk.

DE HEEMSCHUTSERIE WORDT UITGEGEVEN ONDER REDACTIE van het Bestuur van de Bond Heemschut, welke Bond, volgens art. 1 van zijn statuten, zich tot doel stelt te waken voor de schoonheid van Nederland en het Nederlandse volk te overtuigen van de noodzakelijkheid, mede te werken aan het behoud en de bescherming van de bestaande en het scheppen van nieuwe schoonheid. In verband hiermee beoogt de Heemschutserie een bibliotheek te vormen van populair wetenschappelijke en historische werkjes, bedoeld om in ruimere kring het begrip te verdiepen van de veelzijdige natuurlijke en culturele schoonheid van ons land, en zo op te wekken tot het medestrijden voor het doel dat de Bond Heemschut zich gesteld heeft.

Opgave voor of inlichtingen omtrent het lidmaatschap van de Bond Heemschut aan het Secretariaat, Leidsegracht 60 te Amsterdam C.

Voor de Belgische delen, welke een overeenkomstig doel beogen als de Nederlandse uitgaven, werd de medewerking verkregen van de Vereniging voor Natuur- en Stedschoon te Antwerpen.